

जिल्लास्तरिय प्रकोप व्यवस्थापन योजना २०६०

प्रकाशक

जिल्ला विकास समिति
भरतपुर, चितवन

@ जिविस चितवन, २००४

अध्ययन टोली

शेषकान्त काफ्ले
डा. गोविन्द प्रसाद कोइराला

सम्पर्क व्यक्ति

वलराम लुईटेल, जिविस, चितवन

सहयोग

सहभागितात्मक प्रकोप व्यवस्थापन कार्यक्रम (PDMP)
संयुक्त राष्ट्र संघीय मानवीय सम्बन्ध समन्वय कार्यालय (UNOCHA)
संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रम (UNDP)

कृतज्ञता

नेपाल सामान्यतया विविध किसिमका प्रकोपहरुबाट प्रभावित हुने गरेतापनि खासगरी जलप्रकोपबाट बढी जोखिममा पर्ने गरेको छ । प्रत्येक वर्ष हजारौंको संख्यामा मानिसहरु मारिन्छन्, सयौं बेपत्ता हुन्छन् र हजारौं घरपरिवार विभिन्न प्रकोपहरुबाट प्रभावित हुन्छन् । यसका अलावा, लाखौं बराबरको धनमाल नष्ट हुन्छ, सार्वजनिक सम्पत्तिहरु क्षतविक्षत बन्न पुग्दछन् । प्रकोपबाटपर्ने दुःख, कष्ट, वियोग तथा मनोवैज्ञानिक आघात साच्चिकै कहालीलाग्दो हुन्छ ।

चितवन जिल्ला प्रकोपका हिसाबले अति प्रभावित जिल्ला भएतापनि हालसम्म प्रकोप कमगर्ने तथा पूर्व तयारी गर्ने खालका ठोस कृयाकलापहरुको अभाव हुनु आफैमा आश्चर्यको विषय हो । मलाई विश्वास छ कि, यस **चितवन जिल्ला प्रकोप व्यवस्थापन कार्ययोजना**ले उक्त अभावलाई पूर्ति गर्ने कोशिसको थालनी गरेको छ ।

कार्ययोजनामा उल्लेख भएबमोजिम सर्लाही जिल्लामा बाढीबाट मर्नेको संख्या बढी पाइएतापनि सम्पत्ति, जमीन तथा भौतिक पूर्वाधारको विनाशका हिसाबले चितवन जिल्ला बढी संक्रमित भएको थियो । बाढी तथा पहिरोले बगाएर ल्याउने ढुंगामुढा आदिले गर्दा चितवन जिल्लाको मुख्य भागमा अपुरणीय क्षति पुग्न गएको छ । यस परिप्रेच्छमा, कार्ययोजनाले चितवन जिल्लामा प्रभावकारी प्रकोप व्यवस्थापनका लागि मात्र नभएर विभिन्न सम्बद्ध निकायहरुसंगको समन्वयमा काम गर्नका लागि अभिप्रेरित गर्नेछ । स्थानीय निकायहरुको प्रतिनिधि संस्था भएको नाताले जिल्ला विकास समिति चितवनले स्थानीय समुदायको दुःख र जोखिमलाई न्यूनिकरण गर्न प्रभावकारी प्रकोप व्यवस्थापनमा योगदान पुऱ्याउने तीव्र इच्छाका साथ कार्य गरिरहेको छ ।

यस कार्ययोजना तयार गरी प्रकाशन तथा परामर्श गर्नका लागि प्रमुख दायित्व जिविस चितवनले लिएतापनि वास्तवमा यो कार्ययोजना तयार गर्न धेरै संस्था तथा व्यक्तिहरुको संयुक्त प्रयासबाट मात्र सम्भव भएको हो । हामीले कार्ययोजना निर्माण प्रक्रियामा सहयोग गर्नुहुने संयुक्त राष्ट्र संघीय मानवीय सम्बन्ध समन्वय कार्यालय (UNOCHA) र संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रम (UNDP) प्रति आभार व्यक्त गर्दछौं । साथै यसको प्रकाशनमा सहयोग गर्ने सहभागितात्मक प्रकोप व्यवस्थापन कार्यक्रमलाई धन्यवाद दिन चाहन्छौं । उहाँहरुको सहयोग तथा सल्लाहविना नेपालमै पहिलो यस्तो खालको कार्ययोजना तयार गर्न सम्भव हुने थिएन । अन्त्यमा, हाम्रोतर्फबाट यस कार्ययोजनामा उल्लेख गरिएका कार्यनीतिहरु र सुझावहरुलाई विकास प्रकृयाको मूलधारमा समावेश गरी कार्य गर्ने प्रतिवद्धता समेत व्यक्त गर्दछौं ।

कृष्ण प्रसाद देवकोटा

स्थानीय विकास अधिकृत

जिल्ला विकास समिति

चितवन

संक्षिप्त रूप

CBO	Community Based Organization	सिबिओ	समुदायमा आधारित संस्था
CDO	Chief District Officer	प्रजिअ	प्रमुख जिल्ला अधिकृत
DAO	District Administration Office	जिप्रका	जिल्ला प्रशासन कार्यालय
DADO	District Agriculture Development Office	जिकृविका	जिल्ला कृषि विकास कार्यालय
DDC	District Development Committee	जिविस	जिल्ला विकास समिति
DHO	District Health Office	जिस्वाका	जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय
DHWG	Disaster Health Working Group		प्रकोप स्वास्थ्य कार्य समूह
DIO	District Irrigation Office	जिसिका	जिल्ला सिंचाई कार्यालय
DNDRC	District Natural Disaster Relief Committee	जिप्रनिस	जिल्ला प्राकृतिक प्रकोप नियन्त्रण समिति
DTO	District Technical Office	जिप्राका	जिल्ला प्राविधिक कार्यालय
ERIP	East Rapti Irrigation Project		पूर्वी राप्ती सिंचाई परियोजना
FGD	Focused Group Discussion		केन्द्रित समूह छलफल
EWS	Early Warning System		पूर्व सूचना प्रणाली
FUG	Forest Users Group	वउस	वन उपभोक्ता समूह
GLOF	Glacial Lake Outburst Flood		हिमताल फुटेर आउने बाढी
HMG/N	His Majesty's Government of Nepal		श्री ५ को सरकार, नेपाल
JWIDF	Japan Women In Development Fund		विकासमा महिला कोष जापान
LDM	Local Development Ministry	स्थाविम	स्थानिय विकास मंत्रालय
LDO	Local Development Officer	स्थाविअ	स्थानीय विकास अधिकारी
NGO	Non-Government Organization	गैसस	गैरसरकारी संस्था
NLSS	Nepal Living Standard Survey		नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण
NPC	National Planning Commission	रायोआ	राष्ट्रिय योजना आयोग
NRs.	Nepali Rupees	नेरु	नेपाली रुपैया
PDMP	Participatory Disaster Management Programme	पिडिएम्पि	सहभागितात्मक प्रकोप व्यवस्थापन कार्यक्रम
PRA	Participatory Rural Appraisal	सग्राले	सहभागितात्मक ग्रामीण लेखाजोखा
SGCO	Self-Governing Community Organization		स्वशासित सामुदायिक संस्था
TDRM	Total Disaster Risk Management		समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापन
TOR	Terms of Reference		शर्तनामा
UN	United Nations	संरा	संयुक्त राष्ट्र
UN-DMS	United Nations Disaster Management Secretariat		संयुक्त राष्ट्र संघीय प्रकोप व्यवस्थापन सचिवालय
UNDP	United Nations Development Programme	युएनडिपी	संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रम
VDC	Village Development Committee	गाविस	गाऊ विकास समिति

साराशं

नेपाल विभिन्न खाले प्रकोपहरुबाट प्रभावित छ । यसको भौगोलिक बनोट र भौतिक वातावरणले नै बाढी, पहिरो, भूकम्प, आँधीबेहरी, आगजनी आदिबाट जोखिममा पर्ने सम्भावना रहन्छ । नेपालमा केही प्रकोपहरु जस्तै बाढी र पहिरो मौसमी तथा स्थानीय रूपमा देखापर्दछन् भने भूकम्प तथा सुख्खा जस्ता प्रकोप जुनसुकै समय र स्थानमा हुने सम्भावना रहन्छ । दक्षिण एशियामा नेपाल मात्र त्यस्तो देश हो जहाँ प्रकोपका कारण घाइते भएका वा प्रभावित भएका व्यक्तिहरु सबैभन्दा बढी मरेको पाइएको छ ।

नेपालभित्र पनि कतिपय भूभाग तथा जिल्लाहरु प्रकोपबाट बढी जोखिमग्रस्त छन् । तिनीहरुमध्ये चितवन पनि एक हो । चितवन जिल्लामा पहाड र भित्री मधेशका भूभागहरु रहेका छन् । पहाडी इलाकामा पहिरोको बढ्दो समस्या छ, भने मधेशमा बाढीको चुनौति दिनानुदिन वृद्धि भइरहेको छ । आगजनी तथा आँधीबेहरीका घटनाहरु पनि बेलाबेलामा भइने रहन्छन् । सन् १९९३ को बाढीमा नराम्रोसंग प्रभावित भएका पाँचवटा तराई तथा पहाडी जिल्लाहरुमध्ये चितवन पनि एक हो । उक्त समयमा सर्लाही जिल्लामा बाढीबाट मर्नेको संख्या बढी पाइएतापनि सम्पत्ति, जमीन तथा भौतिक पूर्वाधारको विनाशका हिसाबले चितवन जिल्ला बढी प्रभावित भएको थियो । चितवन र मकवानपुरका पहाडी इलाकामा जाने पहिरोका कारण ससाना खोलाहरुले बगाएर ल्याउने ढुंगामुढा नारायणी नदीमा मिसिन गई चितवनको पूर्वी सिमा असुरक्षित बन्न पुग्ने र त्यसैगरी पश्चिमी सिमामा राप्तीनदीबाट चितवन जिल्ला असुरक्षित बन्न पुगेको हो । गत दुईवटा वर्षायाममा मात्र चितवनमा बाढी र पहिरोबाट मर्नेको संख्या करिब एकहजार पुगेको थियो । यसको प्रमुख कारणमा नदीको तह बढ्दै जानु हो, जसले गर्दा सानो बाढी आउँदा पनि प्रभावित हुने तथा असुरक्षित बन्ने स्थिति देखापरेको छ । एशियाली विकास बैंक पूर्व राप्ती परियोजनाले कृषियोग्य जमिनमा बाढी नियन्त्रण गर्न एक दशकअघि बनाएका कतिपय बाँधहरु र नदीको तह धेरैजसो स्थानमा भण्डै बराबरको स्थितिमा रहेको छ । पूर्वपश्चिम राजमार्गको लोथारमा अवस्थित पुल नदीको सतहबाट केवल करिब डेढ मिटर अग्लो स्थानमा रहेको छ । यो पुल अहिले अति खतरापूर्ण स्थितिमा छ, किनकि बाढीले बगाएर ल्याएको मुढा पुलमुनि रोकिएर पानी थुनेको खण्डमा पुल एकै छिनमा नष्ट हुन बेर लाग्दैन । त्यसकारण, नेपालकै अति उर्वरक जमीन भएको चितवन, चितवनवासी र ऊनीहरुको भौतिक सम्पत्तिको सुरक्षा गर्न प्रकोप व्यवस्थापन योजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने बेला अवश्यपनि छिटो भएको छैन ।

समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनको अवधारणा

अन्य विकासोन्मुख देशहरुमा जस्तै समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनको अवधारणा नेपालको लागि पनि नौलो हो । यो अवधारणाले रोकथाम कार्यलाई बढावा दिन्छ, किनकि रोकथाम कार्य प्रकोप भइसकेपछि गरिने उद्धार, सहायता वा पुनर्स्थापना कार्यभन्दा ६ गुणा सस्तो हुन्छ । पूर्व सूचना प्रणाली, समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनको एउटा महत्वपूर्ण अंग हो, जसमा संभावित प्रकोपको बारेमा अनुमान गरिन्छ, संभावित नोक्सान ब्यहोर्ने व्यक्तिहरुलाई घटनापूर्व सूचना प्रदान गरिन्छ, जसबाट उनीहरुले आफ्नो जीवन तथा सम्पत्तिको सुरक्षा उपायहरु अपनाउन सक्दछन् । यद्यपि, केही प्रकोपहरु जस्तै भूकम्प तथा चट्याङ्ग आदिमा अनुमान गर्न र पूर्वसूचना प्रदान गर्न असम्भव प्रायः हुन्छ । वास्तवमा कुनै पनि सावधानी वा लगानीले प्रकोपलाई पूर्णतया जोखिममुक्त बनाउन सक्दैन । तसर्थ, समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनमा पनि प्रभावकारी उद्धार, सहायता र पुनर्स्थापनाका कार्यहरु समेत समावेश गरिएका हुन्छन् । यस प्रकृयाको अर्को भागमा उपयुक्त संस्थागत संयन्त्रको माध्यमद्वारा सञ्चार प्रणालीमा सुधार गरी उद्धार, सहायता र पुनर्स्थापना कार्य उचित समयमा सम्पादित गर्ने रहेको छ । यदि सञ्चार प्रणाली व्यवस्थित भएको खण्डमा उद्धार तथा सहायता टोली घटनास्थलमा छिटै पुग्न सक्दछन्, जसबाट धनजन क्षतिहुनबाट बचाउन सकिन्छ ।

समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनको अर्को महत्वपूर्ण विशेषता के हो भने यसले प्रकोप र विकासबीचको सम्बन्धलाई आत्मसात गर्दछ । विकासले विभिन्न प्रकोपहरुलाई वृद्धि तथा कमी दुवै गर्न सक्दछ, त्यसैगरी प्रकोपले पनि नष्ट पार्ने वा विकास गर्न समेत सक्दछ । त्यसकारण समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनले कुनै

पनि विकासका कार्यहरुमा प्रकोपको संभावना हुन्छ र सुरक्षाको लागि उपयुक्त शर्तकता अपनाउनु पर्दछ भन्ने कुरामा जोड दिन्छ ।

ऐनको शीर्षकले पनि मानव सिर्जित प्रकोपहरुलाई आशिक रुपमा सम्बोधन गर्ने संयन्त्रको प्रस्तुती गरेको छ । ऐनजारी गर्नुपूर्व प्रकोप व्यवस्थापनमा प्रत्येक घटनाका लागि छुट्टाछुट्टै तदर्थ समिति बनाएर कार्य गर्ने गरिन्थ्यो । सन् १९८२ पछि उक्त ऐन दुईपटक संशोधन गरियो, यद्यपि यसबाट पनि यो ऐन समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनको दिशातर्फ उन्मुख हुन सकेन । सन् १९९३ को भीषण बाढी पश्चातमात्र प्रकोप व्यवस्थापनको आवश्यकतालाई गंभिरतापूर्वक लिन थालिएको हो । यद्यपि, प्रकोप व्यवस्थापनचक्रका तीनवटा भागहरु पूर्व तयारी, उद्धार/सहायता, पुनर्स्थापना/पुनर्निर्माण मध्ये एकवटा भागलाई मात्र महत्व दिइएको थियो ।

युएनडिपीले जलबाट उत्पन्न हुने प्राकृतिक प्रकोप नियन्त्रणका लागि सञ्चालन गरेको प्रायोगिक 'प्रकोप व्यवस्थापन क्षमता अभिवृद्धि परियोजना' समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनअवधारणासंग केहीहदसम्म मिल्दोजुल्दो थियो । यो परियोजना सन् १९९६ मा काभ्रे र चितवन जिल्लामा करिब डेढवर्षसम्म कार्यान्वयन गरिएको थियो । त्यसपछि 'सहभागितात्मक प्रकोप व्यवस्थापन कार्यक्रम' जनवरी २००१ देखि एकवर्षको लागि संचालन गरिएको थियो । उक्त कार्यक्रम नेपालका चारवटा प्राकृतिक प्रकोपग्रस्त जिल्लाहरुका (तनहुँ, स्याङ्जा, चितवन र बर्दिया) दुई दुईवटा गा.वि.स.हरुमा युएनडिपी, विकासमा महिला कोष जापानको सहयोगमा संचालन गरिएको थियो । सन् २००३ मा उक्त कार्यक्रम सिन्धुली र मकवानपुर जिल्लाहरुमा दोश्रो चरणमा विस्तार गरिएको थियो ।

अध्ययनका उद्देश्यहरु

यस अध्ययनको प्रमुख उद्देश्य चितवन जिल्लाको समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापन कार्ययोजना तयार गर्नु रहेको छ । साथै कार्ययोजना तयार गर्नुको विशिष्ट उद्देश्य तथा क्षेत्रहरु निम्न बमोजिम रहेका छन् ।

१. स्थानीय संघसंस्थाहरु र समुदायको प्रकोप व्यवस्थापन गर्ने क्षमतामा अभिवृद्धि गर्ने ।
२. तत्काल र दिगो पुनर्स्थापना संयन्त्र सुदृढ गरी प्रकोपबाट हुनसक्ने क्षतिलाई कम गर्ने ।
३. प्रकोपबहन गर्न सक्ने क्षमता विकास गरी विकासका पूर्वाधारहरुको दिगोपनामा आश्वस्त हुने ।

तरिका/विधि

यो अध्ययन चितवन जिल्लाको जोखिम तथा असुरक्षा स्थिति मूल्याङ्कन पश्चात उद्देश्यसँग सम्बन्धित विभिन्न अभिलेख तथा निर्देशहरुको अध्ययन गरि गरिएको थियो । यसपछि चितवन जिल्लाको भ्रमणगरि तथ्य संकलन गरिएको थियो । अध्ययन टोलीले जिल्ला विकास समितिका अधिकारीहरु -जिविस सभापति, स्थानीय विकास अधिकारी, प्रमुख जिल्ला अधिकारीलगायत जिल्ला प्रशासनका कर्मचारीहरु र रेडक्रसजस्ता प्रकोप व्यवस्थापनमा कार्य गर्ने संस्थाहरुलाई भेटगरी छलफल गरेको थियो । द्वितीय तथ्याङ्कहरु संकलन गर्नुका अलावा उल्लेखित व्यक्तिहरूसंग भेटनुको उद्देश्य उहाँहरुको धारणा तथा सुझावहरु प्राप्त गर्नुरहेको थियो । उक्त कार्यहरु सम्पन्न गरेपछि पहिचान गरिएका असुरक्षित क्षेत्रका व्यक्ति तथा समुदायहरुलाई फिल्डमा गई भेट गरिएको थियो । फिल्ड भ्रमण कार्य सन् २००३ को नोभेम्बर र डिसेम्बर महिनामा गरिएको थियो ।

समुदायको सूचना संकलन गर्नकालागि सहभागितात्मक ग्रामीण लेखाजोखा विधि अपनाइएको थियो जसमा विशेषगरी ऐतिहासिक समयरेखा र मौसमी पात्रोको प्रयोग गरिएको थियो । अन्य विधिहरुमा केन्द्रित समूह छलफल, अनौपचारिक समूह छलफल, व्यक्तिगत प्रश्नोत्तर र परामर्श आदि रहेको थियो ।

अध्ययनका सीमितताहरु

समयको अपर्याप्तता सबैभन्दा महत्वपूर्ण सीमितता थियो । समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापन नेपालको परिप्रेच्छमा नयाँ अवधारणा भएकाले तोकिएको समय सम्पूर्ण अन्वेषण प्रकृया गर्न अपर्याप्त भयो । अन्य सीमिततामा जारी रहेको द्वन्द्व र प्रकोप जोखिमसम्बन्धी आधारभूत सूचनाको अभाव रहेका थिए ।

जोखिमहरूको स्तर निर्धारण

जोखिम तथा असुरक्षाको मूल्याङ्कन गर्दा विषयको गम्भीरता र आकारको हिसाबले चितवन जिल्लामा १६ प्रकारका जोखिमहरूको स्तर निर्धारण गरिएको थियो । धनजनको क्षतिलाई गम्भीरताको सूचकांकको रूपमा लिइएको थियो, भने घटनाको समय अन्तराल र प्रभावित गाविसहरूको संख्याको आधारमा समेत सूचकांक तयार गरिएको थियो । यसमा जोखिम तथा असुरक्षाताको गाम्भीर्यतालाई ८० प्रतिशत र आकारलाई २० प्रतिशत भार दिइएको थियो । १६ वटा जोखिमहरू मध्ये बाढी एक नम्बरमा थियो भने जंगली जनावर, चट्याङ, नदीकटान र पहिरो जोखिमको स्तरमा क्रमबद्ध माथिल्लो श्रेणीका थिए ।

जोखिम असुरक्षिता मूल्याङ्कन

जोखिमयुक्त गाउँहरूको असुरक्षाको अवस्था विगतमा गरिएका अध्ययनहरूबाट पहिचान गरिएको थियो । असुरक्षित गा.वि.स.हरूको बारेमा टेबल नं.३ मा उल्लेख गरिएको छ । तथ्याङ्कका अनुसार प्रकोपबाट प्रभावित कूल जनसंख्याको आधारमा लोथार गाविस सबैभन्दा माथि देखा परेको छ भने कृषियोग्य जमीन तथा पूर्वाधार जोखिमका हिसाबले बछ्यौली र जुटपानी गाविसहरू उच्च स्थानमा देखा परेका छन् ।

जोखिम मूल्याङ्कन

चितवन जिल्लामा मात्रै सन् १९५४ र २००३ को बीचमा नौवटा प्रकोपबाट २३१ जना व्यक्तिहरूले ज्यान गुमाउनु परेको थियो । एक अनुमानका अनुसार, जिल्लामा प्रत्येक वर्ष १०.६२ अर्ब रुपैया बराबरको धनमालको क्षति भइरहेको छ । विगत ४९ वर्षहरूमा बाढी, पहिरो र आगजनीका घटना क्रमश ३१, २५ र १९ पटक भएका थिए । विगतका घटनाक्रमका आधारमा पाँचवटा प्रमुख जोखिमहरू र असुरक्षित गाविसहरूको विवरण तल उल्लेख गरिएको छ ।

पुनरावृत्तिकाल

ऐतिहासिक अभिलेखहरूले प्रकोपहरूको पुनरावृत्ति हुने अवधि तथा हदको बारेमा संकेत गरेका छन् । यो सबै खाले प्रकोपहरू जस्तै बाढी, पहिरो, आगजनी, भूकम्प, आँधीबेहरी आदिमा लागू हुनसक्दछ । यद्यपि, भूकम्प बारे पूर्वानुमान लगाउनु अष्ट्यारो कुरा हुन जान्छ । ऐतिहासिक प्रवृत्तिका आधारमा भन्ने हो भन्ने विनाशकारी भूकम्प प्रत्येक ७० वर्षको अवधिमा पुनरावृत्ति भएको पाइएको छ । गत अवधिमा आएको प्रमुख विनाशकारी भूकम्प जनवरी १९३३ को भूकम्पलाई लिन सकिन्छ । पुनरावृत्तिचक्रको हिसाबले हेर्दा नेपालमा खासगरी पश्चिमी क्षेत्रमा नसोचेको मापको भूकम्प छिट्टै आउनसक्ने देखिन्छ ।

यद्यपि, यो सूचनालाई होशियारीका साथ लिनुपर्दछ, किनकि यसले विगत ४९ वर्षमा भएका घटनाक्रमहरूलाई सामान्य औसतमा विश्लेषण गरेकोछ । औसतरूपमा समयसंगै कस्तो प्रवृत्ति देखापरेको छ, त्यो महत्वपूर्ण कुरा हो । केही प्रकोपहरू जस्तै बाढी तथा पहिरोहरू छिटो छिटो पुनरावृत्ति भइरहेको विश्वास गरिएको छ । समय रेखा सूचनाको अभावले गर्दा बाढीपहिरोको पुनरावृत्तिकालको अनुमान गर्न भने सकिएन ।

जिल्लाको क्षमता विश्लेषण

सेवाप्रदायक र वित्तीय संस्थाहरू

चितवन जिल्लामा मात्रै स्वास्थ्य, कृषि, शिक्षा, गरिवी निवारण, बचत तथा ऋण, सुरक्षा, उद्धार तथा सहायता र प्रकोप व्यवस्थापनमा कार्य गर्ने सरकारी र गैरसरकारीगरी १४१५ वटा संस्थाहरू रहेका छन् । यद्यपि, यस्ता सेवादायी तथा वित्तीय संस्थाहरू उचित हिसाबले वितरित भएका छैनन् । दुईवटा नगरपालिकाका आसपासमा करिब ४० प्रतिशत संस्थाहरू रहेका छन्, जबकि यी क्षेत्रमा जोखिमका दृष्टिले प्रभावित जनसंख्या केवल ७.५ प्रतिशतमात्र रहेका छन् ।

सञ्चार र माध्यम

सञ्चार तथा यातायतका दृष्टिकोणले चितवन तुलनात्मक रूपमा स्रोतसाधनयुक्त जिल्लाको रूपमा गनिन्छ । यहाँका प्रायःजसो गाविसहरू मुख्य बजार र सदरमुकामसम्म जोडिएका छन् । यसका अलावा चितवन पृथ्वी राजमार्ग र महेन्द्रराजमार्ग जोडिने स्थान पनि हो । चितवन जिल्लामा काठमाडौँबाट भरतपुर जाने हवाई यातायत सुविधा समेत रहेको छ । तीसवटा गाविसहरूमा दूरसंचार सुविधा पुगेको छ, जसमध्ये १२ गाविसमा मार्टस लाइन र १८ गाविसहरूमा भिएच्एफ लाइन विस्तार गरिएको छ । नौ वटा द्रुत डांक सेवा, पेजर तथा मोबाइल टेलिफोन सुविधा समेत रहेका छन् । यसका अलावा, दुईवटा एफएम स्टेसनहरू (कालिका र सिनर्जी) संचालन भइरहेका छन् । यी प्रसारणहरूले स्थानीय, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय समाचार तथा घटनाहरू तुरुन्तातुरुन्तै प्रभावकारी ढंगले प्रसारण गरिरहेका छन् । जिल्लामा ६ वटा दैनिक, ३ वटा साप्ताहिक र १ वटा पाक्षिक पत्रिका प्रकाशन गरिन्छन् । गतवर्ष एफएम रेडियोहरूले उद्धार तथा सहायता कार्यको लागि समुदायस्तरको सहयोगको लागि सूचना तथा अपील प्रदान गर्ने सहानीय कार्य गरेका थिए ।

पूर्वतयारी सामाग्री र मानवीय संशाधन

पूर्वतयारी सामाग्री र मानवीय स्रोतसाधनको उपलब्धताको बारेमा सूची तयार गरिएको थियो । अध्ययनका अनुसार चितवन जिल्लामा प्रकोप पूर्वतयारी सामाग्री तथा मानवीय स्रोतको पर्याप्तता भएको पाइयो । उक्त क्रममा स्वास्थ्य सेवा, इन्जिनियर, यातायत साधन, डोजर र एम्बुलेन्सहरू पर्याप्त भएको पाइयो भने बारुण यन्त्र, शिल्पी डाइभर र दक्ष उद्धारकर्मीहरूको भने अभाव रहेको पाइयो ।

संशाधनहरूको मूल्याङ्कन

क्षमता, उपलब्धता र मजबुतीका हिसाबले जिल्लामा उपलब्ध संशाधनहरूको मूल्याङ्कन गरिएको थियो । अध्ययनका अनुसार विभिन्न खाले प्रकोपविरुद्ध आवश्यक कैयों सेवा तथा सामाग्रीहरू जिल्लास्तरमा उपलब्ध भएको पाइयो ।

कार्ययोजना तथा कार्यान्वयन रणनीति

कार्ययोजना

चितवन जिल्लाको कार्ययोजनालाई प्रकोपको किसिम, चरण, प्रस्तावित कार्यहरू, कार्य गरिने स्थान, तथा जिम्मेवार व्यक्ति वा संस्थाको बारेमा उल्लेख गरी तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

कार्यान्वयन रणनीति

समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनको मर्म अनुसार प्रस्तावित चितवन जिल्लाको कार्ययोजना कार्यान्वयन गर्नका लागि केही आधारभूत रणनीतिहरू निम्न बमोजिम रहेका छन् ।

शुरुआत

जिल्ला प्राकृतिक प्रकोप नियन्त्रण समिति (जिप्रनिस) ले निम्न विषयहरूमा छलफल गरि कार्यारम्भ गर्नेछ ।

- जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा कम्प्यूटर तथा सञ्चारको व्यवस्था सहितको स्थायी सचिवालयको स्थापना (सचिवालय पछि जिविसमा सारिने)
- जोखिमका दृष्टिले असुरक्षित गाविसहरूमा सामाजिक परिचालनका लागि स्रोत परिचालन
- प्रकोप व्यवस्थापन सम्बन्धि स्थायी कमिटी बनाउनका लागि गाविसहरूलाई निर्देशन
- स्थानिय तहमा प्रकोप व्यवस्थापन योजना तथा कृयाकलापहरूका निम्ति सहभागितात्मक योजना ढाँचा तयार (गाविस योजना ढाँचामा), र
- केन्द्रियतहको सहयोगका लागि प्रकोप सुरक्षा सम्बन्धी प्रमुख परियोजनाहरू पहिचान गर्ने ।

सञ्चार संयन्त्र

सञ्चार रणनीतिमा जोखिमबाट असुरक्षित गाविसहरूमा सञ्चार सुविधा विस्तार गर्ने, स्थानीय ज्ञानलाई समेत प्रयोग गरी पूर्व सूचना प्रणाली विकास गर्ने, खराब मौसमको बारेमा जानकारी दिनका लागि एफ्एम् रेडियोहरूलाई परिचालित गर्ने, प्रकोपका बेला अपनाउनुपर्ने सुरक्षाका उपायहरू सार्वजनिक स्थानहरूमा टास्ने र सञ्चार प्रदान गर्ने टावरहरू निर्माण गर्ने रहेका छन् ।

समन्वय

जिल्ला प्राकृतिक प्रकोप नियन्त्रण समितिको समन्वय कार्यको बारेमा १९८२को ऐनले उल्लेख गरेको छ । सूचना तथा सामाग्रीहरू आवश्यक परेको बेलामा आदानप्रदानगर्नका लागि छिमेकी जिल्लाहरू जस्तै मकवानपुर, धादिङ्ग र नवलपरासीमा समेत समन्वय विस्तार आवश्यक हुनेछ ।

अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

कार्ययोजनामा उल्लेख भएका कृयाकलापहरूलाई अनुगमन गर्नका लागि फर्मेट तयार गरिने छ । जिप्राप्रनिस सदस्यहरूलाई तोकिएका कृयाकलापहरूलाई अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्न र योजनामा आवश्यक सुधार गर्नका लागि विशेष जिम्मेवारी प्रदान गरिनेछ ।

स्रोत परिचालन

जिप्राप्रनिसले प्रस्तावित योजना तथा पहिचान गरिएका कृयाकलापहरूलाई विभिन्न दातृ निकाय तथा संस्थाहरूमा प्रस्तुति गर्नेछ । दातृ निकायहरूबाट स्वीकार गरिएका परियोजनाहरूलाई दोहोरोपना हुन नदिन अनुगमन गरिनेछ । माथि उल्लेखित आम्दानीका स्रोतहरूबाहेका जिविस र गाविसहरूले प्रकोप व्यवस्थापनका लागि प्रत्येक वर्ष आफ्नो कुल आम्दानीबाट ५ प्रतिशत प्रकोप व्यवस्थापनका लागि छुट्याउने व्यवस्था गर्न सक्नेछन् ।

सुभावहरू

कार्ययोजना बाहेकका अन्य सुभावहरू निम्न बमोजिम रहेका छन् ।

संस्थागत संयन्त्रमा वृद्धि

समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनको आवश्यकता र मापदण्डलाई आश्वस्त गराउनका लागि अतिरिक्त संस्थागत विषय वा संयन्त्रहरू जस्तै जिप्राप्रनिसको भूमिकामा बढावा, प्रकोप व्यवस्थापन समितिको स्थापना र जिल्ला तहमा स्थायी तथा पूर्णरूपमा साधनसम्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन सचिवालयको समावेश गरिनुपर्नेछ ।

नीतिगत परिवर्तन

प्रत्येक वर्ष बाढीले बगाएर ल्याएका बालुवा, काठ तथा ढुंगाहरू विक्री गर्ने र त्यसबाट प्राप्त हुने आम्दानीबाट स्थानीय निकायलाई सुदृढ गर्नका पहिलेको प्रतिबन्ध लगाउने नीतिगत व्यवस्थामा सुधार ल्याउनु जरुरी रहेको छ ।

जोखिम असुरक्षित गाविसहरूमा सामाजिक परिचालन

यस्ता गाविसहरूमा सामान्य र प्रकोप सम्बन्धित विशेष गरी दुई खाले प्रस्तावित कार्यक्रमहरू विकास गरी प्रयोग गर्न सुभाव दिइएको छ । सामान्य कार्यक्रम अन्तर्गत शिक्षाको महत्व, स्वास्थ्य, सरसफाई, आवश्यक तथा अनावश्यक प्रथाहरू र विभिन्न प्रकोपहरूसंग जुध्ने क्षमता आदि रहनेछन् । जुन स्थानहरूमा गाऊ विकास कार्यक्रम अन्तर्गत गैसहरूले कार्य गरिरहेका छन् त्यहां माथि उल्लेखित सामान्य कार्यक्रमहरू संचालन भइने रहेका छन् । तसर्थ यस्ता कार्यक्रमहरू सामाजिक परिचालनका कार्यहरू नगरिएका नयां गाविसहरूमा उपयुक्त हुने देखिन्छ । दोश्रो प्रस्तावित विशेष कार्यक्रम हालसम्म कुनैपनि गाविसहरूमा संचालन गरिएका छैनन् । यस कार्यक्रममा प्रकोप हुनुपूर्व अपनाउनुपर्ने सावधानीहरू र प्रकोपको समयमा लिनुपर्ने सुरक्षा उपायहरूबारे जानकारी प्रदान गरिन्छ ।

एकजना अनुभवी तर बाह्य सामाजिक परिचालकले ५ वटा गाविसहरूमा सामाजिक परिचालनको कार्य जिम्मा लिनेछ। आवश्यक तालिमहरू दिई प्रत्येक गाविसमा स्थानियस्तरमा एकजना महिला र एकजना पुरुष गरी दुई दुई जनाको दरले सामाजिक परिचालकहरू तयार गरिनेछन् र उनीहरूलाई स्थानीयतहमा स्थायीरूपमा कार्य गर्ने गरी राख्ने प्रावधान मिलाउनुपर्नेछ। बाह्य सामाजिक परिचालकले केवल शुरुका ६ महिनामात्र उक्त क्षेत्रमा बसी काम गर्नुपर्नेछ।

प्रकोपमा लैङ्गिक मुद्दाहरू

प्रकोपकोबेला जोसुकै व्यक्ति पनि प्रभावित हुने सम्भावना रहेतापनि खासगरी महिलाहरूले प्रकोपको बेला र त्यसपछि समेत अनेकौं पीडा र कष्ट ब्यहोर्नुपर्ने हुन्छ। तसर्थ कुनैपनि प्रकोप नियन्त्रण गर्ने परियोजना तयार तथा कार्यान्वयन गर्दा महिलाहरूका मुद्दा वा आवश्यकताहरूलाई गंभिरतापूर्वक लिइनुपर्नेछ।

परापूर्वकालिन ज्ञान

समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनको एकीकृत कार्यक्रममा स्थानीय जनताको प्रकोप अनुमान गर्ने, प्रकोप सामाना तथा न्यूनीकरण गर्ने परापूर्वकालिन ज्ञानको प्रयोग तथा सुधारका लागि आवश्यक अनुसन्धान समेत गर्न जोड दिनुपर्नेछ।

प्रकोप सुरक्षा परियोजना तर्जुमा र कार्यान्वयन

चितवन जिल्लामाहुने प्रकोप कमगर्न वा रोक्न मध्यम र ठूला गरी धेरैको संख्यामा परियोजनाहरू संचालन गर्नुपर्ने हुन्छ। यस्ता केही परियोजनाहरू तल उल्लेख गरिएका छन्।

- जिल्ला सदरमुकामबट पटिहानी र जगतपुर हुँदै थोरीसम्म पुग्ने बाढीबाट प्रभावित नहुने खालको बाटो निर्माण
- राप्ती नदीले प्रभावित पार्न सक्ने भिरालोक्षेत्रलाई स्थायीत्व दिने खालको कृयाकलाप
- मंगलपुरमा नारायणी नदीको घुमाउरो बहाव भएको स्थानमा नदी नियन्त्रण सम्बन्धी परियोजना
- चितवनको पहाडीवनमा डढेलोलगाई खेती गर्ने र वन अतिक्रमण गर्ने कार्य नियन्त्रण (चेपाङ्ग विकास परियोजना)

उल्लेखित सुझावहरूका अलावा निम्न अतिरिक्त सुझावहरूलाई ध्यान दिनु उचित देखिन्छ।

- द्रुत संचार सेवाका लागि प्रकोप असुरक्षित गाविसहरूमा टेलिफोन लाइन विस्तार गर्ने।
- साइकल चलसक्ने प्रकोप असुरक्षित गाविसहरूमा आइटिडिजीले तयार गरेको साइकलमा आधारित एम्बुलेन्स प्रतिसयलाई एकवटा पुग्ने गरी प्रदान गर्ने।
- प्रकोप असुरक्षित प्रत्येक गाविसहरूमा एकएकवटाका दरले संचार टावर निर्माण गर्ने।
- उक्त गाविसहरूमा प्रत्येक सामुदायिक हलका लागि एउटा एउटा एएम्/एफएम् रेडियो प्रदान गर्ने।
- सम्भवभएसम्म धेरै सार्वजनिक स्थलहरूमा विभिन्न प्रकोपबाट सुरक्षित हुने उपायहरूबारे, प्रकोप व्यवस्थापन समिति, आगलागी नियन्त्रण केन्द्र र प्रहरीको टेलिफोन नम्बर आदि सूचनाहरू भएका पोष्टर तथा पम्प्लेटहरू टाँस गर्ने।
- सार्वजनिक विद्यालय, अस्पताल आदिमा एमपिडब्लूले तयार गरेको भवन कोडलाई मान्यता दिने।
- सार्वजनिक भवनहरूलाई आगलागीको सूचना दिने तथा नियन्त्रण गर्ने साधन जडित बनाउने।

चितवनलाई असर पारेका परियोजनाहरू/बाह्य कृयाकलापहरू

स्थानीय निकाय वा अधिकारीहरूको नियन्त्रण बाहिररहेका केही परियोजना तथा कृयाकलापहरूले पनि चितवनको प्रकोप असुरक्षालाई अझ बढी गम्भीर बनाएको स्थिति रहेको छ। सीमा क्षेत्रमा भारत सरकारले बनाएको गण्डक ब्यारेज र बाँधले गर्दा यसो भएको हो। यस सम्बन्धमा स्थानीय निकायहरूले केन्द्रिय सरकारसंग दबावमूलक कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ।

१. परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

मानिसका कृयाकलापहरूले गर्दा हुने घटना वा प्रकृतिप्रदत्त घटनाहरू खतरायुक्त हुन सक्दछन् । जब यस्ता जोखिमयुक्त घटनाहरूले मानिसको जीवन र सम्पत्तिमा छुन्छन्, तब यिनीहरूले प्रकोपको रूप धारण गर्दछन् । व्यवहारिक रूपमा, यस्ता घटनाहरूलाई जोखिम सम्भाव्यताका आधारमा मापन गरिन्छ ।

प्रकोप एउटा आकस्मिक घटना हो, जसबाट प्रभावित हुनेहरूले दुर्भाग्यपूर्ण अवस्थाको सामना गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रकोपको इतिहास मानव इतिहास जत्तिकै पुरानो छ । प्रकोपमा ठूलो संख्यामा जीवन तथा सम्पत्तिको विनाश हुन्छ । संसारका कतिपय विध्वंसकारी प्रकोपहरूले लाखौंको संख्यामा मानीसको जीवन लिएको छ, अर्बौंको धन सम्पत्ति तथा बसोबासहरू नष्ट भएको छ । (बक्स नं.१, चित्र १ र २ हेर्नुहोला)

१.२ नेपालको प्रकोप असुरक्षितता

नेपालको भूबनोट अन्य देशको तुलनामा नयाँ भएको साथै भिरालो जमिनको बाहुल्यता भएकाले पनि प्रकोपबाट प्रभावित हुनसक्ने अवस्थाको छ । नेपालमा रहेको व्यापक गरिबीले पनि प्रकोप वृद्धिमा मद्दत पुऱ्याइरहेको छ । गृहमन्त्रालयको लेखाजोखा अनुसार, सन् १९८३ देखि १९९८ बीच करिब १८,००० व्यक्तिहरूले विभिन्न प्रकारका जोखिमका कारण ज्यान गुमाएका छन् । दक्षिण एशियामा घाइते हुने वा प्रभावित हुनेमध्ये सबैभन्दा बढी (०.३४ प्रतिशत) मृत्यु हुनेमा नेपालीहरू रहेका छन् (तालिका १) । दक्षिण एशियामा ९१७५ जना प्रकोपबाट प्रभावित व्यक्तिमा औसतमा १ जनाको मृत्यु भएकोमा नेपालमा २९५ जनामध्ये १ जना मर्ने गरेका छन्, जुन दक्षिण एशियाको औसतभन्दा ६ गुणाले बढी रहेको छ । प्रत्येक वर्ष उत्पादनमूलक सम्पत्ति जस्तै कृषियोग्य भूमि, घरपालुवा जनावरहरू तथा बालीनाली उल्लेख्य मात्रामा नष्ट हुने गरेको छ । नेपालमा बाढी, पहिरो, भूकम्प, सुख्खा, रोगव्याधि, हिमपहिरो, आगजनी तथा पर्यावरणीय हास आदि मुख्य प्रकोपको रूपमा रहेका छन् । अन्यमा आँधीबेहरी, असिना, औद्योगिक दुर्घटना आदि पर्दछन् (बक्स नं.१मा हेर्नुहोला) । मुख्य प्रकोपहरू मध्ये बाढी, पहिरो, सरुवा रोग आदिले प्रत्येक वर्ष ज्यान लिइरहेको छ । भूकम्पीय दरार नेपालको भूभाग भएर जानेभएकाले पनि नेपाल भूकम्पबाट समेत जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेको छ । नेपालमा भूकम्पीय तयारी क्षेत्रमै सबैभन्दा बढी हुनुपर्ने कुरा समेत उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।

तालिका १: दक्षिण एशियामा वार्षिक रूपमा प्रकोपबाट मारिने वा प्रभावित हुनेहरूको औसत संख्या (१९९३ देखि २००२)

देश	मारिएका व्यक्तिको संख्या	प्रभावित व्यक्तिहरूको संख्या	मारिने/प्रभावित हुनेको प्रतिशत
बंगलादेश			
भुटान			
भारत			
नेपाल			
पाकिस्तान			
श्रीलंका			
दक्षिण एशिया			

१.३ चितवनमा प्रकोप जोखिमता

नेपालमा कतिपय जिल्ला तथा भूभागहरू प्रकोपका दृष्टिले बढी जोखिमयुक्त रहेका छन् । यस्ता जिल्लाहरूमध्ये चितवन पनि एक हो । यस जिल्लामा पहाड र भित्री मधेशका भूभागहरू रहेका छन् । पहाडी इलाकामा पहिरोको बढ्दो समस्या छ भने मधेशमा बाढीको चुनौति दिनानुदिन वृद्धि भइरहेको छ । आगजनी तथा

आँधीबेहरीका घटनाहरु पनि बेलाबेलामा भइने रहन्छन् । सन् १९९३ को बाढीमा नराम्रोसंग प्रभावित भएका पांचवटा तराई र पहाडी जिल्लाहरुमध्ये चितवन पनि एक हो । उक्त समयमा सर्लाही जिल्लामा बाढीबाट मर्नेको संख्या बढी पाइएतापनि सम्पत्ति, जमीन तथा भौतिक पूर्वाधारको विनाशका हिसाबले चितवन जिल्ला बढी प्रभावित भएको थियो । त्यतिखेर भएको क्षतिको पूर्ति आजसम्म पनि पूर्णरूपमा हुन सकेको छैन । चितवनमा हुने प्रकोपलाई बढोत्तरी दिने कार्य पहाडमा हुने पहिरो तथा बाढीले बगाएर ल्याउने ढुंगाहरु नारायणी नदीले पश्चिम सिमानामा ल्याउने र पूर्वतिर राप्ती नदीले । गत दुईवर्षको आकडा हेर्ने हो भने चितवनमा बाढी तथा पहिरोले मात्र करिब १००० जनाको ज्यान लिएको छ । स्थानीयवासीका अनुसार भीषण बाढी आएको अर्को वर्ष सुखाग्रस्त हुन्छ । गत दुईवर्षको तथ्यांकले स्थानीयवासीको तर्कलाई भने गलत साबित गरिदिएको छ । नदीको तह माथि उठनाले प्रमुखतः सानो बाढीमा पनि जोखिमपूर्ण बनाउन सक्दछ । एशियाली विकास बैंक पूर्व राप्ती परियोजनाले कृषियोग्य जमिनमा बाढी नियन्त्रण गर्न एक दशकअघि निर्माण गरेका कतिपय बाँधहरु र नदीको तह धेरैजसो स्थानहरुमा झण्डै बराबरको स्थितिमा रहेको छ । पूर्वपश्चिम राजमार्गको लोथारमा अवस्थित पुल नदीको सतहबाट अहिले केवल करिब डेढ मिटर अग्लोमा रहेको छ । पुल अहिले खतरापूर्ण स्थितिमा छ किनकि बाढीले बगाएर ल्याएको मुढा पुलमुनि रोकिएर केही समय पानी थुनेको खण्डमा उक्त पुल क्षणभरमा नष्ट हुन सक्दछ । त्यसकारण, नेपालकै खाद्य सुरक्षाका लागि महत्वपूर्ण उर्वरक चितवनको जमीन, चितवनवासी र ऊनीहरुको भौतिक सम्पत्तिको सुरक्षा गर्न प्रकोप व्यवस्थापन योजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने बेला अवश्यपनि छिटो भएको छैन ।

बक्स नं १: संसारमा प्रकोपको मूल्य

अभिलिखित प्रकोपको आर्थिक मूल्य प्रत्येक दशकमा वृद्धि भइरहेको छ (चित्र १) । म्युनिक रे (२००२, युएनडिपी २००४मा उल्लेख भएअनुसार) गत दशवर्षको आर्थिक क्षति सन् १९६० को तुलनामा ७.३ गुणा ज्यादा थियो । विश्व प्रकोप प्रतिवेदन २००२ को मूल्याङ्कन अनुसार वार्षिक औसत अनुमानित नोक्सान उच्च मानव विकास भएका देशहरुमा समेत भएको पाइएको थियो । म्युनिक रेका अनुसार, २००२ को वास्तविक वार्षिक आर्थिक क्षति औसतमा १९६० को ७५.५ अर्ब यु.एस. डलर, १९७० को १३८.४ अर्ब यु.एस. डलर, १९८०को २१३.९ अर्ब यु.एस. डलर र १९९०को ६५९.९ अर्ब यु.एस. डलर रहेको थियो । प्रकोपले धेरै मानिसहरुको ज्यान मात्र नलिएर हजारौं गुणाभन्दा बढी व्यक्तिहरु प्रभावित भएका छन् (चित्र २)।

१.४ समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनको अवधारणा

अन्य विकासोन्मुख देशहरुमा जस्तै समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनको अवधारणा नेपालको लागि पनि नौलो हो । यो अवधारणाले रोकथाम कार्यलाई बढावा दिन्छ किनकि रोकथाम कार्य प्रकोप भइसकेपछि गरिने उद्धार, सहायता वा पुनर्स्थापना कार्यभन्दा ६ गुणा कम वा सस्तो हुन्छ । समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापन यस्तो उद्देश्यमूलक अवधारणा हो जसले प्रकोप व्यवस्थापन चक्रका विभिन्न चासो तथा अन्तरालहरुलाई समग्ररूपमा सम्बोधन गर्दछ । यस अवधारणाले प्रकोपका आधारभूत कारणहरु, प्रकोप जोखिम अवस्थाहरु र समुदायको असुरक्षिताको बारेमा अवश्य पनि जोड दिन्छ । साथै यसले बहुतह, बहुआयामिक र बहुशैक्षिक सहयोग र समन्वयमा जोड दिन्छ (गुजम्यान २००३)।

पूर्व सूचना प्रणाली, समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनको एउटा महत्वपूर्ण अंग हो, जसमा संभावित प्रकोपको बारेमा अनुमान गरिन्छ, संभावित नोक्सान व्यहोर्ने व्यक्तिहरुलाई घटनापूर्व सूचना प्रदान गरिन्छ जसबाट उनीहरुले आफ्नो जीवन तथा सम्पत्तिको सुरक्षा गर्ने उपायहरु अपनाउन सक्दछन् । यद्यपि, केही प्रकोपहरु जस्तै भूकम्प, चट्याङ्ग आदिमा अनुमान गर्न र पूर्वसूचना प्रदान गर्न असम्भव प्रायः हुन्छ । वास्तवमा कुनै पनि सावधानी वा लगानीले प्रकोपलाई पूर्णतया जोखिममुक्त बनाउन सक्दैन । तसर्थ, समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनमा पनि प्रभावकारी उद्धार, सहायता र पुनर्स्थापनाका कार्यहरु समेत समावेश गरिएका हुन्छन् । यस प्रकृयाको अर्को भागमा उपयुक्त संस्थागत संयन्त्रको माध्यमद्वारा सञ्चारमा सुधार गरी उद्धार, सहायता र पुनर्स्थापना कार्य उचित समयमा सम्पादित गर्ने रहेको छ । यदि सञ्चार प्रणाली व्यवस्थित भएको खण्डमा उद्धार तथा सहायता टोली घटनास्थलमा छिटै पुग्न सक्दछन्, जसबाट नोक्सान हुनसक्ने धनजन बचाउन सकिन्छ ।

समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनको अर्को महत्वपूर्ण विशेषता के हो भने यसले प्रकोप र विकासबीचको सम्बन्धलाई आत्मसात गर्दछ । विकासले विभिन्न प्रकोपहरूलाई वृद्धि तथा कमी दुवै गर्न सक्दछ, त्यसैगरी प्रकोपले पनि नष्ट पार्ने वा विकास गर्न सक्दछ । त्यसकारण समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनले कुनै पनि विकासका कार्यहरूमा प्रकोपको संभावना हुन्छ, र सुरक्षाको लागि उपयुक्त शर्तकता अपनाउनु पर्दछ, भन्ने कुरामा जोड दिन्छ ।

१.५ विद्यमान प्रकोप सामना गर्ने संयन्त्र

नेपाल सरकारले प्रकोपग्रस्त व्यक्तिहरूलाई तत्काल सहायता प्रदान गर्नका लागि गृहमन्त्रालयको मातहतमा दुर्व्यसन नियन्त्रण र प्रकोप व्यवस्थापन विभाग गठन गरेको थियो । सन् १९८२ मा प्रथमपटक प्राकृतिक विपत्ति सहायता ऐन जारी गरिएको थियो । ऐनको शीर्षकले समेत प्रकोप सामना गर्ने आंशिक संयन्त्रलाई प्रकट गर्दछ, जसमा मानवसिर्जित प्रकोपहरूको बारेमा उल्लेख गरिएको छ । ऐनजारी गर्नुपूर्व प्रकोप व्यवस्थापनका लागि प्रत्येक घटनाका लागि छुट्टाछुट्टै तदर्थ समिति बनाएर कार्य गरिन्थ्यो । सन् १९८२ पछि उक्त ऐन दुईपटक संशोधन गरिएता पनि समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनको दिशातर्फ ठोसरूपमा उन्मुख भएको पाइँदैन । १९९३ को भीषण बाढीपश्चात प्रकोप व्यवस्थापनको आवश्यकतालाई गंभिरतापूर्वक लिइएको हो । यद्यपि, प्रकोप व्यवस्थापन चक्रका तीनवटा भागहरू पूर्व तयारी, उद्धार/सहायता, पुनर्स्थापना/पुनर्निर्माण मध्ये एउटा भागलाई मात्र महत्व दिइएको थियो ।

ठूला प्रकोपहरूको बेलामा सरकारले प्रकोपग्रस्त क्षेत्रहरूको घोषणा गर्दछ र कोष तथा सहायता कार्यहरू आफ्नै तह र अन्तर्राष्ट्रिय समुदायबाट समेत परिचालित गर्दछ । सन् १९९३ को बाढीपश्चात, सरकारको प्रकोप व्यवस्थापन प्रयासलाई सहयोग गर्न संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रमले पूर्णकालिन प्रकोप व्यवस्थापन सचिवालय स्थापना गरेको थियो । सचिवालयको प्रयासबाट खाद्य तथा कृषि, स्वास्थ्य र सामाग्री प्रबन्ध गरी तीनवटा क्षेत्रहरूमा कार्यगत समूह तयार गरेको थियो । यी कार्यगत समूहहरूले प्रकोपसंग सम्बन्धित विषयमा आफ्नो क्षेत्रहरूमा नियमित बैठक तथा छलफल गरी प्रत्येक क्षेत्रमा एकएकवटा व्यवहारिक प्रकोप सहायता कार्यान्वयन निर्देशिका र प्रकोप योजना तयार गर्न प्रस्ताव गरेको थियो । खाद्य तथा कृषि क्षेत्र र सामाग्री प्रबन्ध क्षेत्रहरूको निर्देशिका तथा योजना तयार गर्ने कार्य अन्तिम अवस्थामा पुगेको छ भने स्वास्थ्य क्षेत्र कार्यगत समूह (जसलाई डिडब्ल्यूएचजि पनि भनिन्छ) को योजना पहिल्यै नै तयार भइसकेको छ ।

युएनडिपीले जलवाट उत्पन्न हुने प्राकृतिक प्रकोप नियन्त्रणका लागि सञ्चालन गरेको प्रायोगिक 'प्रकोप व्यवस्थापन क्षमता अभिवृद्धि परियोजना' समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापन अवधारणासंग केहीहदसम्म मिल्दोजुल्दो थियो । यो परियोजना सन् १९९६ मा काभ्रे र चितवन जिल्लामा करिब डेढवर्षसम्म कार्यान्वयन गरिएको थियो । त्यसपछि 'सहभागितात्मक प्रकोप व्यवस्थापन कार्यक्रम' जनवरी २००१ देखि एकवर्षको लागि संचालन गरिएको थियो । उक्त कार्यक्रम नेपालका उच्च प्रकोपग्रस्त चारवटा जिल्लाहरूका (तनहुँ, स्याङ्जा, चितवन र बर्दिया) दुई दुईवटा गा.वि.स.हरूमा युएनडिपी र विकासमा महिला कोष जापानको सहयोगमा संचालन गरिएको थियो । कार्यक्रमको रणनीति अनुसार उक्त जिल्लाहरूका जिविसले प्रकोप उन्मुख गाविसहरूको वर्गीकरण गरेको थिए । वर्गीकरण अनुसार जिल्ला कार्यक्रम व्यवस्थापन समितिले कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि स्थान तथा समुदायहरू लक्षित गरेको थियो । लक्षित स्थानहरूको छनौट गरिसकेपछि सम्बन्धित समुदायका व्यक्तिहरूले स्वशासित सामुदायिक संस्था निर्माण गरेका थिए, यस्ता संस्थाहरू कार्यक्रम र स्थानीय निकायको सहयोगमा प्रकोप न्यूनीकरण गर्ने संस्थाको रूपमा रहेका थिए । स्थानीय क्षमता वृद्धि अन्तर्गतका कृयाकलापहरू सुपरिवेक्षण गर्ने काम जिल्ला कार्यक्रम व्यवस्थापन समितिले गर्दछ, जुन समितिको संयोजकमा जिविस सभापति रहन्छन् भने सदस्यहरूमा प्रजिअ र स्थानिय विकास अधिकारीका साथै सदस्य सचिवमा युएनडिपीका कर्मचारी सामुदायिक प्रकोप व्यवस्थापन अधिकृत रहने व्यवस्था छ । केन्द्रिय तहमा यस कार्यक्रमलाई समन्वय गर्ने जिम्मेवारी गृहमन्त्रालयको रहेको छ । कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने निकायले राष्ट्रिय कार्यक्रम निर्देशकको मातहतमा समन्वय र सहज कार्य गर्दछन् ।

१.६ गरिबी र प्रकोपबीचको सम्बन्ध

नेपालमा गरिबी व्यापक रूपमा रहेको छ । सन् १९९५/१९९६ को नेपाल जीवनस्तर मापन सर्भेक्षण (नेजी मास) अनुसार नेपालको कुल जनसंख्याको ४२ प्रतिशत व्यक्तिहरु गरिबीको रेखामुनि रहेका थिए । यसमध्ये २५ प्रतिशत गरीब र बाँकी १७ प्रतिशतलाई अति गरीबको रूपमा गणना गरिएको थियो । चितवन जिल्ला समग्र विकासका सूचकहरुलाई हेर्दा औसतभन्दा राम्रो भएतापनि यसका केही क्षेत्र तथा त्यहाँका परिवारहरु अति विपन्नतामा असुरक्षित जीवन बिताइरहेका छन् । चेपाङ जाति र ऊनीहरुको बसोबासको अवस्थालाई उदाहरणको रूपमा लिन सकिन्छ ।

गरिबी प्रकोपको कारण तथा परिणाम दुवै हो । गरिबी र वातावरणबीचको सम्बन्ध नै खासगरी चासोको विषय हो । पहिरोको धेरै घटनाहरुको मुख्य कारणमा गरिब घरपरिवारहरुले आफ्नो जीविकोपार्जनका लागि प्राकृतिक स्रोतहरुको पुनर्स्थापित गर्ने क्षमताभन्दा बढी उपयोग गर्नाले पनि भएको हो । स्रोतहरु नष्ट गर्नुको परिणामस्वरूप कैयौं धनी घरपरिवारको आम्दानीको स्रोतहरु बाढी पहिरोबाट नष्ट भई गरीब बन्न पुगेका पनि उदाहरणहरु छन् । अवलोकन अनुसार तुलनात्मक रूपमा गरीब बस्तीहरु प्रकोपका दृष्टिले बढी असुरक्षित हुन्छन् । तसर्थ वास्तविक प्रकोप न्यूनीकरण गर्नका लागि गरिबीका प्रमुख समस्याहरु समाधानका लागि केन्द्रित हुनुपर्दछ ।

१.७ अध्ययनका उद्देश्यहरु

अध्ययनका उद्देश्यहरु अध्ययन टोलीहरुलाई प्रदान गरिएको शर्तनामाहरुबाट निर्देशित रहेका छन् । शर्तनामा अनुसूची १ मा राखिएको छ । शर्तनामाका अनुसार, यस अध्ययनको प्रमुख उद्देश्य चितवन जिल्लामा समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापन कार्य योजना तयार गर्नु रहेको छ । यस कार्ययोजना तयार गर्नुका विशिष्ट उद्देश्यहरु तथा क्षेत्र निम्न बमोजिम रहेका छन् :

१. स्थानीय संघसंस्थाहरु र समुदायको प्रकोप व्यवस्थापन गर्ने क्षमतामा अभिवृद्धि गर्ने ।
२. तत्काल र दिगो पुनर्स्थापना संयन्त्र सुदृढ गरी प्रकोपबाट हुनसक्ने क्षतिलाई कम गर्ने ।
३. प्रकोपबहन गर्न सक्ने क्षमता विकास गरी विकासका पूर्वाधारहरुको दिगोपनामा आश्वस्त हुने ।

प्रकोप व्यवस्थापन र सहस्राब्दी विकास लक्ष्य

सहस्राब्दी लक्ष्य १, ३, ४, ६, ७ र ८ हरू प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनसंग प्रत्यक्षरूपमा सम्बन्धित छन् । प्रकोप व्यवस्थापन र विकास योजनालाई एकीकृत गरेको खण्डमा सहस्राब्दी लक्ष्यमा पुग्न सहयोग पुग्ने देखिन्छ । प्रकोपसंग सम्बन्धित सहस्राब्दी लक्ष्यहरु निम्न अनुसार रहेका छन् ।

- सल १: चरम गरिबी तथा भोकमरी निवारण गर्ने ।
- सल ३: लैंगिक समानता प्रवर्द्धन गर्ने र महिला शसक्तीकरण गर्ने ।
- सल ४: बालमृत्युदर घटाउने ।
- सल ६: एचआइभी एड्स, मलेरिया र अन्य रोगहरुविरुद्ध कार्य गर्ने ।
- सल ७: वातावरणीय दिगोपनामा आश्वस्त हुने ।
- सल ८: विकासका लागि विश्वस्तरीय साभेदारी विकास गर्ने ।

स्रोत: युएनडिपी, २००४, पेज ८२-८५

१.८ तरिका/विधि

अध्ययनका उद्देश्यहरूसंग सम्बन्धित अभिलेख तथा किताबहरुको अध्ययन गरेपछि अध्ययन कार्यलाई अधि बढाइएको थियो । यस पछि चितवन जिल्लाको भ्रमण गरि तथ्य संकलन गरिएको थियो । अध्ययन टोलीले जिल्ला विकास समितिका अधिकारीहरु -जिविस सभापति, स्थानीय विकास अधिकारी, प्रमुख जिल्ला अधिकारी लगायत जिल्ला प्रशासनका कर्मचारी र रेडक्रस जस्तै प्रकोप व्यवस्थापनमा कार्य गर्ने संस्थाहरुलाई भेट गरेको थियो । द्वितीय तथ्याकंहरु संकलन गर्नुका अलावा उल्लेखित व्यक्तिहरूसंग भेटनुको उद्देश्य उहाँहरुको

धारणा तथा सुभावाहरू प्राप्त गर्नु रहेको थियो । उक्त कार्यहरू पश्चात पहिचान गरेका जोखिम असुरक्षित समुदायहरूलाई फिल्डमा गई भेट गरिएको थियो । फिल्ड भ्रमण कार्य सन् २००३ को नोभेम्बर र डिसेम्बर महिनामा गरिएको थियो ।

सूचना संकलन गर्नका लागि समुदायमा सहभागितात्मक ग्रामीण लेखाजोखा विधि विशेषगरी ऐतिहासिक समयरेखा र मौसमी पात्रोको प्रयोग गरिएको थियो । अन्य विधिहरूमा केन्द्रित समूह छलफल, अनौपचारिक समूह छलफल, व्यक्तिगत प्रश्नोत्तर तथा परामर्शहरू रहेको थियो ।

१.९ अध्ययनका सीमितताहरू

सबैभन्दा महत्वपूर्ण सीमितता थियो समयको सीमितता । समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापन नेपालको परिप्रेक्ष्यमा नयाँ अवधारणा भएकाले तोकिएको समय सम्पूर्ण अन्वेषण प्रकृया गर्न अपर्याप्त थियो । दोश्रो, सीमिततामा जारी रहेको द्वन्द्वले गर्दा अध्ययन टोली महत्वपूर्ण स्थानहरूमा गई विभिन्न व्यक्ति तथा संस्थाहरूको विचार वृहत रूपमा संकलन गर्न नसक्नु रहेको छ । तेश्रो तत्वमा प्रकोप जोखिमसम्बन्धी आधारभूत सूचनाको अभाव रहेका थिए । यस अध्ययनभन्दा तत्काल अघि युएनडिपीद्वारा गरिएको प्रकोप असुरक्षिता मूल्यांकनले दुईवटा विषयहरू बाढी र पहिरोको जानकारीलाई मात्र पूर्णरूपमा समेटेको थियो जुन समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनयोजना आधार तयार गर्नका लागि अपर्याप्त थियो । अर्को त्यस अध्ययनले पनि समयको अभावको सीमितता सामना गर्नुपरेको महशुस गरेको थियो ।

यी सबै सीमितताका बाबजुद पनि अध्ययन टोलीले चितवन जिल्लाको समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनलाई व्यवहारिक बनाउनका लागि हरसम्भव प्रयास गरेको थियो ।

२. सम्बन्धित सामाग्री अध्ययन

२.१ परिचय

प्रकोप व्यवस्थापनका लागि समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनलाई दर्शनका रूपमा लिइएको छ । धेरैजसो दक्षिण एशियाली राष्ट्रहरूको अनुभवमा प्रकोपको पूर्व सुरक्षित उपायहरू प्रकोप पश्चात गरिने महंगा उद्धार तथा पुनर्स्थापना कार्यभन्दा ६ गुणा कम संशाधनको प्रयोगबाट गर्न सकिन्छन् । यद्यपि, यस क्षेत्रका कुनै पनि राष्ट्रहरूले पूर्णतया रूपमा समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनप्रणालीलाई अपनाएका छैनन् । बारम्बार प्रकोप भइरहने देश बंगलादेशले भने यसको दिशामा महत्वपूर्ण कदम चालेको पाइएको छ र यसले बसोबास तथा सुरक्षा उपायहरूको बारेमा अन्तर्राष्ट्रिय परियोजनाहरू संचालन गरिरहेको छ । दक्षिण भारतका केही राज्यहरूले समेत यस दिशामा उन्मुख भएर कार्य गरिरहेका छन् ।

पहिले उल्लेख गरेबमोजिम युएनडिपीको सहयोगमा चारवटा जिल्लाहरूका दुईदुईवटा गाविसहरूमा संचालन गरिएको सहभागितात्मक प्रकोप व्यवस्थापन कार्यक्रम समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनसंग मिल्दोजुल्दो थियो । उक्त कार्यक्रमबाट प्राप्त अनुभवहरूमा,

- प्रकोप न्यूनीकरण र अन्य आर्थिक सामाजिक कार्यगर्नका लागि प्रकोपबाट प्रभावित समुदायहरूलाई परिचालित गर्न सकिन्छ ।
- समुदाय जति नै गरीब तथा विपन्न भएतापनि उनीहरू आफ्नो संरक्षणको लागि नगद र जिन्सी सहयोग गर्न सदैव तत्पर रहन्छन् ।
- समुदायको सहभागितामा आवश्यक पूर्वाधारहरू न्यून लागतमा तयार गर्न सकिन्छ, खासगरी त्यस्ता पूर्वाधार परियोजना जसमा समुदायको उच्च प्राथमिकता रहेको हुन्छ, र
- प्रकोप न्यूनीकरण कार्यमा समुदायले गुमाएको आत्मविश्वासलाई पुर्नजागृत गराउन सकिन्छ ।

२.२ परापूर्वकालिन वा आदिवासी ज्ञान

अवलोकन तथा अनुसन्धानद्वारा समुदायमा एक सन्ततिबाट अर्को सन्ततिमा हस्तान्तरण गरिएका स्थानीय वा परापूर्वकालिन ज्ञान थाह पाउन सकिन्छ, यद्यपि यस्ता खालका सम्पूर्ण ज्ञानहरूको वैज्ञानिक आधार भने रहेको हुँदैन ।

उदाहरणको रूपमा स्याङ्जा जिल्ला बहाकोट निवासीहरूले यदि एउटा ठूलो सर्प पहाडबाट तलतिर दौडिएको देखे भने भीषण वर्षा हुन्छ, भन्ने मान्यता राख्छन् ।

- पानीको मुहानतिर भएको भीषण वर्षा र खोलाबाट आउने अनौठो बास्ना लगायतका दुईवटा अवलोकनहरूबाट स्थानीयबासीहरू ठूलो बाढी आउने कुराको अनुमान गर्दछन् ।
- बाढीको प्रभाव न्यूनीकरण गर्नका लागि स्थानीयबासीहरू बांसको जाली, बालीनाली तथा मकैको डांठ, दाउरा तथा मुढाको प्रयोग गर्दछन् ।

स्थानीय ज्ञानको महत्वपूर्ण पक्ष के छ भने यो सस्तो हुन्छ, तुरुन्तै प्राप्त गर्न सकिन्छ, र तयारी अवस्थामा रहेको हुन्छ । सरकारले यस्ता खालका स्थानीय ज्ञान र विश्वासको बढावा दिने कार्य गर्न नसक्नु आफैँमा अचम्म लाग्दो कुरा हो ।

२.३ प्रकोप सामना

समुदायसंग बाह्य सहयोग बिना नै प्रकोप सामना गर्ने रणनीति तथा संयन्त्रहरू रहेका हुन्छन् । तिमध्ये केही तल उल्लेख गरिएका छन् ।

सन् १९५७ मा वन राष्ट्रियकरण गर्नुपूर्व स्थानीय समुदायहरूले वन संरक्षण आफैँले गरेका थिए, प्राकृतिक प्रकोपहरू जस्तै बाढी तथा पहिरो नियन्त्रणमा आफैँ सक्षम थिए । राष्ट्रियकरणले गर्दा वन फडानीमा वृद्धि भयो र प्राकृतिक प्रकोपबाट समुदायको असुरक्षितामा वृद्धि भयो । अहिले, जब वन समुदायलाई व्यवस्थापनका लागि हस्तान्तरण गरिन थालियो, ऊनीहरूले वनसंरक्षण मात्र नगरेर विविध जातिका विरुवाहरू लगाइरहेका छन् ।

प्रकोपबाट प्रभावित भएको बेलामा जीउन सिकने अर्को प्रकोप व्यवस्थापन गर्ने संयन्त्र उनीहरूसंग रहेको छ । उदाहरणका लागि स्याङ्जा जिल्लाको बहाकोटका जनताहरु पानी परिरहेको रातभरि नसुती अन्य प्रकोपहरुबाट सचेत हुन्छन् ।

प्रकोप प्रभावित घरधुरीहरु सुरक्षित स्थलहरुमा सर्नु पनि अर्को रणनीति हो । पहाडी भेगका मानिसहरु तराईमा बसाईसराई गर्नुका पछाडि पहिरोबाट बचनमात्र नभएर आम्दानीका नयां अवसरहरु थप गर्नका लागि पनि हो । भण्डारा, कथार र बहाकोटका समुदायहरुले प्रकोपका बेलामा जम्मा भई बस्नका लागि सुरक्षित तथा उच्च स्थानहरुमा सामूहिक बसोबासको निम्ति घर वा छाप्रो निर्माण गरेका छन् ।

स्वशासित सामुदायिक संस्थाका सदस्यहरुका अनुसार तराईमा बाढीका कारणले खाद्यान्न नविग्रियोस भनेर घरको माथिल्लो तलामा खाद्यान्न तथा महत्वपूर्ण सामानहरु राख्ने प्रचलन रहेको बताउँछन् । यस्ता प्रकोपबाट बचन पहाडी इलाकामा मानिसहरुले आफ्नो घर उच्च इलाकामा बनाउने गरेको पाइन्छ ।

घरवरिपरिका रुखहरुलाई काटछाट गर्ने अभ्यास नियमित जस्तै बनेको छ । नदी नियन्त्रण गर्ने अस्थायी विधिको रूपमा नदीलाई गहिरो बनाउने, बालीनालीको अवशेष, बांस, मकैको डांठ, काठ तथा मुढाहरु प्रयोग गरी सम्भावित बाढी नियन्त्रण गर्ने अभ्यासहरु परापूर्वकालिन हुन् ।

यद्यपि यी विविध अभ्यासहरु भीषण बाढी तथा पहिरोबाट बचनका लागि सिद्ध नहुन सक्दछन् । तर नेपाली समाजमा नाता, जनजाति वा भेकीय दृष्टिले सामूहिक कृयाकलापहरुमा सहभागी हुने पुरानो चलन पनि यथावत छ । पुर्खोदेखि चलिआएको परम आदि प्रथाबाट पालैपालो बालीनाली उठाउने, बांध बान्ने, नदी नियन्त्रण गर्ने, सिचाई कुलो बनाउने लगायतका अनगिन्ति सामूहिक कार्यहरु रहेका छन् ।

२.४ ऐन, कानून तथा संहितामा प्रकोप व्यवस्थापन

प्रकोपबाट हुने जनधनको रक्षाको लागि प्राकृतिक विपत्ती सहायता ऐन सन् १९८२ मा जारी गरिएको थियो । यस ऐनले सरकारलाई विपत्ती भएको स्थानलाई प्राकृतिक विपत्ती क्षेत्र घोषणा गर्ने अधिकार दियो । ऐनमा व्यवस्था भएको एक महत्वपूर्ण विषय केन्द्रिय, क्षेत्रीय तथा स्थानीय तहहरुमा प्राकृतिक विपत्ती सहायता समिति गठन गर्ने प्रावधान रहनु हो । वर्तमानमा केन्द्रिय प्रकोप सहायता समिति र जिल्ला प्राकृतिक प्रकोप सहायता समितिहरु सकृय रहेका छन्, अन्य क्षेत्रिय तथा स्थानीय समितिहरु प्रकोपका समयमा मात्र गठन हुन्छन् (गृह मन्त्रालय, १९९४) । उक्त ऐनले केन्द्रिय तहमा दुईवटा उपसमितिहरु सहायता तथा उपचार उपसमिति र वितरण, आवास र पुनर्स्थापना उपसमिति गठन गर्ने प्रावधान राखेको छ । प्रत्येक तहका समितिका काम तथा कर्तव्यहरु उल्लेख गरिएका छन् । समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनका प्रमुख कार्यहरुमा जिल्लास्तरीय प्राकृतिक विपत्ती सहायता कार्ययोजना तयार गर्ने, स्थानीय तहमा प्राकृतिक विपत्ती सहायता कार्यक्रमहरुको अनुगमन गर्ने र क्षेत्रिय तहमा सूचनाको प्रवाह गर्ने रहेका छन् । यस ऐनले जुनसुकै तहमा पनि प्राकृतिक विपत्ती सहायता कोष गठन गर्न स्वीकृति प्रदान गरेको छ ।

गृहमन्त्रालयले देशमा हुने प्रकोप न्यूनीकरणका लागि सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरूसंग समन्वयबाट एउटा राष्ट्रिय प्रकोप व्यवस्थापन योजना तयार गरेको छ (डिएनसिडिएम) । उक्त कार्ययोजनालाई मुख्य चार भागमा विभाजन गरिएको छ । ती हुन् : प्रकोप पूर्व तयारी, प्रकोप पुनर्निर्माण र पुनर्स्थापना, प्रकोप सामना र प्रकोप न्यूनीकरण । समग्रमा देशको प्रकोप व्यवस्थापन रणनीतिहरु निम्न बमोजिम रहेका छन् (गृह मन्त्रालय, १९९६)

१. प्रकोप प्रभावित क्षेत्रहरुमा उद्धार तथा सहायता कार्यहरु गर्ने,
२. धनजनको संरक्षण गर्ने तथा क्षति कम गर्ने,
३. प्रभावित व्यक्तिहरुको दुख: न्यून गर्ने,
४. प्रभावकारी जमीन प्रयोग क्षेत्र कार्यान्वयन गर्ने,
५. प्रकोप सम्भावित क्षेत्रको नक्शा तयार गर्ने,

६. प्रकोपबाट प्रभावित व्यक्ति तथा परिवारलाई पुनर्स्थापित गराउने,
७. प्राकृतिक प्रकोप न्यूनीकरण तथा नियन्त्रण गर्ने,
८. रकम, साधनहरू तथा सहायता सामाग्रीहरू संकलन गरी प्रकोपग्रस्त क्षेत्रमा वितरण गर्ने,
९. समुदायमा प्रकोपसम्बन्धी चेतना जगाउने,
१०. प्रकोप व्यवस्थापनसंग सम्बन्धित विभिन्न निकायहरूसंग समन्वय गर्ने,
११. उद्धार तथा सहायता कार्यमा गैरसरकारी क्षेत्रलाई परिचालन गर्ने,
१२. पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माणका लागि आन्तरिक तथा बाह्य स्रोतहरूको परिचालन गर्ने,
१३. प्रकोप व्यवस्थापनका लागि जनस्तरमा तालिमहरू सञ्चालन गर्ने,
१४. प्रकोप व्यवस्थापन क्षमता अभिवृद्धि गर्ने,
१५. सहायता कार्यका लागि टोली गठन गर्ने र प्रकोपग्रस्त क्षेत्रमा पठाउने,
१६. तथ्याकं संकलन तथा विश्लेषण, सूचना प्रसारण तथा नोक्सानीको पुनर्निर्माण गर्ने ।

३. जोखिम तथा असुरक्षिता मूल्याङ्कन

जटिल भूबनोट, उचाईको भिन्नता आदिले गर्दा चितवन जिल्ला प्रकोपका दृष्टिकोणले असुरक्षित र कमजोर रहेको छ। यी कुराहरूलाई मौसमी घटनाहरूले भन्नु बढी गम्भीर बनाइरहेका छन्। भीषण वर्षा, वनफडांनी र प्राकृतिक पर्यावरणीय प्रणालीमा खलबल आदिले गर्दा बाढी, पहिरो, ढुंगामुढा बगाउने र प्रत्येक वर्ष उल्लेख्य नोक्सानी पुऱ्याउने गरेको छ। सन् १९५४ र २००३ को बीचमा कूल १६ प्रकारका खतराहरू चितवन जिल्लामा अभिलिखित छन् जसले ठूलो मात्रामा धनजनको क्षति पुऱ्याएको छ। जोखिम तथा असुरक्षिता मूल्याङ्कन कार्य युएनडिपीका परामर्शदाताहरूले तयार गरेको प्रतिवेदनको आधारमा गरिएको हो (युएनडिपी, २००३)। यद्यपि प्रतिवेदनले दुईवटा जलसिर्जित प्रकोपहरू (बाढी र पहिरो) लाई बढी केन्द्रीकृत गरेको छ।

३.१ चितवन जिल्लामा जोखिमको स्तर निर्धारण

जोखिम तथा असुरक्षाको गम्भीरता र आकारको मूल्यांकन गर्दा चितवन जिल्लामा १६ प्रकारको जोखिमलाई स्तर निर्धारण गरिएको थियो। मानवीय क्षति र सम्पत्तिको क्षतिलाई गम्भीरताको सूचकांकको रूपमा लिइएको थियो भने घटनाको समय अन्तराल र प्रभावित गाविसहरूको संख्याको आधारमा आकारको सूचकांक तयार गरिएको थियो। यसैगरी जोखिम तथा असुरक्षाको गम्भीरतालाई ८० प्रतिशत र आकारलाई २० प्रतिशत भार दिइएको थियो। १६ वटा जोखिमहरू मध्ये बाढी एक नम्बरमा थियो भने जंगली जनावर, चट्याङ्ग, नदीकटान र पहिरो क्रमश जोखिमपूर्ण थिए (तालिका २)। यसैगरी दुईवटा मुख्य खतराहरू बाढी र पहिरोको म्यापिङ्ग गरी खतराको सम्भाव्यता निकालिएको थियो (तालिका ३)।

तालिका २: घटनाहरूको स्तर निर्धारण

क्र.सं	घटनाहरू	गम्भीरता		आकार		कूल स्कोर
		प्रतिवर्ष सम्पत्तिको क्षति (कूल क्षतिमध्ये)	भइरहने अवधि (गत ४९ वर्षमा)	प्रकोपबाट प्रभावित गाविस		
	भार	५० प्र.	३० प्र.	१० प्र.	१० प्र.	
१	पहिरो					
२	ढुंगामुढा बग्ने					
३	बाढी					
४	नदीको तह बढ्ने					
५	नदी किनारा कटान					
६	नदीको दिशा परिवर्तन					
७	पानी चुहावट					
८	आंधीवेहरी					
९	असिना					
१०	चट्याङ्ग					
११	सुख्खा					
१२	शितलहर					
१३	भूकम्प					
१४	आगजनी					
१५	विषादी र रोग					
१६	जंगली जनावर					

तालिका ३ : खतरायुक्त घटनाहरूको सम्भाव्यता

गाविसको नाम	खतरायुक्त घटनाका सभाव्यता (पहिरो)					खतरायुक्त घटनाका सभाव्यता (बाढी)				
	अति उच्च	उच्च	मध्यम	न्यून	ज्यादै न्यून	अति उच्च	उच्च	मध्यम	न्यून	ज्यादै न्यून
पंचकन्या										
लोथार										
भण्डारा										
गितानगर										
पट्टिहानी										
शिवनगर										
मंगलपुर										
फूलवारी										
पार्वतीपुर										
दिव्यनगर										
गुन्जनगर										
शारदानगर										
मेघौली										
कविलास										
दहखानी										
चण्डीभञ्ज्याङ										
दारेचोक										
जगतपुर										
गर्दी										
अयोध्यापुरी										
शुक्रनगर										
बगौडा										
माडी										
कल्याणपुर										
भरतपुर										
खेरहनी										
बछ्यौली										
कथार										
विरेन्द्रनगर										
कुम्भोज										
चैनपुर										
पिथुवा										
रत्ननगर										
शक्तिखोर										
सिद्धि										
जुटपानी										
पदमपुर										
जम्मा										

३.२ जोखिम असुरक्षिता मूल्याङ्कन

जोखिमयुक्त गाउँहरूको असुरक्षाको अवस्था विगतमा गरिएका अध्ययनहरूबाट पहिचान गरिएको थियो । असुरक्षित गा.वि.स.हरूको बारेमा तालिका नं.४ मा उल्लेख गरिएको छ । तथ्याङ्कका अनुसार प्रकोपबाट प्रभावित कूल जनसंख्याको आधारमा लोथार गाविस सबैभन्दा माथि देखा परेको छ भने कृषियोग्य जमीन तथा पूर्वाधार जोखिमका हिसाबले बछ्यौली र जुटपानी गाविसहरू उच्च स्थानमा देखा परेका छन् ।

तालिका ४: जोखिम असुरक्षितता मूल्यांकन (मुख्यतया जलसिर्जित घटनाहरु)

गाविस / नगरपालिका	प्रभावित जनसंख्या (प्रतिशत)	जोखिमग्रस्त कृषियोग्य जमिन	जोखिमयुक्त वाली (मेट्रिक टन)	जोखिमयुक्त वन क्षेत्र	घरपरिपरिका रुखहरु	जोखिमयुक्त निजी घरहरु	अवस्था
पंचकन्या							
लोथार							
कोराक							
भण्डारा							
गितानगर							
पटिहानी							
शिवनगर							
मंगलपुर							
फूलवारी							
पार्वतीपुर							
दिव्यनगर							
गुन्जनगर							
शारदानगर							
मेघौली							
कविलास							
दहखानी							
चण्डीभञ्ज्याङ							
दारेचोक							
जगतपुर							
गर्दी							
अयोध्यापुरी							
शुकनगर							
बगोडा							
कल्याणपुर							
भरतपुर							
खेरहनी							
बछ्यौली							
कथार							
विरेन्द्रनगर							
कुम्भोज							
चैनपुर							
पिथुवा							
रत्ननगर							
शक्तिखोर							
सिद्धि							
जुटपानी							
काउले							
पदमपुर							
जम्मा							

३.३ जोखिम मूल्यांकन

चितवन जिल्लामा मात्रै सन् १९५४ र २००३ को बीचमा नौवटा प्रकोपबाट २३१ जना व्यक्तिहरुले ज्यान गुमाउनु पर्‍यो । एक अनुमानका अनुसार, जिल्लामा १०.६२ अर्ब रुपैया बराबरको धनमालको क्षति प्रत्येक वर्ष भइरहेको छ । विगत ४९ वर्षमा बाढी, पहिरो र आगजनीका प्रकोप क्रमशः ३१, २५ र १९ पटकभएका थिए । विगतका घटनाक्रमका आधारमा पाँचवटा प्रमुख जोखिमहरु र असुरक्षित गाविसहरुको विवरण तल उल्लेख गरिएको छ (तालिका ५)।

तालिका ५: जोखिम मूल्यांकन

घटनाका प्रकार	ठूलो मात्रामा घटित हुने अन्तराल (वर्ष)	संभावित प्रभाव	जोखिमयुक्त असुरक्षित (गाविसहरु)
बाढी	२	भौतिक क्षति : पूर्वाधार सार्वजनिक भवन, पुल र कुलो मानवीय क्षति र जनस्वास्थ्य : मानव तथा जनावरको क्षति, मलेरिया, भुइँसापखाला र रुघाखोकी फैलिने संभावना खानेपानी वितरण : इनार तथा जमिनमुनीको पानी प्रदुषित बन्ने वाली तथा खाद्यान्न आपूर्ति : वाली तथा खाद्यको क्षति । जनावर, कृषिजन्य सामग्री र वीरुबीजन क्षति हुन सक्ने । विगत ४९ वर्षको जानकारी अनुसार, चितवनमा ३१ पटक बाढी आयो, १५३ जना व्यक्तिहरु ज्यान गयो, रु. ४७३३९८००० बराबरको सार्वजनिक सम्पत्ति नष्ट भयो । यस्ता घटनाले औसतमा प्रतिघटना ५ जनाको ज्यान लिएको छ भने रु.१५३९७८००० बराबरको धनमाल क्षति पुर्याएको देखिन्छ ।	बाढीबाट ३८ गाविस/नगरपालिका मध्ये ३२ वटा प्रभावित भएका । यद्यपि अति असुरक्षित गाविसहरुमा मेघौली, दिव्यनगर, गितानगर, गुन्जनगर, बछ्यौली, चैनपुर, गर्दी, खैरहनी, पिथुवा र विरेन्द्रनगर पर्दछन् ।
पहिरो/ढुंगामुढा बगाउने	३	भौतिक क्षति : बाटो, पुल, संचार लाइन, वालीनाली/वनलाई अप्रत्यक्ष हानी, बाढी आउने संभावना बढाउने, सम्पत्तिको मूल्य घटने मानवीय क्षति र जनस्वास्थ्य: मानव तथा जनावरको क्षति वाली तथा खाद्यान्न आपूर्ति : कृषिजन्य सामग्री र वीरुबीजन क्षति हुन सक्ने । विगत ४९ वर्षको जानकारी अनुसार, चितवनमा १९ पटक बाढी आयो, १२ जना व्यक्तिहरु ज्यान गयो, प्रतिघटना औसत रु. १४५०००० बराबरको सार्वजनिक सम्पत्ति नष्ट भयो ।	अति असुरक्षित गाविसहरुमा चण्डीभञ्ज्याङ, दारेचोक, कविलास, कोराक, लोथार, पिप्ले, शक्तिखोर, सिद्धि, काउले, पिठुवा, चैनपुर र माडी कल्याणपुर
भूकम्प	२५	भौतिक क्षति: पूर्वाधारहरु जस्तै सार्वजनिक तथा निजी भवनहरु, पुलहरु, कुलो । आगलागी, पहिरो, बाढी आउन सक्ने । क्षति र जनस्वास्थ्य: जनावर तथा मानवीय क्षति, चोटपटक बढी लाग्न सक्ने । खानेपानी आपूर्ति : खानेपानी वितरण प्रणाली नोक्सान, इनार तथा जमीनमुनिका पानी प्रदुषित हुने । लामोसमयको अन्तरालमा हुने भएपनि यसले ठुलै धनजनको क्षति पुर्याउने । १९९५ को भूकम्पले रु. १९०००० बराबरको र २००९ को भूकम्पले रु. १० लाख बराबरको क्षति पुर्याएको ।	दारेचोक, विरेन्द्रनगर, दहखानी, काउले, कविलास, लोथार, सिद्धि, शक्तिखोर र कोराक
आगलागी	२	भौतिक क्षति: पूर्वाधारहरु जस्तै सार्वजनिक भवन, उद्योगहरु, निजी भवन, वन मानवीय क्षति र जनस्वास्थ्य : मानव तथा जनावरको क्षति वाली तथा खाद्यान्न आपूर्ति : खाद्यान्न तथा लत्ताकपडा जलेर नष्ट हुन सक्ने । प्रति घटना रु. ७२५००० बराबरको धनमाल क्षति ।	चण्डीभञ्ज्याङ, सिद्धि, पदमपुर, कविलास, दारेचोक
आँधीबेहरी	४	भौतिक क्षति: पूर्वाधारहरु जस्तै सार्वजनिक तथा निजी भवनहरु मानवीय क्षति र जनस्वास्थ्य: मानवीय क्षति, चोटपटक वाली तथा खाद्यान्न आपूर्ति : वालीनाली नोक्सान पुर्याउन सक्ने । विगत ४९ वर्षमा १३ जनाको मृत्यु, प्रति घटना रु. १५७००० बराबरको क्षति ।	चण्डीभञ्ज्याङ, दहखानी, दारेचोक, कविलास, काउले, पदमपुर, शक्तिखोर, सिद्धि

३.४ औसत पुनरावृत्ति काल

ऐतिहासिक अभिलेखहरुले प्रकोपहरुको पुनरावृत्तिको अवधि तथा हदको बारेमा संकेत गरेका छन् (युएनडिपी/युएनडिआरओ १९९१)। यो सबै खाले प्रकोपहरु जस्तै बाढी, पहिरो, आगजनी, भूकम्प, आँधीबेहरी आदिमा लागू हुन्छ । यद्यपि, भूकम्प बारे पूर्वानुमान लगाउनु अप्ठ्यारो कुरा हुन जान्छ । ऐतिहासिक प्रवृत्तिका आधारमा भन्ने हो भन्ने विनाशकारी भूकम्प प्रत्येक ७० वर्षको अवधिमा पुनरावृत्ति भएको पाइएको छ । गत अवधिमा आएको प्रमुख विनाशकारी भूकम्प जनवरी १९३३ को भूकम्पलाई लिन सकिन्छ । पुनरावृत्ति चक्रको हिसाबले हेर्दा नेपालको खासगरी पश्चिमी क्षेत्रमा नसोचेको स्केलको भूकम्प छिट्टै नै आउन सक्ने देखिन्छ ।

युएनडिपीले हालसालै गरेको अध्ययन (४९ वर्षको स्थिति), विभिन्न प्रकोपहरुको पुनरावृत्ति काल निम्नानुसार रहेको पाइएको थियो ।

तालिका ६: विभिन्न प्रकोपहरूको औसत पुनरावृत्ति काल

प्रकोपको प्रकार	विगत ४९ वर्षमा घटना संख्या	औसत पुनरावृत्ति अवधि (वर्षमा)
बाढी		
पहिरो		
भूकम्प		
आगलागी		
आधीवेहरी		
ढुंगामुढा बगेको		
नदीको तह वृद्धि		
पानी चुहावट		
असिना		
शितलहर		
कीटनाशक र रोगहरु		
जंगली जनावर		
नदीले दिशा परिवर्तन		
चट्याङ्		

माथिको तालिकामा प्रस्तुत गरिएका यी सूचनाहरूलाई होशियारीका साथ लिनुपर्दछ किनकि यिनले विगत ४९ वर्षमा भएका घटनाक्रमहरूलाई सामान्य औसतमा विश्लेषण गरिएको छ । औसतरूपमा समयसंगै कस्तो प्रवृत्ति देखापरेको छ, त्यो कुरा महत्वपूर्ण हो । आजकल केही प्रकोपहरु जस्तै बाढी तथा पहिरोहरु छिटो छिटो पुनरावृत्ति भइरहेको विश्वास गरिएको छ । समय रेखा सूचनाको अभावले गर्दा यसलाई अनुमानित गर्न भने सकिएन ।

४. जिल्लाको क्षमता विश्लेषण

४.१ सेवाप्रदायक र वित्तीय संस्थाहरू

चितवन जिल्लामा मात्रै स्वास्थ्य, कृषि, शिक्षा, गरिवी निवारण, बचत तथा ऋण, सुरक्षा, उद्धार तथा सहायता र प्रकोप व्यवस्थापनमा कार्य गर्ने सरकारी र गैरसरकारी गरी १४१५ वटा संस्थाहरू रहेका छन् । यद्यपि, यी सेवाप्रदायक र वित्तीय संस्थाहरू उचित हिसाबले वितरित भएका छैनन् । करिब ४० प्रतिशत संस्थाहरू दुईवटा नगरपालिकाका आसपासमा अवस्थित रहेका छन् जबकि यी क्षेत्रका प्रभावित जनसंख्या जोखिमका दृष्टिकोणले ७.५ प्रतिशतमात्र रहेका छन् (तालिका ७)।

गाविस / नगरपालिकाहरू	घटनाबाट प्रभावित जनसंख्या	सेवाप्रदायक संस्थाहरूको संख्या					वित्तीय संस्था संख्या	अन्य संस्थाहरू		कुल संस्थाहरू
		प्रहरी	स्वास्थ्य केन्द्र / अस्पताल	कृषि केन्द्र	पशुसेवा केन्द्र	विद्यालय / कलेज		गैसस, सिबिओ, सहकारी, आमा समूह	अगैसस, दातृ निकाय	
पिप्ले										
लोथार										
कोराक										
भण्डारा										
गीतानगर										
पटिहानी										
शिवनगर										
मंगलपुर										
फुलवारी										
पार्वतीपुर										
दिव्यनगर										
गुन्जनगर										
शारदानगर										
मेघौली										
कविलास										
दहखानी										
चण्डीभञ्ज्याङ										
दारेचोक										
जगतपुर										
गर्दी										
अयोध्यापुरी										
शुक्रनगर										
बगौडा										
कल्याणपुर										
भरतपुर										
खैरहनी										
बछ्यौली										
कथार										
वीरेन्द्रनगर										
खुम्ोज										
चैनपुर										
पिठुवा										
रत्ननगर										
शक्तिखोर										
सिद्धि										
जुटपानी										
काउले										
पदमपुर										
जम्मा										

४.२ सञ्चार र यसका माध्यम

सञ्चार तथा यातायतका दृष्टिकोणले चितवन तुलनात्मक रूपमा स्रोत साधनयुक्त जिल्लाको रूपमा गनिन्छ । यहाँका प्रायःजसो गाविसहरू मुख्य बजार र सदरमुकामसम्म जोडिएका छन् । यसका अलावा चितवन पृथ्वी राजमार्ग र महेन्द्रराजमार्ग जोडिने स्थान पनि हो । चितवन जिल्लामा काठमाडौँबाट भरतपुर जाने हवाई यातायत सुविधा समेत रहेको छ । तीसवटा गाविसहरूमा दूरसंचार सुविधा पुगेको छ, जसमध्ये १२ गाविसमा मार्टस लाइन र १८ गाविसहरूमा भिएच्एफ लाइन विस्तार गरिएको छ । नौ वटा द्रुत डांक सेवा, पेजर तथा मोबाइल टेलिफोन सुविधा समेत रहेका छन् । यसका अलावा, दुईवटा एफएम स्टेशन कालिका र सिनर्जी संचालन भइरहेका छन् । यि प्रसारणहरूले स्थानीय, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय समाचार तथा घटनाहरू तुरुन्तातुरुन्तै प्रभावकारी ढंगले प्रसारण गरिरहेका छन् । जिल्लामा ६ वटा दैनिक, ३ वटा साप्ताहिक र १ वटा पाक्षिक पत्रिका प्रकाशन गरिन्छन् । गतवर्ष एफएम रेडियोहरूले उद्धार तथा सहायता कार्यको लागि समुदायस्तरको सहयोगको लागि सूचना तथा अपील प्रदान गर्ने सहानीय कार्य गरेका थिए ।

४.३ पूर्वतयारी सामाग्री र मानवीय संशाधन

पूर्वतयारी सामाग्री र मानवीय स्रोतको बारेमा सूची तयार गर्ने कार्य गरियो । अध्ययनका अनुसार चितवन जिल्लामा प्रकोप पूर्वतयारी सामाग्री तथा मानवीय स्रोतको पर्याप्तता भएको पाइयो । स्वास्थ्य सेवा, इन्जिनियर, यातायत साधन, डोजर र एम्बुलेन्सहरू पर्याप्त भएको पाइयो भने वारुण यन्त्र, शिल्पी ड्राइभर र दक्ष उद्धारकर्मीहरूको भने अभाव भएको पाइयो (तालिका ८)।

तालिका ८ : पूर्वतयारी सामाग्री र मानवीय संशाधनको स्थिति

क्रस	विवरण	अवस्था		स्रोत/आपूर्तिकर्ता	कैफियत
		पर्याप्त	अपर्याप्त		
१	दमकल २		●	भरतपुर र रत्ननगर नगरपालिका	रत्ननगर नपा र माडी क्षेत्रमा थप एउटा चाहिने ।
२	डोजर ६	●		नगरपालिकाहरू, सडक विभाग	
३	एक्साभेटर १२	●		भरतपुर नगरपालिका र प्राइभेट ठेकेदार	
४	एम्बुलेन्स १८	●			
५	डाक्टर/नर्स/स्वास्थ्य सहायक	●		सरकारी/निजी अस्पताल/सामाजिक संगठनहरू	
६	इन्जिनियर/ओभरसियर	●		सरकारी निकायहरू/निजी फर्म/व्यक्तिहरू	
७	स्वयंसेवक	●		विद्यालयहरू, रेडक्रस, गैसस, सिबिओ, व्यक्ति	
८	डुंगा		●	प्रहरी, सेना, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज, नगरपालिका/जिविस	केही डुंगाहरू तयार गर्नुपर्ने ।
९	दक्ष ड्राइभर		●		
१०	प्रकोपग्रस्त क्षेत्रमा छोडिएका सामानहरूको सुरक्षाकर्मी	●		प्रहरी/स्वयंसेवकहरू	
११	यातायतका साधन (ट्रक, बस, जीप, रिक्शा)	●		सरकारी निकायहरू, निजी क्षेत्र	माडी क्षेत्रलगायत केही गाविसहरूमा समस्या ।
१२	खाना, कपडा, भाडाकुडा	●		रेडक्रस, जिविस/नगरपालिकाहरू, जिप्रका, गैसस/निजी क्षेत्र, दातु निकाय	
१३	तालिम प्राप्त उद्धार तथा सहायताकर्मी		●	प्रहरी, गैसस, स्वयंसेवक	जनताहरूले आफै प्रयास गरेर सिकेका, अवधारणात्मक कुरा बाहेक व्यवस्थित तालिम नलिएका ।
१४	पानीको ट्याकर		●	खानेपानी संस्थान	केही थप्नुपर्ने ।

४.४ संशाधन मूल्याङ्कन

क्षमता, उपलब्धता र मजबुतीका हिसाबले जिल्लामा उपलब्ध संशाधनहरूको मूल्यांकन गरिएको थियो । अध्ययनका अनुसार विभिन्न खाले प्रकोपविरुद्ध आवश्यक कैयों सेवा तथा सामाग्रीहरू जिल्लास्तरमा रहेको पाइयो (तालिका ९) ।

जिल्लामा उपलब्ध संशाधन तथा सेवा सुविधाहरू नक्शाहरूमा उल्लेख गरिएको छ, (नक्शा हेर्नुहोस्)। नक्सामा प्राथमिक विद्यालयहरू, स्वास्थ्य सेवाका प्रकार तथा अवस्थिति, बगैँचा, बसपार्क, विमानस्थल, तालहरू, संचारका प्रकार तथा घनत्व, बैकिङ्ग सेवा, जमीनको प्रयोग तथा प्रकारहरू, खानेपानीका स्रोतहरू, खानेपानीको वितरणको दुरी, भूभागको प्राकृतिक रूपमा पानी निकास हुने अवस्था, नदीहरू, बाटो तथा मुख्य बाटोसंगको पहुँचको बारेमा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका ९ : जिल्लामा उपलब्ध विभिन्न संशाधनहरूको मूल्यांकन

सेवा र स्रोतहरू	क्षमता			उपलब्धता			टिकाउपन		
	गाविसस्तर	इलाकास्तर	जिल्ला स्तर	सजिलै उपलब्ध	केही समयमा उपलब्ध	उपलब्ध नभएको	छोटो अवधि	मध्यम	दीर्घकालीन
दमकल		•	•		•		•		
स्वास्थ्य सेवा	•	•	•	•					•
खाना	•	•	•		•			•	
इन्जिनियरिङ सेवा			•	•				•	
निजी अस्पताल			•	•					•
सिबिओ	•	•	•	•					•
गैसस	•	•	•	•					•
कलेज/विद्यालय, विद्यार्थी स्वयंसेवक	•	•	•	•			•		
यातायत नेटवर्क	•	•	•	•					•
पानीका स्रोत		•	•		•		•		
एम्बुलेन्स	•	•	•		•				•
प्रहरी		•	•		•			•	
दुरसंचार	•	•	•	•					•
पानी आपूर्ति	•	•	•	•				•	
विद्युत आपूर्ति	•	•	•	•					•

५. कार्ययोजना र कार्यान्वयन रणनीति

चितवन जिल्लाको कार्ययोजना तालिकामा प्रकोपको प्रकार, अवस्था (पूर्व, प्रकोपको बेला र पछिको), प्रस्तावित कार्यहरु, कृयाकलाप गरिने स्थान, दायित्व लिने संस्था/निकाय/व्यक्ति, आशातित प्रतिफल र प्रमाणित गर्ने सूचकहरु समावेश गरिएका छन् । यस खालको ढाँचायुक्त प्रस्तुतिले प्रकोप व्यवस्थापनका लागि योजना गरिएका कृयाकलापहरुलाई अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्न समेत सहयोगी हुने विश्वास लिइएको छ ।

प्रकोप अवस्था / वृहत कृयाकलापहरु	कृयाकलापहरु	कहाँ? कसलाई?	दायित्व/कार्यान्वयन गर्ने निकाय	सहयोगी निकायहरु	सम्पन्न गर्ने लाग्ने समय (वर्षमा)	बजेट	आशातित प्रतिफल	प्रमाणित गर्ने सूचकहरु
समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापन सामान्यतया (सबैखालका प्रकोपहरुमा प्रयोग हुने)								
नीत/कानून	जिल्ला प्रकोप व्यवस्थापन निर्देशिका/कार्यक्रमहरु तयार गर्ने ।		जिप्रका/जिप्रका	सरकारी निकायहरु	५		प्रकोप व्यवस्थापन सम्बन्धी जिल्लास्तरीय निर्देशिका तयार भई जिप्रका/जिल्ला प्रकोप व्यवस्थापन समितिले कार्यान्वयन गर्ने ।	जिल्लास्तरीय प्रकोप व्यवस्थापन निर्देशिका तथा कार्यक्रमहरु तयार हुने, अनुमोदन भई सम्बन्धित स्थानमा वितरण गरिने ।
	पुनर्वास/पुनर्स्थापना र पुनर्निर्माण (न्यून लागतका प्रकोप अवरोधक घर, सरसफाईका उपायहरु) सम्बन्धी निर्देशिका तयार गर्ने	जिल्लाभर	जिप्रका/जिप्रका	गैससहरु	२		प्रकोप प्रतिरोधक बसोबास तथा पुनर्निर्माण सम्बन्धी निर्देशिका तयार हुने ।	निर्देशिका अनुसार सम्पूर्ण पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माण कार्य गरिने ।
	प्रकोप न्यूनीकरणका लागि गैसस, निजी क्षेत्र र समुदायहरुलाई परिचालन गर्ने निर्देशिका तयार गरी लागू गर्ने ।	जिल्लाभर	जिप्रका/जिप्रका	गैसस महासंघ जिल्ला शाखा	२		प्रकोप व्यवस्थापनमा गैसस परिचालन निर्देशिका तयार, अनुमोदन र लागू हुने ।	
	उपयुक्त स्रोत परिचालन नीति तर्जुमा गरी अन्तर्राष्ट्रिय दातृसंस्था/अन्तर्राष्ट्रिय गैसस र स्थानीय गैससहरुलाई प्रकोप व्यवस्थापनको प्राथमिक क्षेत्रमा स्रोत परिचालनका लागि उत्साहित/प्रबर्द्धित गर्ने ।	जिल्लाभर	जिप्रका/नगरपालिका/जिप्रका	पिडिएमए/एलजिपि/पिडिडिपि	२		जिल्लामा प्रकोप व्यवस्थापनका लागि बाह्य स्रोत परिचालित हुने ।	बाह्य स्रोतबाट कम्तीमा २० प्रतिशत रकम परिचालित हुने ।
संस्थागत विकास	प्रकोप व्यवस्थापन इकाईलाई सुदृढ बनाउने ।	जिप्रका	जिप्रका/जिप्रका	गैसस, स्वावलम्बी समूहहरु	२		प्रकोप व्यवस्थापन ईकाईमा कम्प्युटर, फोटोकपी, फ्याक्स, एलसिडि, र भौगोलिक सूचना प्रणाली र प्रकोप व्यवस्थापनमा दक्ष कर्मचारीहरु	ईकाईले खतराक्षेत्रको म्यापिङ गर्न, जोखिम/असुरक्षितता पुनर्निर्माण गर्न र जिल्ला स्तरीय प्रकोप व्यवस्थापन योजना तयार गर्न सक्षम हुने ।
	जिप्रनिसका सदस्यहरुलाई प्रकोपअनुसारको दायित्व सुम्पने	जिप्रनिस	जिप्रका	सरकारी निकाय/गैसस	२		सदस्यहरुलाई प्रकोप अनुसारको दायित्व प्रत्यायोजन गरिने र सदस्यहरुले नयां भूमिकालाई आत्मसात गर्ने	प्रकोप न्यूनीकरण रणनीतिहरु तयार र प्रत्येक चौमासिकमा प्रगति समीक्षा हुने ।
	Hazard map संकलन/तयार गरी वितरण गर्ने ।	उच्च जोखिमयुक्त ५ गाविस तथा नगरपालिका	जिप्रनिस/जिप्रका	नगरपालिका, गाविस, गैसस, सरकारी निकायहरु	२		नक्शा संकलित, परिमार्जित गरी सम्बन्धित स्थानमा समयसमयमा वितरण गरिने ।	योजना, तालिम र चेतनाकरण कार्यमा नक्शाको प्रयोग हुने ।
	निश्चित समय अन्तरालमा यस्तो नक्शालाई परिमार्जित गर्ने ।	जिल्लाभर	जिप्रनिस/जिप्रका	गैससहरु	२		प्रत्येक २ वर्षको अन्तरालमा नक्शालाई परिमार्जित गरिने	

	प्रकोप सूचना संकलन र प्रवाह गर्न जिल्लास्तरमा जिल्ला व्यवस्थापन सूचना प्रणाली निर्माण गर्ने ।	जिप्रका	जिप्रका/जिप्रिस	गैससहरु	५		जिल्लामा जिल्ला व्यवस्थापन सूचना प्रणाली स्थापित हुने ।	प्रकोप व्यवस्थापन इकाईले गाविस, सामुदायिक संस्था, गैससहरुबाट प्रकोपसंग सम्बन्धित सूचनाहरु नियमित रूपमा प्राप्त गर्नेछ । स्थानीय अधिकारी तथा मिडियाहरुले उक्त सूचनालाई विश्लेषण गरी सप्रेषण गरेका हुनेछन् ।
	छनौट गरिएका अस्पताल, विद्यालय भवनहरु र पुलहरु, विद्युत गृहजस्ता पूर्वाधारहरुको जोखिम/असुरक्षितताको स्थिति मूल्यांकन गर्ने ।	उच्च जोखिमयुक्त ५ क्षेत्रहरु	जिप्रनिस/ जिप्रका	गैससहरु	२		छनौट गरिएका भवन तथा पूर्वाधारहरुको जोखिम/असुरक्षितता मूल्यांकन हुने ।	जोखिम/असुरक्षितता प्रतिवेदन तयार भई सम्बन्धित स्थानहरुमा वितरित हुने ।
	गाविस, नगरपालिका र जिल्ला तहमा संचार कार्यजालो तयार गर्ने ।	जिल्ला, नगरपालिका तथा गाविसहरु	जिप्रका/दुरसंचार	स्थानीय अधिकारी	२		प्रकोप सम्बन्धी कार्यका लागि संचार कार्यजालो निर्माण भई सूचना प्रणाली स्थापित हुने ।	प्रस्ताव गरिएको संचार प्रणाली राम्रोसंग संचालन भएको हुने ।
योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन	विकास योजना तर्जुमामा समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनको अवधारणालाई समावेश गर्ने ।	जिल्लाभर	जिप्रिस/जिप्रनिस	सरकारी निकायहरु, गैससहरु			जिल्ला विकास योजनामा प्रकोप व्यवस्थापन कृयाकलापहरु समावेश हुने ।	वार्षिक प्रकोप व्यवस्थापन कार्ययोजना तयार भई जिल्ला विकास योजनामा समावेश ।
	विकासका कृयाकलापहरुमा जोखिम/असुरक्षितता मूल्यांकनबाट प्राप्त नतिजाहरुलाई समावेश गर्ने ।	जिल्लाभर	स्थानीय अधिकारीहरु	गैससहरु			योजना प्रक्यामा जोखिम/असुरक्षितताका परिणामहरु समावेश हुने ।	
	जिल्ला तथा गाविसस्तरीय प्रकोप व्यवस्थापन गर्ने निकायहरुको वार्षिक कार्यक्रममा प्रकोप व्यवस्थापन सम्बन्धी बजेट समावेश गर्ने ।	जिल्लाभर	स्थानीय अधिकारीहरु, सरकारी निकायहरु	रायोआ/स्थाविम, गैससहरु	२		प्रकोप व्यवस्थापन सम्बन्धी जिल्लास्तरीय बजेट वृद्धि भएको हुने ।	स्थानीय निकायहरुले कम्तीमा १० प्रतिशत बजेट प्रकोप व्यवस्थापनका लागि छुट्याएका ।
	प्रत्येक वर्ष प्रकोप व्यवस्थापन योजना अपडेट गर्ने तथा पुनरावलोकन गर्ने ।	जिल्लाभर	जिप्रिस/जिप्रनिस	नगरपालिका, जिप्रिस, गाविस, गैसस र सरकारी निकायहरु	२		प्रत्येक वर्ष प्रकोप व्यवस्थापन योजना पुनरावलोकन तथा अपडेट हुने ।	परिमार्जित भएको प्रकोप व्यवस्थापन योजना प्रकाशित भई सम्बन्धित निकायमा वितरण भएको ।
	शहरी तथा ग्रामीण योजना तर्जुमा गर्दा प्रकोपपश्चात गनुपर्ने कार्यका लागि केही खुला स्थानहरुको व्यवस्था गर्ने ।	उच्च जोखिमयुक्त ५ स्थानहरुको नजिकका क्षेत्रहरु	जिप्रका, स्थानीय निकाय र शहरी विकास कोष	गैससहरु, रेडक्रस, निजी क्षेत्रहरु	५		अस्थायी बसोबासका लागि खुला स्थानहरुको बन्दोबस्त हुने ।	उद्धार कार्यकर्ता र सम्बन्धित अधिकारीहरुलाई जोखिम स्थानहरु बारेमा जानकारी ।
	योजना प्रकाशन गरी लागू गर्ने ।	उच्च जोखिम क्षेत्रहरु	स्थानीय अधिकारीहरु/जिप्रनिस	पत्रकार संघ, स्थानीय निकाय	२		जिल्ला परिषदले प्रकोप व्यवस्थापन योजना अनुमोदन गर्ने, प्रकाशित हुने र कार्यान्वयन हुने ।	प्रकोप योजना जिल्ला विकास योजनामा समाविष्ट गरी सम्बन्धित व्यक्ति तथा संस्थाहरुलाई वितरण ।
मानवीय संशाधन विकास	जोखिम/असुरक्षितता मूल्यांकन तथा प्रकोपसम्बन्धी विषयमा गाविस, जिल्लातहका सम्बन्धित व्यक्तिहरुलाई तालिम दिने ।	जिप्रिस, नगरपालिका र गाविस	जिप्रनिस, स्थानीय अधिकारीहरु	रेडक्रस, गैससहरु	२		विभिन्न कार्यान्वयन कर्ताहरुलाई तालिम दिने ।	गाविस, जिप्रिस, नगरपालिका, सरकारी निकायबाट कम्तीमा १/१जनाको दरले तालिम प्राप्त ।

	सहायता सामाग्री वितरण गर्ने तथा गोदाम व्यवस्थापन गर्ने व्यक्ति वा स्वयंसेवकहरूलाई तालिम दिने ।	जिल्ला सदरमुकाम / नगरपालिका	जिप्रनिस, जिविस, नगरपालिका, रेडक्रस	गैसस, सिंसिआई	२		सहायता सामाग्री वितरण गर्ने तथा गोदाम व्यवस्थापन गर्ने व्यक्ति वा स्वयंसेवकहरूले तालिम प्राप्त गर्ने ।	प्रत्येक गाविस, गैसस, समुदाय र विद्यालयका स्वयंसेवकहरू तालिम प्राप्त हुने ।
	समुदायका नेतृत्व वर्गलाई गाविस तथा इलाका तहमा प्रकोप व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम प्रदान गर्ने ।	उच्च जोखिम युक्त गाविसका सामुदायिक नेताहरू (सामुदायिक संस्था, वन उपभोक्ता समूह, उपभोक्ता समूह	जिप्रका/जिविस/ नगरपालिका	रेडक्रस, गैसस	२		समुदायका नेतृत्व वर्गलाई गाविस तथा इलाका तहमा प्रकोप व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम प्रदान ।	
	प्रकोपबाट अपनाउनुपर्ने सावधानीहरू र हुन सक्ने हानीनोक्सानीबारे चेतनाकरण शिविर आयोजना गर्ने ।	उच्च जोखिम युक्त गाविसका सामुदायिक नेताहरू (सामुदायिक संस्था, वन उपभोक्ता समूह, उपभोक्ता समूह	जिप्रका/जिविस/ नगरपालिका/रेड क्रस/गैसस	नेपाल पत्रकार महासंघ जिल्ला शाखा	२		प्रकोपबाट अपनाउनुपर्ने सावधानीहरू र हुन सक्ने हानीनोक्सानीबारे धेरै चेतनाकरण शिविर आयोजना गरिएको हुने ।	विभिन्न कृषाकलापहरू जस्तै निबन्ध प्रतियोगिता, होर्डिड. बोर्ड र प्रकोप व्यवस्थापन दिवस मनाइएको हुने ।
	आवश्यकता मूल्याकनसम्बन्धी तालिम कर्मचारीहरूलाई दिने ।	जिल्ला, नगरपालिका वा गाविस तह	जिप्रनिस जिविस, नगरपालिका	रेडक्रस, गैसस, निजी क्षेत्र	२		कर्मचारीहरूलाई आवश्यकता पुर्ननिर्माण सम्बन्धी अभिमुखीकरण गरिएको हुने ।	जिविस, जिप्रका, रेडक्रस, गैसस, स्वयंसेवकहरूले आवश्यकता मूल्याकन, उद्धार र नोक्सान व्यवस्थापन सम्बन्धि तालिम प्राप्त ।
	उद्धार कार्यकर्तालाई तालिम प्रदान गर्ने ।	जिल्ला सदरमुकाम	जिप्रका, जिविस, नगरपालिका, डिपिओ	गैससहरू	२		छनौट गरिएका उद्धार कार्यकर्ता र स्वयंसेवकहरूले उद्धार तालिम दिइएको हुने ।	
	नोक्सानी मूल्याकन गर्ने टोलीलाई अभिमुखीकरण गरिने ।	जिल्लास्तर	जिप्रनिस, जिविस	गैससहरू, सरकारी निकायहरू	२		नोक्सान मूल्याकन टोलीले निश्चित फर्मेट अनुसारको अभिमुखीकरण प्राप्त गरेका हुने ।	
	जोखिम मूल्याकनको परिणामबारे स्थानीय समुदाय, सामुदायिक नेतृत्व र अन्य सम्बन्धित व्यक्तिहरूलाई सचेतनाकरण गर्ने ।	उच्च जोखिम युक्त गाविसहरू, नगरपालिकाहरू	स्थानीय अधिकारी, जिप्रनिस	गैससहरू	२		जोखिम/असुरक्षित ताको मापको बारेमा स्थानीयवासी तथा नेतृत्वहरू चेतनशिल बन्ने ।	जोखिम/असुरक्षित ता मूल्याकनको परिणामबारे सामुदायिक संस्था, वन उपभोक्ता समूह र अन्य संस्थाहरू सचेत ।
	चेतना बृद्धि गर्ने खालका सामाग्रीहरू जस्तै पम्पेट, रेडियो कार्यक्रम, वृत्तचित्र तयार तथा वितरण गर्ने ।	उच्च जोखिमयुक्त ५ क्षेत्रहरू	जिप्रका, जिविस, नगरपालिका, रेडक्रस, गैसस, जिप्रनिससि	नेपाल पत्रकार महासंघ जिल्ला शाखा	२		चेतना बृद्धि गर्ने सामाग्रीहरू तयार गरी उच्च जोखिमयुक्त गाविसमा वितरण ।	
	प्रकोप व्यवस्थापनसम्बन्धी अनुभवहरू आदानप्रदान गर्नका लागि जिल्ला तहमा सेमिनार, कार्यशाला गर्ने ।	जिल्ला सदरमुकाम	स्थानिय अधिकारी, जिप्रनिससि	गैससहरू	२		जिल्लास्तरमा प्रकोप व्यवस्थापन सम्बन्धी गोप्टी वा सेमिनारको आयोजना ।	प्रत्येक वर्ष कम्तीमा एकवटा ।
	उद्धार तथा सहायता कार्यबारे समयसमयमा पूर्वाभ्यास गर्ने ।	जिप्रका/ डि पिओ	जिप्रका, जिल्ला प्रहरी कार्यालय	स्वयंसेवक, गैससहरू	२		उद्धार तथा सहायता कार्यबारे पूर्वाभ्यास भएको हुने ।	समयसमयमा पूर्वाभ्यास गरिएको हुने तथा खासगरी वर्षायाम अघि गरिएको हुने ।

तयारी, सहायता र उद्धार कार्यहरू	पहुँचयोग्य स्थानहरूमा आर्कस्मिक सामग्रीहरू वितरणका लागि गोदाम निर्माण गर्ने ।	नगरपालिका र माडी क्षेत्र	जिप्रका, जिविस, नगरपालिका	गाविस, नगरपालिका	२		आर्कस्मिक गोदाम निर्माण तथा संचालन	गोदामघर व्यवस्थित संग सामग्रीहरू नोक्सानी नहुने गरी साथै अभिलेख स्थापित भएको ।
	गोदामघरमा आवश्यक सामग्रीहरूको नियमित रूपमा आपूर्ति गर्ने ।	नगरपालिका र माडी क्षेत्र	जिप्रका, जिविस, नगरपालिका, रेडक्रस	गैससहरु, स्वयंसेवक	२		गोदामघरमा सहायता सामग्री नियमित रूपमा प्राप्त ।	सहायता सामग्री प्राप्त गर्नका लागि जिप्रनिसीसर्जिभिस तथा रेडक्रसले अन्य संघसंस्थासंग समन्वय गरेका हुने ।
	जिल्लास्तरमा स्थायी खोजी तथा उद्धार टोली गठन गर्ने ।	जिल्ला	जिप्रका, जिविस, नगरपालिका	गैससहरु, रेडक्रस, नागरिक समाज, मानवअधिकार समूह	२		एउटा स्थायी खालको खोजी तथा उद्धार सहायता कार्यटोली जिल्लास्तरमा स्थापित हुने ।	
	स्थानीयस्तरमा आर्कस्मिक सुरक्षित स्थलको पहिचान गर्ने ।	उच्च जोखिमयुक्त ५ गाविस तथा नगरपालिकाहरु	जिप्रका, जिविस, गाविस, नगरपालिका	सरकारी निकायहरु, गैससहरु	५		आवश्यकता परेको बेलामा जनताहरुलाई सुरक्षित स्थानतर्फ लैजाने व्यवस्थाका लागि आर्कस्मिक स्थलहरु पहिचान गरिएको हुने ।	सम्पूर्ण उद्धार कार्यकर्ता र सम्बन्धित निकायहरु र स्थानीय जनताहरुले उद्धार स्थलको बारेमा जानकारी प्राप्त ।
	स्थायी आवश्यकता मूल्यांकन टोली गठन गर्ने ।	जिल्लास्तर	जिप्रनिस्, जिविस, नगरपालिका	सरकारी निकायहरु, गैससहरु	२		जिप्रनिस् सदस्यको संयोजकत्वमा आवश्यकता पुर्ननिर्माण समिति गठन भएको हुने ।	
	आवश्यकता मूल्यांकन फर्मेट तयार गरी सम्पूर्ण गाविस तथा नगरपालिकाहरुमा वितरण गर्ने ।	सम्पूर्ण गाविसहरु /नगरपालिका	जिप्रका, जिविस, नगरपालिका, रेडक्रस, जिप्रका	सरकारी निकायहरु र गैससहरु	२		एउटा आवश्यकता मूल्यांकन सम्बन्धी स्टान्डर्ड फर्मेट तयार हुने ।	उच्च जोखिमयुक्त क्षेत्रका समुदायहरुले फर्मेट भने तरिकाबारे थाहा पाउने ।
	उद्धार तथा सहायता कार्यमा आवश्यक सामग्री, सवारीसाधन किन्ने तथा व्यवस्थित गर्ने ।	जिल्ला वा नगरपालिका तह	जिप्रका, जिविस, नगरपालिका	रेडक्रस, गैसस, निजी क्षेत्र	२		यातायत साधन तथा उद्धार सामग्रीहरु किनिएको हुने ।	रत्ननगर नगरपालिकाले एउटा दमकल किनेको हुने ।
	मेडिकल सहायता टोली गठन गर्ने ।	जिल्लास्तर	जिप्रका, जिविस, जिस्वाका	गैससहरु	२		वरिष्ठ चिकित्सकको नेतृत्वमा एउटा मेडिकल सहायता टोली गठन भएको हुने ।	
	प्रत्येक सरकारी अस्पतालको आर्कस्मिक सेवालालाई सुदृढ बनाउने ।	जिल्लास्तर	जिप्रका, जिविस, जिस्वाका	गैससहरु	५		आर्कस्मिक सेवा कक्षको क्षमता वृद्धि भएको हुने ।	
	प्रकोपका कारण भएको क्षतिको मूल्यांकन गर्ने मापदण्ड तयार गर्ने ।		जिप्रनिस्, जिविस	गैससहरु	२		प्रकोप क्षति मूल्यांकन फर्मेट तयार गरी स्थानीय निकायहरुमा वितरण गरिएको हुने ।	क्षति मूल्यांकन फाराम भनें वारेमा स्थानीय जनता तथा गाविस अधिकारीहरु जानकारी भएको हुने ।
	जिल्लामा क्षति मूल्यांकनका लागि एउटा स्थायी टोली गठन गर्ने ।	जिल्लास्तर	जिप्रनिस्, जिविस	नगरपालिका, गैसस, सरकारी निकाय	२		जिप्रनिस् सदस्यको संयोजकत्वमा एउटा स्थायी क्षति मूल्यांकन टोली गठन भएको हुने ।	
	विभिन्न प्रकोप विज्ञहरु सम्मिलित एउटा स्थायी जिल्लातहमा पुनर्स्थापना र पुनर्निर्माण योजना समिति गठन गर्ने ।	जिल्लास्तर	जिप्रका, जिविस, नगरपालिका	सरकारी निकाय, गैसस	२		विभिन्न प्रकोप विज्ञहरु सम्मिलित एउटा स्थायी जिल्लातहमा पुनर्स्थापना र पुनर्निर्माण योजना समिति गठन ।	
अध्ययन /अभि लेखीकरण	स्थानीय आयमूलक कार्यहरुको बारेमा संभाव्यता अध्ययन गर्ने ।	उच्च जोखिम क्षेत्र	जिविस	सरकारी निकाय, गैसस	२		स्थानीय आयमूलक कार्यहरुको बारेमा संभाव्यता अध्ययन भएको हुने ।	संभाव्यता अध्ययन प्रतिवेदन प्रकाशित भई सम्बन्धित निकायमा वितरित ।

	प्रकोप व्यवस्थापनसंग सम्बन्धित स्थानीय व्यक्तिहरूको परापूर्वकालिन ज्ञान, प्रविधि, अभ्यास तथा मूल्यहरूको बारेमा अभिलेखीकरण गर्ने ।	जिल्लाभर	जिप्रनिस, सरकारी निकायहरू, स्थानीय अधिकारीहरू	गैसस, रेडक्रस	२		स्थानीय व्यक्तिहरूको परापूर्वकालिन ज्ञान, प्रविधि, अभ्यास तथा मूल्यहरूको बारेमा अभिलेखीकरण भएको हुने ।	अध्ययन प्रतिवेदन हरू प्रकाशित भई सम्बन्धित ठाउँहरूमा वितरण समेत भएको हुने ।
	सरकारी, गैरसरकारी तथा निजीक्षेत्रको क्षमता मूल्यांकन नियमित रूपमा गर्ने र निजी सार्वजनिक स्रोतहरूको सूची तयार गर्ने ।	जिल्लाभर	जिप्रनिस, जिप्रका	एनजिओसि स, नेपाल गैसस महासंघ जिल्ला शाखा	२		सरकारी, गैरसरकारी तथा निजीक्षेत्रको क्षमता मूल्यांकन नियमित रूपमा र निजी सार्वजनिक स्रोतहरूको सूची तयार भएको हुने ।	एकवर्ष विराएर क्षमता मूल्यांकन प्रतिवेदन प्रकाशित गरी सम्बन्धित ठाउँहरूमा वितरित ।
	जोखिम तथा असुरक्षित प्रकोपका समयसमयमा पुनर्निर्माण गर्ने ।	जिल्लाभर	जिप्रनिस, जिप्रका, नगरपालिका, जिप्रका	गैसस, विज्ञहरू	२		जोखिम तथा असुरक्षितता पुनर्निर्माण निश्चित समय अवधिमा नियमित भएको हुने ।	जोखिम तथा असुरक्षितता प्रतिवेदन तयार गरी सम्बन्धित ठाउँहरूमा वितरित भएको हुने ।
	वार्षिक जिल्ला विकास योजना र निजी प्रयासहरूमा प्रकोप न्यूनीकरणका लागि वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकनलाई समेत समावेश गर्ने ।	जिल्लाभर	स्थानीय अधिकारीहरू	निजी क्षेत्रहरू	२		प्रकोप व्यवस्थापनका योजनामा वातावरणीय प्रभाव समावेश भएको हुने ।	लागि विकास प्रभाव पुनर्निर्माण
बाढीपूर्व कार्यहरू	बाढी अनुमान तथा पूर्व सूचना प्रणाली स्थापित/सुदृढ गर्ने ।	१५ उच्च बाढी जोखिम गाविसहरू	जिप्रका, जिप्रनिस, सम्बन्धित गाविस,	जलवायु विज्ञान केन्द्र/ गैससहरू	२		बाढी अनुमान तथा पूर्व सूचना प्रणाली स्थापित भएको हुने ।	जिल्ला तथा बाह्य स्रोत परिचालन वाट बाढी अनुगमन टावर/वर्षामापन यन्त्र स्थापित भएका र स्थानीय समुदायद्वारा संरक्षित ।
	प्रभावित गाविसबाट छनोट गरिएका गाउँलेहरूलाई ढुंगा बनाउने, फोहोरपानीलाई खान योग्य बनाउने, प्राथमिक उपचार र सरुवा रोगबाट बच्ने उपायहरू, ज्यान जोगाउने र बाढी उद्धार कार्यका बारेमा तालिम दिने ।	१५ उच्च बाढी जोखिम गाविसहरू	जिप्रनिस, स्थानीय अधिकारीहरू	गैससहरू, रेडक्रस, नागरिक समाज	२		ढुंगा बनाउने, असुरक्षित पानीलाई पिउनयोग्य बनाउने, जीवनरक्षा लगायतका कार्यहरूमा निश्चित गाउँलेहरूलाई तालिम प्रदान ।	प्रत्येक गाविसमा कम्तीमा २० जना व्यक्तिहरूले तालिम लिएका हुने ।
	सहायता टोली/डिमयुको टेलिफोन नम्बर प्रकाशित गर्ने ।	प्रत्येक गाविस, नगरपालिका	जिप्रनिस	स्थानीय अधिकारीहरू	२		उच्च प्रकोप जोखिम गाविस तथा नगरपालिकाहरूमा सहायता टोली तथा संस्थाको फोननम्बर प्रचार गरिएको हुने ।	
	बाढीको समयमा पनि बाटो खुला हुने आश्वस्तताका लागि गाउँमा जाने बाटो, कल्भर्ट आदि निरीक्षण, मर्मत तथा सुदृढ गर्ने ।	१५ प्रभावित गाविसहरू	जिप्रनिस, गाविस, नगरपालिका		५		गाउँमा पुग्ने सम्पूर्ण बाटोको निरीक्षण तथा मर्मत समयमै भएको हुने ।	अवस्था/सम्पन्न भएको प्रतिवेदन जिप्रनिसमा प्राप्त ।
	मनसुनी प्रभावको बेलामा गाउँलेहरूलाई ताररहित टेलिफोन सेट उपलब्ध गराउने (सम्भव भएमा)	उच्च सम्बेदनशील गाविसहरू	जिप्रनिस	स्थानीय अधिकारीहरू	५		उच्च जोखिम युक्त गाविसहरूमा मनसुन समयमा ताररहित टेलिफोन वितरित भएको हुने ।	
	बाढी प्रभावित क्षेत्रमा सुरक्षाको आश्वस्तताका लागि बाढी प्रभावित क्षेमा विद्युत प्रसारण लाइनको निरीक्षण गर्ने ।	बाढी ग्रस्त गाविसहरू	विद्युत प्राधिकरण	स्थानीय निकायहरू	२		वर्षायाम पूर्व नै सम्पूर्ण आधारभूत पूर्वाधारहरू जस्तै प्रसारण लाइन र विद्युत खम्बाहरूको निरीक्षण भएको हुने ।	सम्पन्न गरिएको प्रतिवेदन जिप्रनिसमा बुझाइएको ।
	वार्षिक रूपमा प्राकृतिक जल भण्डारहरू र ढललाई सफा गर्ने, गहिरो पार्ने तथा ढुंगाहरू हटाउने ।	बाढी जोखिम उच्च गाविसका नदीले नोक्सान	जिसिका, जिप्रनिस, गाविस	स्थानीय निकायहरू	२		वार्षिक रूपमा जलभण्डारण तथा जलनिकास कुलोहरू सफा गरिएको हुने ।	पहिले जस्तै नदीको तह उतिकै रहने ।

		पारिका क्षेत्र						
	बाढी संरक्षणका लागि आवश्यक	१५ गाविसहरू	जिप्रनिस्, डिआइओ	स्थानीय अधिकारीहरू	५			अवस्था प्रतिवेदन तयार गरि जिप्रनिस्मा पेश गरिएको हुने ।
बाढीको बेला								
	बाढीको सूचना प्राप्त गर्नासाथ जनताहरूलाई सुरक्षित बाटोतिर लैजाने (यदि बाढीले उक्त क्षेत्रमा प्रभाव नपारिसकेको भए) जब बाढी आउंछ तब सुरक्षित स्थलहरूमा जानका लागि डुंगा आदि प्रयोग गर्ने र जीवन सुरक्षाका लागि पौडिन जान्ने व्यक्तिहरू पनि हुनुपर्ने ।	बाढी प्रभावित क्षेत्रहरू	जिप्रका, सेना, प्रहरी, स्थानीय अधिकारीहरू	गैससहरू, रेडक्रस, नागरिक समाज	प्रकोपको बेलामा		प्रकोपको बेलामा मानिसहरू सुरक्षित स्थानमा सारिएका हुने ।	पहिल्यै योजना गरिएका सुरक्षित स्थलहरूमा घाड्ते तथा असुरक्षित मानिसहरूलाई लैजाने कार्य भएको ।
	छोडिएका स्थानमा भएका मालसामानहरूको सुरक्षाको ग्यारेन्टी गर्ने । रातिको समयमा यस्ता सामग्रीहरूको सुरक्षा गर्नका लागि स्थानीय व्यक्तिहरूलाई जिम्मा दिने ।	बाढी प्रभावित क्षेत्रहरू	जिप्रका, जिविस	स्वयंसेवक, रेडक्रस	प्रकोपको बेलामा		छोडिएका मालसामानहरू सुरक्षित रूपमा रहनु ।	सुरक्षा संग सम्बन्धित व्यक्तिहरू र स्वयंसेवकले सुरक्षाको र सरसामानको सुरक्षाको ग्यारेन्टी ।
	परिवारका सबै सदस्यहरू एकै स्थानमा सुरक्षित स्थानमा रहेको ग्यारेन्टी गर्ने ।	बाढी प्रभावित क्षेत्रहरू	जिप्रनिस्, स्थानीय अधिकारीहरू	रेडक्रस, निजी क्षेत्र	प्रकोपको बेलामा		सारिएका मानिसका परिवारका सदस्यहरू एकै स्थानमा रहेका ।	
	मृत्युभएकाहरूलाई तुरुन्तै आफन्तकहाँ जिम्मा दिने वा सामाजिक रीतिवमोजिम दाहसंस्कार गर्ने ।	बाढी प्रभावित क्षेत्रहरू	जिप्रनिस्, स्थानीय अधिकारीहरू, जिल्ला प्रहरी कार्यालय	रेडक्रस, नागरिक समाज, स्थानीय स्वयंसेवक	प्रकोपको बेलामा		मृत्युभएकाहरूलाई तुरुन्तै आफन्तकहाँ जिम्मा दिइएको वा सामाजिक रीतिवमोजिम दाहसंस्कार गरिएको ।	धनजन नोक्सानीको विवरण तुरुन्तै तयार गरिने व्यवस्था भएको ।
	सारिएका सुरक्षित स्थलहरूमा पाकेको खाना, तयारी खाना, सुरक्षित पानीको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।	बाढी प्रभावित क्षेत्रहरू	जिप्रनिस्, स्थानीय अधिकारीहरू	गैसस, निजी क्षेत्र, रेडक्रस	प्रकोपको बेलामा		सारिएका स्थानमा तयारी तथा पाकेका खाना, खानेपानीको व्यवस्था भएको ।	
	ब्लिचिङ पाउडर आदिको प्रयोगबाट मानवीय प्रयोगको पिउने पानी बनाउने तरिकाको बारेमा प्रशस्त प्रचारप्रसार गर्ने ।	बाढी प्रभावित क्षेत्रहरू	जिस्वाका, खानेपानी कार्यालय	नेपाल पत्रकार महासंघ जिल्ला शाखा	२		पिउनेयोग्य पानी बनाउने तरिकाबारे प्रचारप्रसार भएको ।	सुरक्षित स्थलहरूमा सुरक्षित खानेपानीको उपलब्धता ।
	खानेपानी, खाना, लुगा तथा भाडाकुडां हरू लगायतका उद्धार तथा सहायता सेवा वितरण गर्नका लागि गैससहरू, स्थानीय शिक्षकहरू, विद्यार्थी तथा अन्य स्वयंसेवकहरूलाई परिचालित गर्ने ।	बाढी प्रभावित क्षेत्रहरू	प्रकोप ग्रस्त क्षेत्रहरू	जिल्ला प्रशासन कार्यालय, स्थानीय अधिकारी, जिल्ला शिक्षा कार्यालय, जिस्वाका, रेडक्रस	प्रकोपको बेलामा		उद्धार तथा सहायता कार्यका लागि गैसस, स्थानीय शिक्षकहरू, स्वयंसेवकहरू र रेडक्रसकर्मिहरू संलग्न भएका ।	प्रकोपस्थलमा उद्धारकर्मिहरू अभाव नभएको अवस्था ।
	जिल्ला, इलाका वा गाविसतहमा आवश्यक पर्ने सक्ने अतिरिक्त बेडको व्यवस्थामा आश्वस्त हुने ।	जिल्ला वा इलाका अस्पताल हरू	जिस्वाका, जिप्रनिस्	स्थानीय अधिकारीहरू	प्रकोपको बेलामा		प्रकोपको बेलामा जिल्लास्थित अस्पतालमा अतिरिक्त बेडहरूको व्यवस्था ।	अस्पतालमा बेडको संख्या बढेको हुने ।
	विभिन्न तहमा आवश्यकमात्रामा औषधीको उपलब्धताको लागि विश्वस्त हुने ।	अस्पताल	जिस्वाका, जिप्रनिस्	स्थानीय अधिकारीहरू, गैसस	प्रकोपको बेलामा		प्रकोपको बेला र पछाडिलाई समेत पुग्ने गरी पर्याप्त औषधीको व्यवस्था ।	जिप्रनिस्, रेडक्रसले औषधी पर्याप्तताका बारेमा दुक्क हुनु ।
	जिल्ला तथा प्रभावित क्षेत्रमा केही चिकित्सक र चिकित्सककर्मिहरूको टोलीलाई तयारी अवस्थामा राख्ने ।	जिल्ला सदरमुकाम / माडी क्षेत्र	जिस्वाका, जिप्रनिस्	गैसस, रेडक्रस	प्रकोपको बेलामा		प्रकोपको बेलामा केही चिकित्सक र चिकित्सककर्मिहरू तयारीको अवस्थामा रहेका हुने ।	
	मृत मानिस तथा जनावरहरूलाई हटाउने, सुरक्षित खानेपानीको व्यवस्था गर्ने जसबाट फैलिन सक्ने महामारीबाट सुरक्षा गर्ने ।	प्रभावित क्षेत्रहरू	स्थानीय अधिकारी, जिप्रनिस्	रेडक्रस, गैसस, स्वयंसेवकहरू	प्रकोपको बेलामा		सुरक्षित खानेपानी व्यवस्था र मृतकलाई अन्तेष्टि गरी महामारी नफैलने ।	सुरक्षित खानेपानीको व्यवस्था र मृत शरीर तुरुन्त हटाइने व्यवस्था ।

	जनावरमा हुन सक्ने महामारी नियन्त्रण गर्न पशु चिकित्सकको व्यवस्था गर्ने ।	प्रभावित क्षेत्रहरु	डिडिआरस/ डिएलओ	स्थानीय अधिकारी, गैसस	प्रकोपको बेला र पछि		जनावरमा हुनसक्ने महामारी नियन्त्रणका लागि एउटा पशु चिकित्सकको टोली गठन भएको हुने ।	
	क्षति पुगेका भवन तथा पूर्वाधारहरुको आधाभूत प्रतिवेदन तयार गर्ने ।	प्रभावित क्षेत्रहरु	जिप्रनिस, स्थानीय अधिकारी, जिप्राका	गैसस, नागरिक समाज	प्रकोपको बेला र पछि		क्षतिको प्रतिवेदन तयार गरी जिविस/ जिप्रनिसमा बुझाइने ।	जिप्रनिस र जिविसले प्रतिवेदन अध्ययन गरी मर्मत/पुनर्स्थापना गरेको हुने ।
बाढीपश्चात कार्यहरु								
	बाढीपश्चात वा बाढीको पानी घटेर समुदायहरु आफ्नो घरमा फर्केपछि पनि हुन सक्ने महामारीको चिकित्सक टोलीले निरीक्षण गर्ने ।	बाढी प्रभावित क्षेत्रहरु	जिस्वाका/ जिप्रनिस	स्थानीय अधिकारी, गैसस	प्रकोपको बेला र पछि		चिकित्साकर्मीको टोलीबाट बाढीपश्चात फैलन सक्ने महामारीविरुद्ध बाढी प्रभावित क्षेत्रको निरीक्षण ।	निरीक्षण प्रतिवेदन तयार गरी जिविस/ जिप्रनिसमा पेश ।
	सरकार वा अन्य निकायद्वारा प्रदान गरिने सहायता वा क्षतिपूर्ति प्याकेजको न्यायोचित वितरणका लागि विस्तृत सर्वेक्षण संचालन गर्ने ।	बाढी प्रभावित क्षेत्रहरु	जिप्राका, स्थानीय अधिकारी, रेडक्रस	नागरिक समाज, मानवअधिकारकर्मी	प्रकोप पश्चात तुरुन्तै		क्षतिपूर्ति प्रदान गर्नका लागि एउटा विस्तृत सर्वेक्षण संचालन भएको हुने ।	सर्वेक्षण प्रतिवेदन जिविस/ जिप्रनिसमा छलफलभई क्षतिपूर्ति योजना तयार गरिएको हुने ।
	गाउँमा बन्ने नयाँ घरहरु बाढीको अवरोधबाट प्रभावित नहुन खालका निर्माणका लागि आवश्यक हुने ।	बाढी प्रभावित क्षेत्रहरु	स्थानीय अधिकारी	गैसस, नागरिक समाज	२		बाढी प्रतिरोधक घरहरुको संख्या वृद्धि हुने ।	कम्तीमा २० प्रतिशत नयाँघरहरु बाढी प्रतिरोधक क्षमताका हुने ।
	बाटो, कूलो, विद्युत प्रसारण लाइन मर्मत कार्य यथाशक्य चाँडो प्रारम्भ गर्ने ।	बाढी प्रभावित क्षेत्रहरु	डिइए, सडक तथा यातायत विभाग, जिल्ला सिंचाई कार्यालय	स्थानीय अधिकारी, गैसस	२		बाटो, कूलो, विद्युत प्रसारण लाइन मर्मत भएका ।	कार्य सम्पन्न भएको प्रतिवेदन तयार गरी जिविस/ जिप्रनिस मा बुझाइएको ।
	कृषिजन्य सामग्री र जनावर आदि किन्तका लागि चाहिने कर्जा छिटो छरितो र पर्याप्त मात्रामा प्रदान गर्ने ।	बाढी प्रभावित क्षेत्रहरु	वाणिज्य बैकहरु, एलडिएफपि	स्थानीय अधिकारी, गैसस	२		बाढी प्रभावित क्षेत्रमा पर्याप्त कर्जा परिचालित भएको हुने ।	कर्जाको माग तथा लगानीको प्रतिवेदन तयार गरी जिविस/ जिप्रनिस मा बुझाइएको ।
	प्रभावित मानिसहरुकालागि आवश्यकता पर्ने सक्ने खाना, सुरक्षित खानेपानी, गाईवस्तुको दाना आदि वितरण गर्ने प्रबन्ध मिलाउने । कटान भएको नदीकिनारामा कृषिजन्य वनपैदावार लगाई पुनर्स्थापित गर्ने ।	बाढी प्रभावित र नजिकका क्षेत्रहरु	डिएमआरस/ स्थानीय निकायहरु	रेडक्रस, निजीक्षेत्र र गैसस	२		प्रभावित गाउँमा खाना, पानी तथा गाईवस्तुका लागि दानाघाँसको प्रबन्ध	प्रतिवेदन तयार गरि जिविस/ समग्र प्रक्रेप जौख-वृक्षपन्ना बुझाइएको ।
	प्रभावित क्षेत्रहरुमा आयमूलक क्याकलापहरु संचालन गर्ने ।	बाढी प्रभावित क्षेत्रहरु	जिक्विका/ जिल्ला पशु कार्यालय	जिविस, गाविस	२		आयमूलक कार्यक्रम संचालन भएका हुने ।	
	प्रभावित किसानहरुलाई कृषि वालीको विऊबीजन तथा तरकारी वेर्ना वितरण गर्ने ।	बाढी प्रभावित क्षेत्रहरु	जिक्विका	जिविस, गैसस	२		प्रभावित किसानहरुलाई कृषिवालीको बीऊबीजन प्रदान गरिएको हुने ।	
अनुसरण	बाढी व्यवस्थापन कार्यबाट सिक्किएका अनुभवहरुलाई अभिलिखित गर्ने ।	प्रकोप संभावित क्षेत्रहरु	डिएमआरस	गैसस	२		बाढी व्यवस्थापनसम्बन्धी अभिलेख राम्रोसंग तयार हुने ।	उक्त अभिलेख गाविस, तथा सम्बन्धित निकायहरुमा संप्रेषण गरिएको हुने ।
	भविष्यमा मनसुन पूर्व सावधानी अपनाउन कुनस्थानबाट बाढी पसेको थियो सो पत्ता लगाउने ।	प्रकोप संभावित क्षेत्रहरु	डिएनआरस/ स्थानीय अधिकारीहरु	गैसस	२		भविष्यको प्रयोजनका लागि बाढी प्रवेश स्थानको पहिचान तथा अभिलेखित ।	जिल्लास्तरीय कर्ताहरुलाई अभिलेख उपलब्ध गराइएको हुने ।
	स्थानीय बुढापाकाहरुको सहयोगमा पानी निकासहुने स्थानहरुको पहिचान गर्ने र त्यस्ता स्थानहरुलाई मर्मत तथा सुदृढ गर्ने ।	प्रकोप संभावित क्षेत्रहरु	जिप्रनिस/ स्थानीय अधिकारीहरु	गैससहरु	२		प्राकृतिक निकास स्थल पत्ता लगाई अभिलेखित भएको हुने ।	अभिलेख जिल्लास्तरीय कर्ताहरुलाई उपलब्ध भएको हुने ।

पहिरो जानुपूर्वका कृयाकलापहरू	भूक्षय हुनबाट रोक्न बाध आदि निर्माण गर्ने ।	१६ गाविसका पहिरो स्थलहरू	जिप्राका	जिल्ला सिचाई कार्यालय	२		बाधआदि निर्माण गरी भूक्षय रोकिएको ।
	पहिरो संभावित क्षेत्रहरूको पहिचान गर्ने ।	जिल्लाभर	डिडब्लूआईडीपी, डिएएसडिब्लूएम	जिप्राका	२		पहिरो संभावित क्षेत्रहरू पहिचान भएका हुने । खतराको नक्सा तयार गरी सम्बन्धित सबैमा वितरण ।
	पुरै जिल्लाको पानी पर्ने तीब्रताको बारेमा नक्शा तयार गर्ने ।	जिल्ला	जलवायु विज्ञान केन्द्र/ जिप्रनिस	विज्ञ/परामर्श दाता	२		प्रत्येक गाविस, नगरपालिकाको पानी पर्ने तीब्रताको नक्शा तयार तथा विश्लेषण । विश्लेषण गरिएको तथ्यको बारेमा स्थानीय जनताहरूलाई सचेत बनाइएको ।
	उचित निकास प्रणाली तयार गर्ने ((वाटो तिरको निकास, खोल्सा)		जिप्राका, जिल्ला भूसंरक्षण कार्यालय	जिल्ला यातायत कार्यालय	५		उचित निकास प्रणाली तयार । प्रतिवेदन प्रकाशित र सम्बन्धित सबैमा वितरित ।
	रिटोनिड बाल निर्माण गर्ने (मेसोनरी वाल्स, कंक्रीट रिटोनिड बाल, गेवियन बाल)	उच्च जोखिम क्षेत्र	जिल्ला कृषि कार्यालय, स्थानीय अधिकारी	जिल्ला सिचाई कार्यालय	५		आवश्यक स्थानहरूमा रिटोनिड बालहरू निर्माण गरिएको । प्रगति प्रतिवेदन तयार, प्रकाशित र वितरित ।
	पहिरो संभावित क्षेत्रमा भएका सुविधाहरूलाई सुरक्षित स्थानमा सान्ने ।	उच्च जोखिम क्षेत्र	जिल्ला कृषि कार्यालय, स्थानीय अधिकारी	सरकारी निकायहरू	५		पहिरोबाट हुनसक्ने क्षतिबाट बचाउन नयाँ स्थानहरूमा सुविधाहरूलाई स्थापित गरिएको । सरोकारवालाहरूलाई सुविधाको नयाँ स्थलहरूको बारेमा नक्शा तयार गरि वितरित ।
	पहिरो जान सक्ने भिरालो सतहलाई मिलाउने र बलियो बनाउने ।	उच्च जोखिम क्षेत्र	जिल्ला भूसंरक्षण कार्यालय, जिप्राका	गैसस, स्थानीय अधिकारी, सरकारी निकायहरू	५		संभावित पहिरोजाने भिरालो भागलाई बलियो सतहको रूपमा परिणत गरिएको ।
	नदी वा झरनाबाट हुने भूक्षय रोक्न रिभेटमेन्ट, स्परस र डाइकस् निर्माण गर्ने ।	उच्च जोखिम क्षेत्र	जिल्ला भूसंरक्षण कार्यालय, जिप्राका	गैसस, स्थानीय अधिकारी, सरकारी निकायहरू	५		नदी तथा झरनाबाट भूक्षय हुनबाट रोक्न रिभेटमेन्ट, स्परस र डाइकस् निर्माण गरिएको । प्रतिवेदन तयार गरी सम्बन्धित निकायमा वितरित ।
	वाभो तथा भिरालो जमिनमा उपयुक्त जातिको विरुवा वृक्षारोपण गर्ने	१६ उच्च जोखिम गाविसहरू	जिल्ला वन कार्यालय, वन उपभोक्ता समूह	गैससहरू, स्थानीय अधिकारीहरू	५		वाभो तथा भिरालो जमिनमा उपयुक्त जातिको विरुवा वृक्षारोपण भइसके । १० वर्षमा सबै वाभो जग्गाहरू वृक्षारोपण भइसके ।
	सुरक्षित स्थान, सामुदायिक भवनहरूजस्ता चेतना अभिवृद्धि शिविरहरू	उच्च तथा अति जोखिम क्षेत्रहरू	जिविस, जिक्का, आरसिएमपि	गैससहरू, सिबिओ, नागरिक समाज	२		असुरक्षित गाविसहरूमा चेतनाकरण शिविर संचालन । प्रत्येक वर्ष विश्व प्रकोप दिवस र भूसंरक्षण दिवस मनाउने गरेको ।
	निजी तथा सार्वजनिक सुविधाहरूलाई उपयुक्त स्थानमा पुनर्स्थापित गर्ने ।	असुरक्षित क्षेत्रहरू	जिप्रनिस, स्थानीय अधिकारीहरू	सरकारी निकायहरू	५		निजी तथा सार्वजनिक सुविधाहरूलाई उपयुक्त स्थानमा पुनर्स्थापित गरिएको ।
	पहिरोको बेलामा र पश्चात प्रकोप व्यवस्थापनका लागि समुदायलाई चेतनाकरणका लागि परिचालित गर्ने ।	असुरक्षित क्षेत्रहरू	जिविस, जिक्का	गैसस, सिबिओ र सरकारी निकायहरू	२		चेतनाकरण शिविरहरूको आयोजना गरिएको ।
	पहाडी भिरालो जग्गामा धान खेती गर्न दुरुत्साहित गर्ने ।	असुरक्षित क्षेत्रहरू	जिविस, गाविसहरू	डिएडिओ, सिबिओ, गैससहरू	५		चेतनाकरण शिविरहरूको आयोजना गरिएको ।
	जिल्लास्थित तथा बाह्य सरोकारवालाहरू बीच पहिरो पूर्व, भइरहेको र पश्चातको व्यवस्थापनका लागि समन्वय गर्ने ।	जिल्ला भित्र तथा अन्य जिल्लाहरू	जिविस	गैसस, सिबिओ	५		जिल्लामा एउटा समन्वय संयन्त्र स्थापित भएको हुने ।
	पहिरो सामना गर्न पूर्व तयारी, डिल अभ्यास गर्ने ।	जिल्लामा	जिल्ला प्रहरी कार्यालय, जिक्का, गाविसहरू	गैससहरू	५		मनसुन आरम्भ हुनुपूर्व डिल अभ्यास गरिने गरेको । मनसुन पूर्व कम्तीमा एउटा पूर्वतयारी तालिम आयोजना गरिएको ।

	दुर्घटनाहरूबाट बच्नका लागि सार्वजनिक स्थलहरूमा बोर्डमा सूचना लेखेर टास्ने ।	उच्च जोखिम गाविसहरू	जिवका, जिभूसंरक्षण कार्यालय, वन उपभोक्ता समूह	गैसस, स्थानीय अधिकारीहरू	२		दुर्घटनाहरूबाट बच्नका लागि सार्वजनिक स्थलहरूमा बोर्डमा सूचना लेखेर टास् गरिएको ।	
पहिरोको बेला र पश्चात	परिवारका सम्पूर्ण सदस्य एउटै सुरक्षित स्थानमा सारिएको कुरामा आश्वस्त गराउने ।	पहिरोग्रस्त क्षेत्रहरू	जिप्रिनिस, स्थानीय अधिकारीहरू	रेडक्रस, गैसस, निजी क्षेत्रहरू	प्रकोपको बेला		परिवारका सम्पूर्ण सदस्य एउटै सुरक्षित स्थानमा सारिएका ।	
	उद्धार सेवाहरू खानेपानी, खाना, लत्ताकपडा, भाँडा वितरणका लागि गैससहरू, स्थानीय शिक्षकहरू, विद्यार्थीहरू र अन्य स्वयंसेवकहरूलाई परिचालित गर्ने ।	पहिरोग्रस्त क्षेत्रहरू		जिप्रका, स्थानीय अधिकारी, रेडक्रस	प्रकोपको बेला		उद्धार सेवाहरू जस्तै खानेपानी, खाना, लत्ताकपडा, भाँडा वितरणका लागि गैससहरू, स्थानीय शिक्षकहरू, विद्यार्थीहरू र अन्य स्वयंसेवकहरूलाई परिचालित भएका ।	जिल्लामा उद्धार कार्यमा कुनै कमी नआएको हुने ।
	मृतकहरूको पहिचान गरी आफन्तलाई जिम्मा लगाउने वा संस्कारगत अन्तेष्टि गराउने ।	पहिरोग्रस्त क्षेत्रहरू	जिप्रिनिस, स्थानीय अधिकारीहरू, जिल्ला पहरी कार्यालय	रेडक्रस, नागरिक समाज, स्वयंसेवकहरू	प्रकोपको बेला		सबै मृतकहरूको पहिचान गरी आफन्तलाई जिम्मा दिइएको वा संस्कारगत अन्तेष्टि सम्पन्न ।	त्यति नै बेला क्षति पुनर्निर्माण फाराम भरिएको ।
	सारिएको स्थानहरूमा पकाइएको खाना, सुख्खा खाना, सफा पिउने पानी उपलब्ध गराउने ।	पहिरोग्रस्त क्षेत्रहरू	जिप्रिनिस, स्थानीय अधिकारीहरू	रेडक्रस, गैसस र निजी क्षेत्र	प्रकोपको बेला		सारिएको स्थानहरूमा पकाइएको खाना, सुख्खा खाना, सफा पिउने पानी उपलब्ध भएको हुने ।	
	विभिन्न तहहरूमा पर्याप्त औषधीहरू उपलब्ध गराउने ।	अस्पताल हरू	जिस्वाका, जिप्रिनिस	स्थानीय निकायहरू र गैससहरू	प्रकोपको बेलामा		प्रकोप पूर्व, प्रकोप बेला र पश्चात पर्याप्त औषधीहरू पुर्याइएको हुने ।	जिल्लामा पर्याप्त औषधी पुग्नेमा रेडक्रस, जिबिस, जिप्रिनिस आश्वस्त भएका ।
	केही चिकित्सक र स्वास्थ्यकर्मीहरूको टोली जिल्ला तथा प्रभावित क्षेत्रमा तयारीमा राख्ने ।	जिल्ला सदरमुकाम र माढी क्षेत्रहरू	जिप्रका, जिस्वाका	गैसस, रेडक्रस	प्रकोपको बेला		प्रकोपको बेलामा चिकित्सकहरूको टोली तयारीमा राखिएको ।	
	सफा खानेपानीको व्यवस्था तथा मानव र जनावरको मृतशरीरलाई हटाई महामारी फैलन रोक्ने ।	प्रभावित क्षेत्रहरू	जिप्रिनिस, स्थानीय अधिकारीहरू	रेडक्रस, गैसस, स्वयंसेवक	प्रकोप बेला		सफा खानेपानीको व्यवस्था तथा मानव र जनावरको मृतशरीरलाई हटाई महामारी फैलन नदिएको ।	महामारी फैलनबाट पूर्णतया नियन्त्रण ।
	जनावरको महामारी रोक्नको लागि पशुचिकित्सकको टोली तयार गर्ने ।	प्रभावित क्षेत्रहरू	डिडिआरसि, डिएलओ	स्थानीय अधिकारी, गैसस	प्रकोप र प्रकोप लगत्तै		जनावरको महामारी रोक्नको लागि पशुचिकित्सकको टोली तयार ।	
	क्षति भएका भवन तथा पूर्वाधारहरूको आधारभूत प्रतिवेदन तयार गर्ने ।	प्रभावित क्षेत्रहरू	जिप्रिनिस, स्थानीय अधिकारी, जिप्रका	गैसस, नागरिक समाज	प्रकोप र प्रकोप लगत्तै			
पहिरो पछि								
पहिरो पछि	पहिरोपश्चात फेलन सक्ने महामारी रोक्न पहिरो ग्रस्त क्षेत्रहरूमा स्वास्थ्यकर्मीहरूको टोलीले निरीक्षण गर्ने ।	पहिरोग्रस्त क्षेत्रहरू	जिस्वाका, जिप्रिनिस	स्थानीय अधिकारी, गैसस	प्रकोप र प्रकोप लगत्तै		पहिरोपश्चात फेलन सक्ने महामारी रोक्न पहिरो ग्रस्त क्षेत्रहरूमा स्वास्थ्यकर्मीहरूको टोलीले निरीक्षण गरेको ।	निरीक्षण प्रतिवेदन जिबिस र जिप्रिनिस बुझाइएको ।
	सरकार वा अन्य संस्थाहरूले न्यायोचित ढंगले सहायता वा क्षतिपूर्ति वितरण गर्ने कार्यका लागि विस्तृत सर्वेक्षण गर्ने ।	पहिरोग्रस्त क्षेत्रहरू	जिप्रका, स्थानीय अधिकारी, रेडक्रस	नागरिक समाज, मानवअधिकार र बादीहरू	प्रकोप लगत्तै		न्यायोचित ढंगले सहायता वा क्षतिपूर्ति वितरण गर्ने कार्यका लागि एउटा विस्तृत सर्वेक्षण गरिएको ।	सर्वेक्षण प्रतिवेदनको आधारमा क्षतिपूर्ति दिने योजना तयार ।
	यथासम्भव चाडो बाटो, कूलो, विद्युत प्रसारण लाइनहरू मर्मत गर्न शुरु गर्ने ।	पहिरो ग्रस्त र नजिकका स्थानहरू	डिडिए, सडक तथा विभाग विभाग, जिल्ला सिचाई कार्यालय	स्थानीय अधिकारी, गैसस	२		बाटो, कूलो, विद्युत प्रसारण लाइनहरू मर्मत गरिएको ।	भत्किएका बाटो, कूलो तथा प्रसारण लाइनहरू सुचारु भएको ।
	कृषि वीउविजन र पशु आदि किन्न किसानहरूलाई पर्याप्त तथा समयमा कर्जा उपलब्ध गराउने ।	पहिरो ग्रस्त र नजिकका स्थानहरू	वाणिज्य बैंकहरू, एलडिएफवि	स्थानीय अधिकारी, गैसस	२		पहिरो प्रभावित गाउँहरूमा पर्याप्त कर्जा परिचालित भएको ।	माग तथा लगानी फाराम भरी जिप्रिनिस / जिबिसमा

								बुझाइएको
	समुदायलाई आवश्यक पर्ने खाना, खानेपानी, जनावरका लागि घासपात उपलब्ध गराउने ।	पहिरो ग्रस्त र नजिकका स्थानहरू	डिएमआरसि, स्थानीय अधिकारी	रेडक्रस, निजी क्षेत्र र गैसस	२		प्रभावित गाउँहरूमा खाना, शुद्ध खानेपानी, जनावरका लागि घासपात उपलब्ध भएको ।	प्रभावित क्षेत्रमा कुनै खालको अभाव नरहेको ।
भूकम्प								
पूर्व प्रकोप कृयाकलापहरू								
	भूकम्पको बेलामा सुरक्षा सावधानीका लागि चेतनामूलक कार्यक्रम संचालन गर्ने ।	नगरपालिकाहर, जनघनत्व बढी भएको क्षेत्रहरू, सांवेजनिक भवनहरू, महत्वपूर्ण पूर्वाधारहरू	जिप्रनिस्, स्थानीय अधिकारी	गैसस	२		भूकम्पको बेलामा सुरक्षा सावधानीका लागि चेतनामूलक कार्यक्रम संचालन गरिएको हुने ।	सुरक्षा तथा सावधानीका लागि टिभी, रेडियो कार्यक्रम, पम्पलेट, ब्रोशियर तयार गरी वितरण गर्ने गरिएको ।
	भूकम्पीय क्षेत्रको जोखिम पुनर्निर्माण गर्ने ।	जिल्लाभरी	जिप्रनिस्	गैसस	२		भूकम्पीय जोखिम क्षेत्र पुनर्निर्माण गरिएको ।	उच्च जोखिमपूर्ण क्षेत्र समुदायमा जोखिम पुनर्निर्माण प्रतिवेदन प्रकाशित गरी वितरण गरिएको हुने ।
	प्रभावकारी ढंगले भूकम्प अवरोधक विभिन्न निर्माणहरू गर्ने ।		जिप्रनिस्, जिप्रिस्, नगरपालिका, डिटिओ		५		प्रभावकारी ढंगले भूकम्प अवरोधक विभिन्न निर्माणहरू गरिएको ।	कम्तीमा ८० प्रतिशत घरहरू भूकम्पीय मापदण्ड अनुसारका बनेका ।
	भूकम्पीय निर्माणको सिद्धान्त र जिल्लामा संकेतको प्रयोग गर्नका लागि तालिम प्रदान गर्ने ।	उच्च जोखिम क्षेत्रहरू	जिप्रनिस्, जिप्राका	गैसस	२		भूकम्पीय निर्माणको सिद्धान्त र जिल्लामा संकेतको प्रयोग गर्नका लागि तालिम प्रदान गरिएको हुने ।	जिल्ला प्राविधिक कार्यालयका सबै इन्जिनियरहरूलाई भूकम्पीय निर्माण सिद्धान्त सम्बन्धी तालिम दिइएको ।
	विशेषगरी समुदायको लागि अति आवश्यकीय पहिले बनाइएका पूर्वाधारहरूलाई मजबुद बनाउने ।	जिल्लाभरी	जिप्रनिस्, जिप्राका	गैसस	५		भइरहेका संरचनाहरूलाई भूकम्पीय दृष्टिले प्रतिरोधक हुने गरी मजबुद भएका हुने ।	सरोकारवालाहरूलाई भूकम्पीय दृष्टिले मजबुद हुने खालका निर्माण तरिकाहरू प्रकाशित गरी वितरण गरिएको हुने ।
	परम्परागत रूपमा तयार गरिएका निर्माणहरूलाई भूकम्प प्रतिकोरोधक हुने गरी उन्नत बनाउने ।	जिल्लाभरी	जिप्रनिस्, जिप्राका	गैसस, नेपाल पत्रकार संघ	५		परम्परागत ढंगबाट निर्माण गरिएका संरचनालाई सरल भूकम्पीय प्रतिरोधक उन्मुख निर्माणको तरिका निर्माणकर्ता र संरचना मालिकलाई जानकारी गराइएको हुने ।	उक्त विधिहरू प्रकाशित गरी सरोकारवालाहरूलाई वितरण गरिएको ।
	व्यक्तिगत भवन तथा निर्माणहरूमा पुग्न सक्ने आर्थिक प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्नका लागि बीमा गराउने ।	जिल्लाभरी	सरकारी निकाय	बीमा कम्पनीहरू	२		व्यक्तिगत भवन तथा निर्माणहरूमा पुग्न सक्ने आर्थिक प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्नका लागि बीमा गराइएको ।	महत्वपूर्ण सांवेजनिक भवन र निर्माणहरू बीमाकृत गरिएको ।
	५.५ रेक्टर स्केलभन्दा बढी क्षमता भएको भूकम्पीय मापन यन्त्र जडान गर्ने ।	भूकम्पीय जोखिम क्षेत्र	मौसम विज्ञान केन्द्र, जिप्रनिस्	स्थानीय अधिकारी	५		भूकम्पीय कृयाकलापहरू अनुगमन गर्नका लागि भरतपुरमा भूकम्प मापन केन्द्र जडान गरिएको हुने ।	भूकम्प मापन केन्द्र प्रयोगमा आएको हुने ।

	सरकारी कर्मचारीहरूलाई भूकम्पसम्बन्धी, घरघनीलाई भूकम्प प्रतिरोधक भर बनाउन र डकमीहरूलाई भूकम्प प्रतिरोधात्मक निर्माणका प्रविधिसम्बन्धी तालिमहरू संचालन गर्ने ।	छनौट गरिएका गाविस तथा नगरपालिकाहरू	जिप्रनिस्	गैसस, रेडक्रस	२		सरकारी कर्मचारीहरूलाई भूकम्पसम्बन्धी, घरघनीलाई भूकम्प प्रतिरोधक भर बनाउन र डकमीहरूलाई भूकम्प प्रतिरोधात्मक निर्माणका प्रविधिसम्बन्धी तालिमहरू संचालन ।	एक गाविसमा कम्तीमा ३ जना व्यक्तिमा दरले भूकम्प सम्बन्धी तालिम प्राप्त गरेको ।	
	स्वयंसेवक तथा कर्मचारीहरूलाई प्राथमिक उपचार सम्बन्धी तालिम दिने ।	सबै गाविसहरू / नगरपालिकाहरू	जिप्रनिस्, स्थानीय निकायहरू	गैसस, रेडक्रस	२		स्वयंसेवक तथा कर्मचारीहरूलाई प्राथमिक उपचार सम्बन्धी तालिम दिइएको ।		
	जिल्लामा रहेका स्वयंसेवी संस्थाहरूको सूची तयार गर्ने ।	जिल्लाभरी	जिप्रनिस्, नगरपालिका	एनजिओसिास / गैसस महासंभ जिल्ला शाखा	२		जिल्लामा रहेका सहायता कार्यमा संलग्न स्वयंसेवी संस्थाहरूको सूची तयार भएको हुने ।	प्रोफाइल प्रकाशित गरी सरोकारवालाहरूलाई वितरण गरिएको ।	
	सर्वसाधारण र कर्ताहरूलाई भूकम्प आएको बेलामा के गर्ने भन्ने आधारभूत ज्ञान प्रदान गर्ने ।	जिल्लाभरी	जिप्रनिस्, स्थानीय अधिकारीहरू	गैसस, रेडक्रस	२		सर्वसाधारण र कर्ताहरू भूकम्पसम्बन्धी आधारभूत कुरामा अभिमुखीकरण गरिएको हुने ।		
	भूकम्पीय जोखिमको बारेमा चेतना जगाउने ।	जिल्लाभरी	जिप्रनिस्, स्थानीय अधिकारीहरू	गैसस र सरकारी निकायहरू	२		भूकम्पीय जोखिमको बारेमा चेतनाकरण गरिएको ।	चेतना फैलाउने खालका सामग्रीहरू तयार गरी सार्वजनिक स्थानमा टाँगिएका ।	
भूकम्पको बेलामा									
	भूकम्प आएको बेलामा गर्न हुने र नहुने कुराहरूको बारे जनसमुदायलाई सचेत बनाउने ।	जिल्ला भर	जिप्रनिस्, गैसस	स्थानीय अधिकारी	२		भूकम्प आएको बेलामा गर्न हुने र नहुने कुराहरूको बारे जनसमुदायलाई सचेत हुने ।		
	मानिसहरूलाई सुरक्षित स्थानमा सार्नका लागि व्यवस्था मिलाउने ।	प्रकोप ग्रस्त क्षेत्र	जिप्रनिस्, डिपिओ, स्थानीय अधिकारी	गैसस, निजी क्षेत्र	प्रकोपको बेला		मानिसहरूलाई सुरक्षित स्थानमा सार्नका लागि व्यवस्था मिलेको ।		
	मानव र पशुको मृत शरीरलाई अन्तेष्टि गर्नका लागि आवश्यक व्यवस्था मिलाउने ।	प्रकोप ग्रस्त क्षेत्र	जिप्रका, जिल्ला प्रहरी कार्यालय, स्थानीय अधिकारी	जिस्वाका, जिपशु कार्यालय	प्रकोपको बेला		मानव र पशुको मृत शरीरलाई अन्तेष्टि गर्नका लागि यथाशक्य चाडो आवश्यक व्यवस्था मिलाइएको हुने ।		
	घाइतेहरूलाई जांच गर्नका लागि स्वास्थ्य टोलीको प्रवन्ध गर्ने ।	प्रकोप ग्रस्त क्षेत्र	जिस्वाका, जिप्रनिस्	गैसस	प्रकोपको बेला		घाइतेहरूलाई जांच गर्नका लागि स्वास्थ्य टोली लाई तयार गरिएको ।		
	खाना तथा पानी वितरण गर्ने प्रवन्ध मिलाउने ।	प्रकोप ग्रस्त क्षेत्र	जिप्रनिस्, स्थानीय अधिकारी, रेडक्रस	गैसस, निजी क्षेत्र	प्रकोपको बेला		प्रभावित व्यक्तिहरूलाई खाना तथा पानीको प्रवन्ध भएको ।	उद्धारस्थलमा खाना तथा पानीको कूनै अभाव नरहेको ।	
	पाल आदि अस्थायी बसोबासको प्रवन्ध गर्ने ।	प्रकोप ग्रस्त क्षेत्र	जिप्रनिस् स्थानीय अधिकारी, रेडक्रस	गैसस, निजी क्षेत्र	प्रकोपको बेला		पाल आदि अस्थायी बसोबासको प्रवन्ध भएको ।		
भूकम्प पछि	टेलिफोन तथा सूचना प्रवाहलाई पुनर्स्थापित गर्ने ।	प्रकोप ग्रस्त क्षेत्र	दुरसंचार कार्यालय	स्थानीय अधिकारी	प्रकोपको बेला र लगत्तै		टेलिफोन तथा सूचना प्रवाहलाई पुनर्स्थापित गरिएको ।	टेलिफोन र सूचना प्रणाली राम्रोसंग सुचारु भएको ।	
	यातायत सुविधा पुनर्स्थापित गर्ने ।	प्रकोप ग्रस्त क्षेत्र	जिप्रका, स्थानीय अधिकारी	स्थानीयवासी	प्रकोपको बेला र लगत्तै		यातायत सुविधा पुनर्स्थापित भएको ।		
	नोक्सानीको तत्काल पुनर्निर्माण गर्ने र स्तरअनुसारको क्षतिग्रस्त क्षेत्रको सीमाकन गर्ने ।	प्रकोप ग्रस्त क्षेत्र	जिप्रनिस् स्थानीय अधिकारी	रेडक्रस, गैसस	प्रकोपको बेला र लगत्तै		नोक्सानीको तत्काल पुनर्निर्माण गर्ने र स्तरअनुसारको क्षतिग्रस्त क्षेत्रको सीमाकन गर्ने ।	प्रतिवेदन तयार गरिएको र सीमाकन गरिएको ।	
	भूकम्प आएको बेलामा ढल्ल सक्ने नराम्रोसंग क्षतिग्रस्त भएका संरचनाहरूलाई हटाउने ।	उच्च जोखिम क्षेत्र	जिप्रनिस् स्थानीय अधिकारी	जिल्ला प्रहरी कार्यालय	प्रकोपको बेला र लगत्तै		भूकम्प आएको बेलामा ढल्ल सक्ने नराम्रोसंग क्षतिग्रस्त भएका संरचनाहरूलाई हटाइएको ।		

जोडिएका भवनहरूलाई भूकम्पको बेलामा क्षतिग्रस्त बनाउन सक्ने भवनलाई टेवा दिने ।	उच्च जोखिम क्षेत्र	जिप्रनिस् स्थानीय अधिकारी	सरकारी निकायहरु	प्रकोपको बेला र लगत्तै		जोडिएका भवनहरूलाई भूकम्पको बेलामा क्षतिग्रस्त बनाउन सक्ने भवनलाई टेवा दिई सुरक्षित गरिएको ।	
उद्धार कार्य र सार्वजनिक बसोबासको आरम्भ गर्ने ।	प्रकोपग्रस्त क्षेत्र	जिप्रनिस् डिपिओ, स्थानीय अधिकारीहरु	गैसस, रेडक्रस, निजी क्षेत्र	प्रकोपको बेला		उद्धार कार्य राम्रोसंग संचालन भएको ।	
भूकम्पले गराएको नोक्सानीको विवरण संकलन गर्ने ।	प्रकोपग्रस्त क्षेत्र	जिप्रनिस् स्थानीय अधिकारीहरु	गैसस, रेडक्रस, निजी क्षेत्र	प्रकोपको बेला र लगत्तै		भूकम्पले गराएको नोक्सानीको विवरण संकलन शीघ्र गरिएको ।	
आवधिक प्रेस विज्ञप्ति गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।	जिल्ला	जिप्रनिस् स्थानीय अधिकारीहरु	नेपाल पत्रकार महासंघ	प्रकोपको बेला		आवधिक प्रेस विज्ञप्ति गर्ने व्यवस्था गरिएको ।	
प्रहरी र सैनिकसंग समन्वय गरी लुटपाट लगायत अन्य गतिविधि रोक्न पर्याप्त सुरक्षा बनाइराख्ने ।	प्रकोपग्रस्त क्षेत्र	जिप्रका, जिल्ला प्रहरी कार्यालय	स्थानीय अधिकारी, स्थानीयवासी, स्वयंसेवक	प्रकोपको बेला		प्रहरी र सैनिकसंग समन्वय गरी पर्याप्त सुरक्षा प्रबन्ध भएको ।	प्रभावित क्षेत्रहरूमा प्रहरी, सैनिक र स्वयंसेवकहरु सुरक्षा व्यवस्था राम्रो बनाउन उचित ढंगले परिचालित ।
अस्थायी सहायता केन्द्रहरु खोल्ने र खानालगायतका आधारभूत आवश्यकता पूर्ति गर्ने ।	प्रकोपग्रस्त क्षेत्र	जिप्रनिस्, स्थानीय अधिकारीहरु	रेडक्रस, एलएएस, निजी क्षेत्र	प्रकोपको बेला		अस्थायी सहायता केन्द्रहरु खोल्ने र खानालगायतका आधारभूत आवश्यकता पूर्ति गर्ने ।	खाना र पानीको अभाव नभएको ।
अधिकारीहरुको अनुमतिविना निषेधित गरिएको क्षेत्रमा मानिसहरूलाई जान नदिने ।	प्रकोपग्रस्त क्षेत्र	जिप्रका, जिल्ला प्रहरी कार्यालय	स्वयंसेवक	प्रकोपको बेला		निषेधित क्षेत्रमा मानिसहरूलाई जानका लागि पास प्रणाली लागू ।	
संचार नेटवर्क पुनर्स्थापित गर्ने	प्रकोपग्रस्त क्षेत्र	दुरसंचार कार्यालय	जिप्रका, स्थानीय अधिकारी	प्रकोपको बेला र लगत्तै		यथाशीघ्र छिटो संचार प्रणाली स्थापित भएको ।	प्रभावित क्षेत्रहरूमा संचार साधन राम्रोसंग संचालन भएको ।
शीघ्र सहायता कार्य शुरुआत गर्ने (एकहप्ता देखि एकमाहिनासम्म) ।	प्रकोपग्रस्त क्षेत्र	जिप्रनिस्, स्थानीय अधिकारीहरु	गैसस, रेडक्रस, निजी क्षेत्र	प्रकोपको लगत्तै		शीघ्र सहायता कार्य शुरुआत भएको ।	नोक्सानी पुनर्निर्माण र पुनर्स्थापना योजना अनुसार कार्यआरम्भ भएको ।
सहायता केन्द्रहरूमा स्वस्थ र सफाईयुक्त वातावरण बनाउने ।	सहायता क्याम्प	जिस्वाका, डिडब्लूओ, स्थानीय अधिकारी	गैसस, निजी क्षेत्र	प्रकोपको लगत्तै		सहायता केन्द्र सुरक्षित पिउने पानी र चर्पीको व्यवस्था गरिएको ।	बसोबास क्षेत्रमा खानेपानीको अभाव नरहेको ।
स्थानीय जनताहरुको प्रतिनिधिद्वारा न्यूनतम क्षतिपूर्ति वितरण गर्ने ।	प्रकोपग्रस्त क्षेत्र	जिप्रका, स्थानीय अधिकारी	गैसस, निजी क्षेत्र	प्रकोपको लगत्तै		न्यूनतम क्षतिपूर्ति वितरण गरिएको ।	
सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधिहरु सम्मिलित जिल्लास्तरीय सहायता तथा पुनर्स्थापना केन्द्र स्थापना गर्ने ।	जिल्लासदर मुकाम	जिप्रका, स्थानीय अधिकारी	सिसिआइ, निजी क्षेत्र, गैसस	प्रकोपको लगत्तै		एउटा जिल्लास्तरीय सहायता तथा पुनर्स्थापना केन्द्र स्थापित भएको ।	
सहायता तथा पुनर्स्थापना नीति तथा कार्यक्रम घोषणा गर्ने ।	प्रभावितका लागि	जिप्रका, स्थानीय अधिकारी	गैसस, रेडक्रस, निजी क्षेत्र	प्रकोपको लगत्तै		सहायता तथा पुनर्स्थापना नीति तथा कार्यक्रम घोषणा भएको ।	सरोकारवालाहरूलाई सहायता तथा पुनर्स्थापना नीति तथा कार्यक्रम वारे जानकारी दिइएको ।
जनसमुदायहरूलाई सरल र सस्तो भूकम्प प्रतिरोधात्मक निर्माण गर्न चेतनाकरण गर्ने ।	सबै गाविस, नगरपालिकाहरु	जिप्रनिस्, स्थानीय अधिकारीहरु	गैसस, रेडक्रस, सरकारी निकाय	२		जनसमुदायहरूलाई सरल र सस्तो भूकम्प प्रतिरोधात्मक निर्माण गर्न चेतनाकरण भएका ।	सरोकारवालाहरूलाई लागत प्रभावकारी भूकम्प प्रतिरोधक निर्माण तरिकावारे जानकारी दिइएको ।
बाँध र अन्य महत्वपूर्ण को सुरक्षा स्थिति विश्लेषण गर्ने ।	जिल्लाभर	जिप्रनिस्, स्थानीय अधिकारीहरु	गैसस, सरकारी निकाय	२		बाँध र अन्य महत्वपूर्ण संरचनाको सुरक्षा विश्लेषण गरिएको ।	अध्ययन प्रतिवेदन प्रकाशित गरी सरोकारवालाहरूलाई वितरण गरिएको ।
विद्यमान पुलहरूको सुरक्षा अवस्थाको बारेमा अध्ययन गर्ने र भूकम्प प्रतिरोधक बनाउनका लागि आवश्यक भए थप कार्य गर्ने ।	उच्च जोखिम क्षेत्र	जिप्रनिस्, स्थानीय अधिकारीहरु	गैसस, सरकारी निकाय	२		विद्यमान पुल वा पूर्वाधारहरूमा आवश्यक व्यवस्था थप गरिएको ।	केही महत्वपूर्ण भवन तथा पूर्वाधारहरू मर्मत गरिएका ।

	अस्पताल, विद्यालय लगायतका महत्वपूर्ण सार्वजनिक भवनहरूको भूकम्पीय मापन विश्लेषण गर्ने।	उच्च जोखिम क्षेत्र	जिप्रनिस, स्थानीय अधिकारीहरु	गैसस, सरकारी निकाय	५		विद्यमान रहेका महत्वपूर्ण भवनहरूको भूकम्पीय मापन विश्लेषण गरिएको।	विश्लेषण प्रतिवेदन तयार गरी सम्बन्धित सबैमा वितरण गरिएको।
आगजनी								
आगजनी पूर्व								
	समुदायलाई विद्युतको उपभोग उचित ढंगले गर्न र आगोलगायतका ज्वलनशील पदार्थहरूलाई जहातहीं नफाल्नका लागि चेतनाकरण गर्ने।	नगरपालिका, जनघनत्व भएका क्षेत्र र वन क्षेत्रमा बसोबास गर्ने	जिप्रनिस स्थानीय अधिकारी	डिडिओ, गैसस, सिविओ, नागरिक समाज	३		आगजनी सम्बन्धी विषयमा मानिसहरु सचेत भएका हुने।	आगजनी संभावित क्षेत्रहरुमा चेतनाकरण गराउने सामग्रीहरु तयार गरी वितरण गरिएको।
	उद्योगधन्दा र भवन निर्माणमा आगजनी सुरक्षा संकेताको प्रयोग गर्न लगाउने।	उच्च जोखिम क्षेत्र	जिप्रका, स्थानीय अधिकारी	गैसस, सिविओ, नागरिक समाज	२		उद्योगधन्दा र भवन निर्माणमा आगजनी सुरक्षा संकेत प्रयोग भएको।	भवनहरु तथा उद्योगहरु बनाउदा आगजनी सुरक्षा संकेत पूर्ण रुपमा प्रयोग गरिने।
	उच्च जोखिम क्षेत्रमा पानी लगायतका संवेदनशील वस्तुहरुको आपूर्ति निरीक्षण गर्ने।	उच्च जोखिम क्षेत्र	जिप्रनिस	डिडब्लूएस, नगरपालिका, गाविस	२		उच्च जोखिम क्षेत्रमा पानी लगायतका संवेदनशील वस्तुहरुको आपूर्ति निरीक्षण भएको।	निरीक्षण प्रतिवेदन जिप्रनिस/जिबिस मा पेश गरिएको।
	ठूला उद्योग तथा धेरै तला भएका भवनहरुमा आगजनी सुरक्षा सम्बन्धी योजना तयार गर्ने।	पुरै जिल्ला खासगरी नगरपालिका र औद्योगिक क्षेत्र	जिप्रनिस उद्योगपतिहरु, घरधनीहरु	परामर्शदाता, विज्ञ	२		ठूला उद्योग तथा धेरै तला भएका भवनहरुमा आगजनी सुरक्षा सम्बन्धी योजना तयार भएको।	नयाँ महत्वपूर्ण भवनहरुमा आगजनी सुरक्षा योजना तयार गरी अनुसरण गरिएको।
	कार्यकर्ता, कर्मचारी, दुर्गम जनता र विद्यार्थीहरुलाई तालिमको माध्यमबाट चेतना अभिवृद्धि गर्ने।	उच्च जोखिम क्षेत्र	जिप्रनिस स्थानीय अधिकारी	गैससहरु, सरकारी निकाय	२		कार्यकर्ता, कर्मचारी, दुर्गम जनता र विद्यार्थीहरुलाई तालिमको माध्यमबाट आगलागी व्यवस्थापन सम्बन्धी चेतनाकरण गरिएको।	आगजनी व्यवस्थापनका लागि कर्मचारी, विद्यार्थीहरु र समुदायका मानिसहरु अभिमुखीकरण।
	आगलागी नियन्त्रण केन्द्रलाई पर्याप्त सामग्री, मानवीय स्रोतको व्यवस्था गरी सुदृढ गर्ने।	नगरपालिका र माडी क्षेत्र	नगरपालिका, गाविसहरु	जिप्रनिस गैसस	५		आगलागी नियन्त्रण केन्द्रलाई सुदृढ भएको।	आगलागी नियन्त्रण केन्द्रले नियमित रुपमा संवेदनशिल क्षेत्रमा अनुगमन गरिरहेका।
	अन्य आवश्यक सेवाहरु जस्तै खानेपानी वितरण, विद्युत, सेना, पुलिसहरुबीच समन्वय गर्ने।	प्रभावित क्षेत्र/सहायता व्याप	जिप्रका, स्थानीय अधिकारी	सरकारी निकायहरु	२		अन्य आवश्यक सेवाहरु जस्तै खानेपानी वितरण, विद्युत, सेना, पुलिसहरुबीच समन्वय भएको।	सबै सेवाप्रदायकहरु आकस्मिक सेवा प्रदान गर्न तयार।
	उचित संचार नेटवर्क स्थापित गर्ने।	नगरपालिका, माडी क्षेत्र	जिप्रका, जिल्ला प्रहरी कार्यालय, दुरसंचार कार्यालयहरु	स्थानीय अधिकारी	२		उचित संचार नेटवर्क स्थापित भएको।	संचार नेटवर्कलाई कार्यमूलक बनाउने।
	आगलागी नियन्त्रक दमकल तयारी अवस्थामा राख्ने।		नगरपालिका	जिप्रका	२		आगलागी नियन्त्रक दमकल तयारी अवस्थामा राखिएको।	
	आगलागी हुने खालका वस्तुहरुलाई बन्द गरेर राख्ने।	आगलागी संभावित क्षेत्र	जिप्रनिस	वन उपभोक्ता समूह, स्थानीय जनता	२		आगलागी हुने खालका वस्तुहरुलाई बन्द गरेर राखिएको।	
	वनआगलागी हुने मौसममा आगो नियन्त्रण गर्ने टोलीलाई तयारीको अवस्थामा राख्ने।	आगलागी संभावित वन क्षेत्र	जिप्रका	वन उपभोक्ता समूह	२		वनआगलागी हुने मौसममा आगो नियन्त्रण गर्ने टोलीलाई तयारीको अवस्थामा राखिएको।	

	आगलागी नियन्त्रण गर्न वन उपभोक्ता समूहहरूलाई तालिम दिने ।	सबै वन उपभोक्ता समूहहरू	जिवका	गैसस, केएमटीएनसि	२		आगलागी नियन्त्रण गर्न वन उपभोक्ता समूहहरूलाई तालिम दिइएको ।	सबै वन उपभोक्ता समूहका समिति सदस्यहरूले तालिम प्राप्त गरेका ।
	वन व्यवस्थापन योजना बमोजिम अग्निरेखा बनाउने ।	आगलागी संभावित क्षेत्रहरू	जिवका	वन उपभोक्ता समूहहरू	२		वन व्यवस्थापन योजना बमोजिम अग्निरेखा बनाइएको ।	अग्नि रेखा सफा तरिकाले राखिएको ।
	राष्ट्रिय निकुञ्जका लागि छुट्टै योजना बनाउने ।	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज	आरसिएनपी कार्यालय	केएमटीएनसि, जिवका	२		राष्ट्रिय निकुञ्जका लागि छुट्टै योजना बनाइएको ।	वन आगलागी योजना तयार, प्रकाशित र कार्यान्वीत भएको ।
	आकस्मिक अवस्थामा लिनुपर्ने उचित कार्य तथा क्षति सुरक्षा गर्न कर्मचारी तथा स्वयंसेवकहरूलाई तालिम दिने	उच्च असुरक्षित क्षेत्रहरू	जिप्रनिस स्थानीय अधिकारी	गैसस, दातुनिकाय, रेडकस	२		आकस्मिक अवस्थामा लिनुपर्ने उचित कार्य तथा क्षति सुरक्षा गर्न कर्मचारी तथा स्वयंसेवकहरूलाई तालिम दिइएको ।	स्वयंसेवक, विद्यार्थी, शिक्षक र कर्मचारीहरूलाई उद्धार कार्यसम्बन्धी तालिम दिइएको ।
	आगलागी आज्ञा प्रकाशित तथा कार्यान्वयन गर्ने ।	सम्पूर्ण गाविस तथा नगरपालिकाहरू	जिप्रनिस जिबिस	गैसस, सरकारी निकायहरू	२		आगलागी आज्ञा प्रकाशित तथा कार्यान्वयन भएको ।	
	प्रत्येक असुरक्षित क्षेत्रमा आगलागी नियन्त्रण योजना तयार गर्ने र उक्त समयमा गर्न हुने र नहुने विषयमा समेत स्पष्ट हुने ।	असुरक्षित क्षेत्रहरू	जिप्रनिस जिबिस	गाविस, नगरपालिका, गैससहरू, स्वयंसेवकहरू	५		असुरक्षित क्षेत्रमा आगलागी नियन्त्रण योजना तयार भएको ।	योजनाको बारेमा सम्पूर्ण उद्धारकर्ताहरू र समुदायका व्यक्तिहरूलाई जानकारी ।
	पोष्टर, प्रदर्शनी लगायतका अभ्यासहरू, विद्यालय तथा कलेजमा तालिम, धेरैभन्दा धेरै व्यक्तिहरूलाई चेतनाकरण गर्न छापा लगायतका माध्यमबाट प्रसारण गर्ने ।	सम्पूर्ण गाविस तथा नगरपालिकाहरू	जिप्रनिस जिवका, नेपाल पत्रकार संघ जिल्लाशाखा	गैससहरू	५		धेरैभन्दा धेरै व्यक्तिहरूलाई चेतनाकरण कार्यक्रम गरिएको ।	
	अस्पतालहरूमा आगलागीबाट जलेका व्यक्तिहरूको लागि छुट्टै वार्डको व्यवस्था गर्ने ।	जिल्ला अस्पताल	जिस्वाका	स्थानीय अधिकारीहरू	५		जिल्ला अस्पतालहरूमा आगलागीबाट जलेका व्यक्तिहरूको लागि छुट्टै वार्डको व्यवस्था गरिएको ।	आकस्मिक अवस्थामा अतिरिक्त बेडहरूको व्यवस्था ।
	उद्धार गरिएका व्यक्तिहरूलाई राख्ने स्थानको पहिचान गर्ने र सहायता प्रबन्ध मिलाउने ।	नजिकका तर सुरक्षित स्थल	जिप्रका, स्थानीय अधिकारीहरू	जिवका, जिल्ला राजस्व कार्यालय	२		उद्धार गरिएका व्यक्तिहरूलाई राख्ने स्थानको पहिचान गरिएको ।	प्रकोपपूर्व नै संभावित सुरक्षित स्थल पहिचान भएको ।
	समुदायका नेताहरू, शिक्षकहरू, कर्मचारीहरू लाई आगलागीबाट पूर्व सुरक्षा गर्नेबारे तालिम दिन गैससहरूलाई परिचालित गर्ने ।	उच्च जोखिम क्षेत्रहरू	जिप्रनिस स्थानीय अधिकारी	गैसस महासंघ जिल्ला शाखा	२		समुदायका नेताहरू, शिक्षकहरू, कर्मचारीहरू लाई आगलागीबाट पूर्व सुरक्षा गर्नेबारे तालिम दिन गैससहरूलाई परिचालित गरिएको ।	
	आगो फैलन नदिनका लागि स्थान सफा गर्न आगलागी संवेदनशील गाविस वा स्थानहरूको निरीक्षण गर्ने ।	उच्च संभावित क्षेत्रहरू	डिडिएमसि, स्थानीय अधिकारी	गैसस, रेडकस	२		नियमित निरीक्षण गरिएको ।	निरीक्षण प्रतिवेदन जिप्रनिसीस/जिबिस मा पेश गरिएको ।
आगजनी बेला	आगो लाग्ना साथ जनताहरूको भेला गराई नियन्त्रणका लागि शीघ्र पहलकदमी गर्ने ।	आगलागी भएको क्षेत्रहरू	जिप्रनिस नगरपालिका, स्थानीयवासीहरू	स्वयंसेवकहरू, सिबिओहरू	प्रकोपको बेला			आगो निभाउने कार्य राम्रोसंग संचालित भएको ।
	यदि नजिकमा वन क्षेत्र भएको भए अग्निरेखालाई सफा गर्ने जसबाट आगो फैलन नसकोस् ।	आगलागी संभावित क्षेत्रहरू	वन उपभोक्ता समूहहरू	जिल्ला वन अधिकृत	२		आगलागी हुने मौसम अगावै अग्निरेखालाई सफा गरिएको ।	
	आगोलागेको क्षेत्रमा जनावरहरू बाधिएको अवस्थामा भए छोड्ने ।	आगलागी भएको क्षेत्रहरू	स्थानीय वासीहरू	स्वयंसेवकहरू	प्रकोपको बेला		जनावरहरूलाई छोडिएको ।	
	पानी, बालुवा हाल्ने वा हरियो रुखको हागाले हाल्ने गरेर आगो नियन्त्रण गर्ने, त्यस्तै कुनै आगो टिप्ने संरचना भए भत्काउने ।	आगलागी भएको क्षेत्रहरू	नगरपालिका, गाविस, स्थानीय स्वयंसेवकहरू	वन उपभोक्ता समूहहरू, सिबिओहरू	प्रकोपको बेला		विभिन्न तरिकाहरूबाट आगो फैलन रोकिएको ।	आगो निकलेको क्षेत्रभन्दा बाहिर आगो फैलन नपाएको ।

	आगोमा परेका व्यक्ति वा वस्तुलाई यथाशक्य चाडो हटाउने ।	प्रभावित क्षेत्रहरू	जिप्रनिस जिल्ला प्रहरी कार्यालय	स्वयंसेवकहरू, गैससहरू	प्रकोपको वेलामा	आगोमा परेका व्यक्ति वा वस्तुलाई यथाशक्य चाडो हटाइएको ।
	बच्चा तथा बुढाबुढीहरूलाई जोगाउन विशेष ध्यान दिने ।	प्रभावित क्षेत्रहरू	जिप्रनिस स्थानीय अधिकारीहरू	स्वयंसेवकहरू	प्रकोपको वेलामा	बच्चा तथा बुढाबुढीहरूलाई जोगाउन विशेष ध्यान दिइएको ।
	घाइते व्यक्तिहरूलाई प्राथमिक उपचार गर्ने तथा अस्पतालमा तुरुन्त पुर्याउने व्यवस्था गर्ने ।	प्रभावित क्षेत्रहरू	स्वास्थ्यकर्मी टोली	गाविस, नगरपालिका, गैसस, स्वयंसेवक	प्रकोपको वेलामा	घाइते व्यक्तिहरूलाई प्राथमिक उपचार गरिएको तथा अस्पतालमा तुरुन्त पुर्याउने व्यवस्था भएको ।
आगजनी पछि	आगलागीको कारणबारे छानवीन गर्ने, यदि कुनै अपराधिक कृत्याकलाप भएको भएको कानून बमोजिम कारवाही गराउन पहल गर्ने ।	प्रभावित क्षेत्रहरू	जिप्रका, जिल्ला प्रहरी कार्यालय	स्थानीय अधिकारीहरू	प्रकोप लगत्तै	आगलागीको कारणबारे छानवीन गरिएको । समग्र प्रक्रेप जौख-व्द्वस्थप्/जिविसम । छानवीन प्रतिवेदन छलफल गरी आवश्यक सावधानी अपनाइएको ।
	घटनाको बारेमा र नोक्सानीबाट परेको प्रभावको बारेमा विस्तृत प्रतिवेदन तयार गर्नुपर्ने ।	सम्पूर्ण प्रभावित क्षेत्रहरू	जिप्रनिस	रेडक्रस, स्थानीय अधिकारीहरू	प्रकोप लगत्तै	क्षतिप्रभावको प्रतिवेदन तयार गरी आवश्यकता अनुसार उपलब्ध गराइने व्यवस्था भएको ।
	आगलागीमा परेका व्यक्तिहरूलाई पुनर्स्थापित गर्ने ।	प्रभावित क्षेत्रहरू	जिप्रनिस स्थानीय अधिकारीहरू	गैससहरू, रेडक्रस	२	आगलागीमा परेका व्यक्तिहरूलाई उद्धार गरिएको । उनीहरूको पुनर्स्थापनाका लागि आवश्यक चीजहरू प्रदान गरिएको ।
	क्षति तथा असुरक्षामा परेका व्यक्तिहरूलाई आवश्यक क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गर्ने ।	सम्पूर्ण प्रभावित क्षेत्रहरू	जिप्रका, जिविस	नगरपालिका हरू, गाविसहरू	प्रकोप लगत्तै	क्षतिपूर्ति तथा सहायता प्रदान गरिएको ।
	आगजनीबाट सुरक्षित बन्न बीमा गर्न मानिसहरूलाई उत्प्रेरित गर्ने ।	आगलागी संभावित गाविसहरू	सम्बन्धित गाविसहरू, नगरपालिकाहरू	बीमा कम्पनीहरू	२	बालीनाली, जनावर र भवनहरूको बीमा गरिएको ।

५.२ कार्यान्वयन रणनीति

समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापन बमोजिम प्रस्तावित कार्ययोजनाहरूलाई लागू गर्न निम्न बमोजिमका आधारभूत रणनीतिहरू अपनाइएको छ ।

५.२.१ शुरुआत

जिप्रनिसको बैठकमा निम्न विषयहरूमा छलफलबाट शुरुआत गरिनेछ ।

- कम्प्युटर तथा संचार साधनयुक्त स्थायी सचिवालय पछि जिल्ला विकास समितिमा सार्ने गरी हालको लागि जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा राख्ने व्यवस्था ।
- जोखिमयुक्त गाविसहरूमा सामाजिक परिचालनको लागि स्रोत परिचालन ।
- प्रकोप व्यवस्थापनका लागि गाविस स्तरीय समितिहरू बनाउनका लागि गाविसहरूलाई निर्देशन दिने ।
- स्थानीय तहमा प्रकोप व्यवस्थापन योजना तथा कृत्याकलापहरू गर्न सहभागितात्मक योजना तर्जुमा ढांचा तयार गर्ने र
- केन्द्रिय तहबाट सहयोग प्राप्त गर्नका लागि मुख्य प्रकोप सुरक्षण परियोजनाहरू पहिचान गर्ने ।

५.२.२ सञ्चार संयन्त्र

संचार रणनीति अन्तर्गत असुरक्षित गाविसहरूमा संचार सुविधा विस्तार, स्थानीय ज्ञानलाई समेत उपयोग गरी पूर्व सूचना प्रणाली विकास, खराब मौसमको बारेमा जानकारी दिन एफएम रेडियो परिचालन, सार्वजनिक क्षेत्रहरूमा प्रकोप सुरक्षाका उपायहरू टांस गर्ने र सञ्चार टावर स्थापना गर्ने रहेका छन् ।

५.२.३ समन्वय

१९८२ को ऐनमा नै जिप्रनिसको समन्वय कार्यको बारेमा उल्लेख भएको छ । सूचना तथा सामाग्रीहरू आदानप्रदान गर्नका लागि छिमेकी जिल्लाहरू मकवानपुर, धादिङ्ग र नवलपरासीसंग समन्वय गर्नु आवश्यक रहेको छ ।

५.२.४ अनुगमन तथा मूल्यांकन

कार्ययोजनामा प्रस्ताव गरिएका कृयाकलापहरु गर्नका लागि फर्मेटरहरु तयार गर्नुपर्नेछ । जिप्रनिस सदस्यहरुलाई उक्त कृयाकलापहरु अनुगमन तथा पुनर्निर्माण गर्नका लागि विशेष जिम्मेवारी दिनुपर्नेछ, जसबाट योजनामा सुधार गरिनुपर्नेछ ।

५.२.५ स्रोत परिचालन

प्रस्तावित कार्ययोजना तथा कृयाकलापहरुलाई विभिन्न दातृनिकायहरुमा प्रस्तुत गरिनेछ । यी दातृ निकायहरुबाट प्राप्त हुने सहायतालाई दोहोरिन नदिन अनुगमन गरिनेछ । प्रकोप सुरक्षा तथा पुनर्स्थापना कार्यका लागि महत्वपूर्ण आम्दानीको स्रोत हुन सक्ने बाढीले बगाएर ल्याएका बालुवा, ढुंगा तथा मुढाहरुलाई निकाल्न दिने नीतिगत परिवर्तनका लागि वकालत गरिनु जरुरी हुनेछ । माथि उल्लेखित आम्दानीका अतिरिक्त जिविस तथा गाविसहरुले प्रत्येक वर्ष हुने कुल आम्दानीको ५ प्रतिशत प्रकोप न्यूनीकरण कार्यका लागि छुट्टयाउन सक्दछन् ।

६. प्रकोप र प्रकोप व्यवस्थापनबीच सम्बन्ध

प्रकोपहरुलाई तिनीहरुको निर्भरता र सम्बद्धताको आधारमा समेत वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । उदाहरणको लागि, पानी परेको बेलामा मात्रै चट्याङ्ग पर्ने सम्भावना हुन्छ । पहिरो बाढीसंग सम्बन्धित हुन्छ, किनकि पहिरोले बाढीलाई प्रभावित गर्दछ र वर्षायाममा दुवै खाले प्रकोपको सम्भावना रहन्छ (जूनदेखि अगष्टसम्म) । आँधीवेहरीले आगजनीलाई तुरुन्त फैलाउन मद्दत गर्दछ । भूकम्प खासगरी आफ्नै हिसाबले जुनसुकै बेला आउन सक्दछ । सम्बद्ध भएर हुने घटनाको हकमा सम्भावित दुवै घटनाहरुको तयारी गरिनुपर्दछ ।

धादिङ र मकवानपुर जिल्लामा नदीले कटान गरी पहिरो जाने र जसबाट आउने बाढीले चितवन जिल्लालाई प्रभावित पार्ने गरेको छ । तसर्थ यी जिल्लाहरूसंग समन्वय गरी एकीकृत रूपमा बाढी प्रकोप न्यूनीकरण कार्यक्रम गर्नु जरुरी हुन्छ ।

कतिपय सामाग्री तथा सुविधाहरु जुनसुकै प्रकोपहरुको लागि पनि साभ्ना प्रयोग हुन सक्दछन् । उदाहरणको लागि जुनसुकै प्रकारको प्रकोपमा पनि एक स्थानबाट अर्को स्थानमा जान सवारी साधनको आवश्यकता हुन्छ । त्यसैगरी सबैखालको प्रकोपमा अस्थायी बसोबासका लागि पाल आदिको आवश्यकता हुन्छ । यस्ता साभ्ना खालका सामाग्री तथा सुविधाहरु एकीकृत तरिकाले संचालन तथा प्रयोग गर्नुपर्दछ ।

७. निष्कर्ष तथा सुभावहरु

अध्ययन तथा परामर्श प्रकृयाबाट प्राप्त निष्कर्षका आधारमा यस प्रतिवेदनमा प्रस्तुत गरिएका कार्ययोजना नै सुभावहरुको रूपमा रहेका छन् । तथापि, कार्यक्रमलाई प्रभावकारी ढंगले लागू गर्नका लागि केही महत्वपूर्ण शर्त तथा कार्यहरुलाई ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।

७.१ संस्थागत संयन्त्रमा वृद्धि

पहिले गरिएको छलफलबाट प्रष्ट हुन्छ कि हाम्रो देशमा कहिल्यै पनि समग्र प्रकोप व्यवस्थापन सम्बन्धी दृष्टिकोण बनेको थिएन । त्यसकारण देशको निम्ति चुनौति तथा अवसर दुवै हो, व्यापक प्रकोप व्यवस्थापन योजना र आवश्यक संस्थागत संयन्त्र विकसित गर्ने ।

वर्तमानको संस्थागत संयन्त्र केवल प्रकोपको बेला र पछि गरिने उद्धार, सहायता र पुनर्स्थापनासंग सम्बन्धित र आंशिक रूपमा रहेको छ । त्यसकारण वर्तमानको अवधारणाले समग्र प्रकोप जौख्म वृद्धिस्थानको आवश्यकता र मापदण्डलाई आश्वस्त पार्न सक्दैन । विकासका कृयाकलापहरुमा प्रकोपका संभावनाहरुलाई आत्मसात गरिनुपर्दछ र यसलाई स्थानीय विकास मंत्रालयले राष्ट्रिय स्तरमा र जिविसले जिल्लास्तरमा अगुवाई गर्नुपर्दछ । तत्कालै यस्तो खालको संरचनामा जान गाह्रो भएतापनि निकट भविष्यमा उक्त संयन्त्र विकास गर्नु जरुरी भइसकेको छ । वर्तमान सन्दर्भमा चितवन जिल्लाका लागि २ वटा नयां संस्थागत संयन्त्र प्रस्तावित गरिएको छ ।

जिप्रनिसको थप भूमिका

ऐन अनुसारको जिप्रनिसको वर्तमान भूमिकामा निम्न लिखित भूमिका तथा दायित्व थप गर्नका लागि प्रस्ताव गरिएको छ, समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापन अवधारणासंग मेल खान जान्छ ।

- प्रकोप न्यूनीकरण गर्नका लागि अपनाउनु पर्ने पूर्व सुरक्षाको बारेमा छलफल तथा तयारी गर्नका लागि नियमित रूपमा चौमासिक बैठक (प्रकोप नभएको अवस्थामा पनि) बस्ने ।
- पहिचान गरिएको मनसुन पूर्वको बेलामा समेत बाढी र पहिरोको तयारीका लागि बैठक बस्ने र सुख्खा मौसम (मार्च देखि मेसम्म)को सम्भावित आगजनी तथा आँधीबेहरी प्रकोपको बारेमा सचेतना वा पूर्व सूचना उपलब्ध गराउने तयारीका लागि समेत बैठक बस्ने ।
- केन्द्र तथा छिमेकी जिल्लाहरूसंग (क) संयुक्त कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन, (ख) सामाग्रीहरुको आदानप्रदान का लागि समन्वय गर्ने ।
- प्रकोप सुरक्षा उद्देश्यका लागि स्रोतहरुको परिचालन गर्ने ।
- प्रकोप असुरक्षित गाविसहरुमा भएका सामाजिक परिचालन प्रयासहरुबीच समन्वय गराउने ।

स्थानीय तहको प्रकोप व्यवस्थापन समिति

प्रकोप असुरक्षामा परेका स्थानीयबासीहरुले गाविसमा एउटा समिति गठन गर्नेछन् जसका काम कर्तव्यहरु निम्न बमोजिम रहेका छन् ।

- प्रकोप पूर्व बसोबासमा गरिने सामाजिक परिचालन कार्यहरु बीच समन्वय गर्ने,
- संचार, उद्धार र सहायताका लागि स्थानीय युवाहरुको समूह गठन तथा परिचालन गराउने,
- स्थानीय तहमा प्रकोप व्यवस्थापनका लागि चाहिने सामाग्रीहरुको जिम्मा लिने,
- प्रकोप भएको खण्डमा छिटोभन्दा छिटो गाविस र डिएमएसलाई जानकारी दिने,
- उद्धार, सहायता तथा पुनर्स्थापना कृयाकलापहरुमा समन्वय गर्ने,
- प्रकोपको बेलामा चाहिने आवश्यक बाहिरी सहयोगको अनुमान गर्ने,
- प्रकोपको समयमा आवश्यक पर्ने अतिरिक्त बसोबासका लागि सुरक्षित स्थान पहिचान गर्ने ।

जिल्ला तहको प्रकोप व्यवस्थापन सचिवालय

प्रकोपसंग सम्बन्धित सूचना प्रवाह गर्नका लागि टेलिफोन, इमेल सुविधायुक्त एउटा स्थायी प्रकोप व्यवस्थापन सचिवालय गठन गर्नुपर्नेछ। जसको कार्यालय शुरुआतमा जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा र अन्ततोगत्वा जिविसमा स्थापित गर्नुपर्नेछ। बाढी पहिरोको संभावना हुने वर्षायाममा र आगजनी तथा आँधीबेहरीको सम्भावना हुने सुख्खा मौसममा २४ अघि घण्टा सेवा दिने खालको व्यवस्था गरिनुपर्दछ।

७.२ नीतिगत परिवर्तन

चितवनको प्रकोपको समयमा बाढीले बगाएर ल्याएका ढुंगाहरुलाई उठाउन नदिने खालको हालको नीतिगत प्रावधानले गर्दा नदीका तह बढ्न गई पनि हो। यस नीतिको रूप संरक्षण क्षेत्र ऐनमा पनि देख्न सकिन्छ, जस्तै थुप्रिएको बालुवा तथा ढुंगाहरुलाई निकाल्न अवैज्ञानिक र अतार्किक कारणबाट बञ्चित गरेको छ। यिनीहरु वास्तवमा जिविस र गाविस तहको प्रकोप व्यवस्थापनका लागि संभावित आम्दानीका क्षेत्र हुन सक्दछन्। तसर्थ अध्ययन टोलीले प्रकोप सुरक्षा र आम्दानीका लागि वार्षिक एकपटक कम्तीमा यस्ता बालुवा तथा ढुंगा निकाल्ने नीतिगत परिवर्तनमा जोड दिएको हो। उदाहरणको लागि लिने हो भने रुपन्देही जिल्लाले तिनाऊ खोलाको बालुवा तथा ढुंगा निकाल्न दिएर वार्षिक रूपमा रु.६ करोड बराबरको आम्दानी गरिरहेछ, जुन रकम चितवन जिविस परिषद र गाउँ परिषदको वार्षिक बजेट विनियोजन बराबरको हो।

बालुवा तथा ढुंगाहरु घर बनाउन आवश्यक पर्ने ब्लकहरु तयार गर्न प्रयोग गर्न सकिन्छ। यी ब्लकहरुको प्रकोप बहन गर्न सक्ने क्षमता ईटाको भन्दा बढी शक्तिशाली हुन्छ। ब्लकबाट घरतयार गर्दा कम खर्चिलो र छिटो हुन्छ, किनकि यस्ता कम सिमेन्टको प्रयोग हुन्छ। ईटा बनाउन प्रयोग गरिने माटो निकाल्ने वर्तमान अभ्यासबाट नदीले आफ्नो बाटो परिवर्तन गर्ने संभावना बढी हुन्छ।

तसर्थ अध्ययन टोलीले खतरायुक्त नदीहरुमा थुप्रिएका बालुवा तथा ढुंगाहरु भिक्न नदिने वर्तमान कानूनी प्रावधानलाई सुधार्न सुझाव दिन चाहन्छ। समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनको अवधारणामा अघि बढ्नको लागि पनि यथाशक्य चाडो कानूनी सुधारको खाँचो रहेको छ।

ठाडो खोलाले बगाएर ल्याएको मुढाहरुलाई बेचेको खण्डमा स्थानीय निकायहरुलाई आम्दानी प्राप्त गर्ने तात्कालिक उपाय हुन सक्दछ। उक्त कुरालाई पनि राष्ट्रिय निकुञ्जको प्रावधानले रोकेको छ। यस्ता कानूनी बाधाहरुले गर्दा महत्वपूर्ण चीजहरु त्यसै भारत भित्रिइरहेका छन्। अध्ययन टोलीले यस्ता काठ दाउरालाई स्थानीय तहमा बेच्ने अनुमति दिन जोड दिन्छ। यही प्रावधान मात्र अपनाइयो भने पनि चितवन जिल्लामा प्रकोप पुनर्स्थापनाको मुख्य कार्यहरु गर्नका लागि सहयोगी बन्न पुग्दछ।

७.३ सामाजिक परिचालन

सामाजिक परिचालन भनेको विकासको विभिन्न पक्षहरुमा समुदायलाई चेतनाकरण गर्नु, जागरण ल्याउनु हो। जोखिम असुरक्षित गाविसहरुमा सामान्य र प्रकोप सम्बन्धित विशेष गरी दुई खाले प्रस्तावित कार्यक्रमहरु विकास गरी प्रयोग गर्न सुझाव दिइएको छ। सामान्य अन्तर्गत शिक्षाको महत्व, स्वास्थ्य, सरसफाई, राम्रा तथा अनावश्यक प्रथा र विभिन्न प्रकोपहरूसंग जुध्ने क्षमता आदि रहनेछन्। वास्तवमा जुन ठाउँमा गाउँ विकास कार्यक्रम अन्तर्गत गैसहरुले कार्य गरिरहेका छन् त्यहाँ माथि उल्लेखित सामान्य कार्यक्रमहरु संचालन भइरहेका छन्। तसर्थ यस्ता कार्यक्रमहरु सामाजिक परिचालनका कार्यहरु नगरिएका नयाँ गाविसहरुमा उपयुक्त हुन्छन्। दोश्रो प्रस्तावित विशेष कार्यक्रम हालसम्म यस्ता कुनैपनि गाविसहरुमा संचालन गरिएका छैनन्। यस कार्यक्रम अन्तर्गत प्रकोप हुनुपूर्व अपनाउनुपर्ने सावधानीहरु र प्रकोपको समयमा लिनुपर्ने सुरक्षा उपायहरु पर्दछन्।

एक अनुभवी, बाह्य सामाजिक परिचालकले ५ वटा गाविसहरुमा सामाजिक परिचालन कार्य गर्नेछ। प्रत्येक गाविसमा स्थानियस्तरमा एक जना महिला र एकजना पुरुष गरी दुई दुई जनाको दरले आवश्यक तालिमहरु

दिई सामाजिक परिचालकहरु तयार गरिनेछन् र उनीहरुलाई स्थानीय तहमा स्थायी रूपमा कार्य गर्ने गरी राख्ने प्रावधान मिलाउनु पर्नेछ। बाह्य सामाजिक परिचालकले केवल शुरुका ६ महिनामात्र उक्त क्षेत्रमा बसी काम गर्नुपर्नेछ।

७.४ प्रकोपमा लैगिक मुद्दाहरु

प्रकोपको बेला जो सुकै व्यक्ति प्रभावित हुने गरेतापनि खासगरी महिलाहरुलाई प्रकोपको बेला र त्यसपछि समेत पीडा र दुख ब्यहोर्नुपर्ने हुन्छ। तसर्थ कुनैपनि प्रकोप नियन्त्रण गर्ने परियोजना गर्दा महिलाहरुको मुद्दा वा आवश्यकताहरुलाई पनि गांभिरतापूर्वक लिनुपर्नेछ। यस सम्बन्धमा केही महत्वपूर्ण सुझावहरु तल उल्लेख गरिएका छन्।

- प्रकोप व्यवस्थापनका कृयाकलापहरु तर्जुमा गर्न र कार्यान्वयन गर्न महिलाहरुलाई पनि पुरुषसरह सहभागी बनाउनु पर्दछ।
- महिलाहरुको अतिरिक्त नीजि व्यक्तिगत आवश्यकताहरुलाई ध्यान दिई सुरक्षित बसोबासहरु तयार गरिनुपर्दछ।
- लैगिक भूमिकाको बारेमा महिला तथा पुरुष दुवै सचेत हुनुपर्दछ।

७.५ परापूर्वकालिन ज्ञान

समग्र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनको एकीकृत कार्यक्रममा स्थानीय जनताको प्रकोप अनुमान गर्ने, प्रकोप सामाना गर्ने तथा कम गर्ने परापूर्वकालिन ज्ञानको प्रयोग तथा सुधारका लागि आवश्यक अनुसन्धान समेत गर्न जोड दिनुपर्नेछ। त्यसकारण, लागत प्रभावकारी प्रकोप व्यवस्थापनका लागि परापूर्वकालिन ज्ञानको प्रयोग गर्न निरन्तर अभिलेख, सूचना प्रवाह गर्ने संयन्त्र स्थापित गर्नुपर्दछ।

७.६ प्रकोप सुरक्षा परियोजना तर्जुमा र कार्यान्वयन

चितवन जिल्लामा हुने प्रकोप कम गर्न वा रोकन मध्यम र ठूला गरी निकै परियोजनाहरुको आवश्यकता पर्दछ। यस्ता केही परियोजनाहरु तल उल्लेख गरिएको छ।

- जिल्ला सदरमुकामबाट पटिहानी र जगतपुर हुँदै थोरीसम्म पुग्ने बाढीबाट प्रभावित नहुने खालको बाटो निर्माण गर्ने। यस्तो बाटो पश्चिम चितवनका बाढी तथा नदीकटानबाट प्रताडित ३/४ गाविसहरुलाई सुरक्षित बनाउन सक्दछ।
- राप्ती नदीले प्रभावित पार्न सक्ने भिरालो क्षेत्रलाई स्थायीत्व दिने खालको कृयाकलाप
- मंगलपुरमा नारायणी नदीको घुमाउरो बहाव भएको स्थानमा नदी नियन्त्रण सम्बन्धी
- चितवन जिल्लाको पहाडी भागको वनमा उढेलो लगाई खेती गर्ने र वन अतिक्रमण गर्ने कार्य नियन्त्रण (चेपाड विकास परियोजना)

७.७ अन्य सुझावहरु

यि कुराहरुका अलावा निम्न अतिरिक्त सुझावहरुलाई ध्यान दिनु उचित हुने देखिन्छ।

- द्रुत संचार सेवाका लागि प्रकोप असुरक्षित गाविसहरुमा टेलिफोन लाइन विस्तार गर्ने।
- साइकल चल्न सक्ने प्रकोप असुरक्षित गाविसहरुमा आइडिडिजीले तयार गरेको साइकलमा आधारित एम्बुलेन्स प्रतिसयजनालाई एकवटा पुग्ने गरी प्रदान गर्ने।
- यस्ता प्रत्येक गाविसहरुमा एकएकवटा संचार टावरको व्यवस्था गर्ने।
- उक्त गाविसहरुमा प्रत्येक सामुदायिक हलकालागि एउटा एउटा एएम/एफएम रेडियो प्रदान गर्ने।
- सम्भवभएसम्म धेरै सार्वजनिक स्थलहरुमा विभिन्न प्रकोपबाट सुरक्षित हुने उपायहरुबारे, प्रकोप व्यवस्थापन समिति, आगलागी नियन्त्रण केन्द्र र प्रहरीको टेलिफोन नम्बर आदि सूचनाहरु भएका पोष्टर तथा पम्प्लेटहरु टाँस गर्ने।
- सार्वजनिक विद्यालय, अस्पताल आदिमा एमपिडब्लूले तयार गरेको भवन कोडलाई मान्यता दिने।
- सार्वजनिक भवनहरुलाई आगलागीको सूचना दिने तथा नियन्त्रण गर्ने साधन जडित बनाउने।

७.८ चितवनलाई असर पारेका बाह्य कृष्याकलापहरु

स्थानीय निकाय वा अधिकारीहरुको नियन्त्रण बाहिर रहेका परियोजना तथा कृष्याकलापहरुले पनि चितवनको प्रकोप असुरक्षालाई अझ बढी गम्भीर बनाएको स्थिति पनि रहेको छ । सीमा क्षेत्रमा भारत सरकारले बनाएको गण्डक ब्यारेज र बाधले गर्दा यसो भएको हो । यस सम्बन्धमा स्थानीय निकायहरुले केन्द्रिय सरकारसंग दबावमूलक कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

प्रकोपसंग सम्बन्धित शब्दावली र परिभाषाहरू

खतरायुक्त घटना (Hazard)	प्राकृतिक वा मानव सिर्जित घटना जसले मानव बस्ती, कृषियोग्य जमीन र औद्योगिक गतिविधिहरूमा परेको खण्डमा भौतिक नोक्सानी, आर्थिक क्षति वा मानवजीवन र मानवकल्याण माथि असुरक्षा पैदा गर्न सक्दछ ।
जोखिम (Risk)	खतरनाक स्थितिमा पुगनु वा हानी नोक्सानी हुने सम्भावना नै जोखिम हो ।
असुरक्षितता (Vulnerability)	प्रकोपको घटनाबाट समुदाय, संरचना, सेवा वा भौगोलिक क्षेत्रहरूमा हुन सक्ने हानीनोक्सानीको अवस्था असुरक्षितता हो ।
प्रकोप (Disaster)	प्रकोप भन्नाले यसबाट प्रभावित समुदायको सामर्थ्यभन्दा बाहिरको गम्भिर प्रकृतिको घटना हो, जसले मानवीय, वातावरणीय, भौतिक सामाग्रीको क्षति पुर्याउंदछ ।
उद्धार (Rescue)	प्रकोपको बेलामा जीऊधनको सुरक्षा सफलतापूर्वक गर्न सक्नु उद्धार कार्य हो । यस अन्तर्गत उक्त उद्देश्यका लागि गरिएका असफल प्रयासहरू पनि पर्न सक्दछन् ।
सहायता (Relief)	प्रकोपबाट बच्न सफल भएका व्यक्तिहरूलाई प्रकोपभए लगत्तै अल्पकालिन रूपमा सहयोग (खाना, बसोबास, औषधी, मृतकको अन्तेष्टिका लागि चाहिने रकम) प्रदान गर्नुलाई सहायता भनिन्छ ।
पुनर्स्थापना (Rehabilitation)	प्रकोपको कारणबाट क्षतविक्षत भएका संरचनाहरूलाई पुनः स्थापित गर्न प्रकोपपश्चात गरिने कृयाकलापहरू नै पुनर्स्थापना हो ।
जोखिम मूल्याङ्कन (Risk Assessment)	तोकिएको समयअवधि र क्षेत्रमा भएको क्षतिको प्रकृति तथा हद थाहा पाउने प्रकृया मूल्यांकन हो ।
तयारी (Preparedness)	प्रकोपबाट हुनसक्ने धनजनको क्षति कम गराउन र प्रभावकारी उद्धार, सहायता र पुनर्स्थापना कार्यमा सहजकीकरण गर्न गरिने प्रशासकीय, व्यक्तिगत तथा सामुदायिक कृयाकलाप पूर्व तयारी हो ।
न्यूनिकरण (Mitigation)	प्रकोपको प्रभावलाई कम क्षतियुक्त बनाउन समुदायको क्षमता विकास गर्नु न्यूनिकरण हो ।

(स्रोत: विश्व प्रकोप प्रतिवेदन, १९९८)

